

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

UHUD SAVAŞI (H.3/M.625)

SERDAR SEVMEZLER

2501140655

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

İSTANBUL, 2017

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : SERDAR SEVMEZLER Numarası : 2501140655
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : ORTAÇAĞ TARIHI Danışmanı : PROF.DR.ABDÜLKERİM ÖZAYDIN
Tez Savunma Tarihi : 05.06.2017 Saati : 11:00
Tez Başlığı : "Uhud Savaşı (H.3 / M.625)"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, soruların cevaplarına alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~YOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR.ABDÜLKERİM ÖZAYDIN		Kabul
2-PROF.DR.MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞÇI		Kabul
3-DOÇ.DR.MUHARREM KESİK		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR.BİRSEL KÜÇÜKSİPAHİOĞLU		
2-PROF.DR.FEHAMEDDİN BAŞAR		

ÖZ

UHUD SAVAŞI (H.3/M.625)

SERDAR SEVMEZLER

Kureyşli müşrikler, Bedir Savaşı'nda uğradıkları yenilginin intikamını almak ve kendileri için hayati öneme sahip Mekke-Suriye ticaret yolunun güvenliğini sağlamak amacıyla Bedir'den daha büyük ve daha etkili bir savaş hazırlığına giriştiler. Kureyş'in savaş girişimini haber alan Hz. Peygamber, Medine'yi düşman saldırısına karşı korumak amacıyla bir ordu hazırladı. İki ordu hicretin 3. yılı Şevval ayında (Mart 625) Uhud dağının eteklerinde karşı karşıya geldi. Savaşın ilk aşamasında Müslümanlar galipken, Hz. Peygamber'in kesin uyarılarına rağmen okçuların yerlerini terk etmeleri savaşın sonucunu değiştirmiş, Müslümanlar 70 şehid vermiş ve üstünlük müşriklerin eline geçmişti. Kureyş bu üstünlüğü değerlendirememiş Müslümanları ortadan kaldırma ve Medine'yi işgal etme amaçlarını gerçekleştiremeyerek sadece intikam almakla yetinmiştir. Hz. Peygamber hem olası bir düşman baskınını önlemek hem de Müslümanların zayıf düşmediğini göstermek amacıyla Uhud'dan sadece bir gün sonra "Hamrâülesed"e bir sefer düzenledi. Takip edildiklerini anlayan müşrik ordusu, Müslümanlarla tekrar karşılaşmaya cesaret edemeyerek Mekke'ye doğru yola devam etti. Uhud Savaşı'nın Müslümanlar açısından doğurduğu olumsuz sonuçlar, Bedir'de kazanılan prestiji kaybetmelerine, Yahudi ve Münafıkların olumsuz tutum ve davranışlarıyla da kent içindeki sosyal düzenin bozulmasına neden olmuştu. Savaşın sonucu Müslümanların Arap yarımadasındaki siyasî konumları açısından da birçok problemi beraberinde getirmiştir. Uhud'dan sonra Müslümanlarla anlaşan veya zâhirde ona sadakat gösteren topluluklardan bazıları yaptığı antlaşmaları bozmuş, Müslümanlara karşı ihanet komploları kurmuş, bu şehirde bulunan her şeyin külfetsiz ganimet olduğunu düşünerek Medine'ye saldırmak ve onu yağmalamayı hedeflemişlerdi. Ancak Hz. Peygamber olaylara zamanında müdahalede bulunarak Medine'yi muhtemel saldırılardan korumuştur. Uhud Savaşı'nın olumsuz etkileri Hendek Gazvesi'ne kadar kendini hissettirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uhud, Hz. Muhammed, Kureyş, Ebû Süfyân, Hamrâülesed

ABSTRACT

BATTLE OF UHUD (H.3/AD.625)

SERDAR SEVMEZLER

Quraish polytheists in order to take the revenge of the defeat that they had in the Battle of Badr and to secure the safety of Mecca-Syria trade route which was vital for themselves began a bigger and more effective war preparation than Badr. Upon the news of Quraysh' war attempt The Prophet prepared an army with the aim of protecting Medina against the enemy attack. Both two armies faced at the foot of Mount Uhud in the month of Shawwal (March 625), the third year of hijri. While Muslims were superior in the first stage of the battle, despite the orders of the Prophet, when archers have left their positions the outcome of the war changed, the Muslims gave 70 martyrs and also superiority passed to polytheists. Quraysh who could not take advantage of this superiority but also failed to annihilate the Muslims and occupy Medina only enjoyed the revenge. The Prophet, both to prevent a possible enemy raid and to show that the Muslims did not weaken, made a campaign to "Hamra al Asad" only one day after Uhud. The polytheistic army who understood that it was being followed, did not dare to meet the Muslims again and continued to Mecca. The negative results of the Battle of Uhud for the Muslims, has led to loss of prestige won in Badr and deteriorate of social order in the city through the negative attitudes and behavior of the Jews and the Hypocrites. The result of the war has brought many problems as well with regard to Muslims' political positions on the Arabian peninsula. After Uhud, some of the communities that have agreed with Muslims or apparently loyal to them have broken the treaties, planned plots against Muslims, aimed to attack Medina and plunder it thinking that everything was booty in this city. But the Prophet on time stepped in to save Medina from possible attacks. Nevertheless, the negative effects of the Battle of Uhud have felt until the battle of Hendek.

Key Words: Uhud, The Prophet Mohammed, Quraysh, Abu Sufyan, Hamra al Asad

ÖNSÖZ

Tarih boyunca çeşitli devletler, kavim ve kabileler arasında siyasî, iktisadî vb. sebeplerle savaşlar meydana gelmiştir. İslâm tarihinde de çeşitli sebeplerle vuku bulan savaşlar vardır. Esas itibarıyla barıştan yana olan İslâm dini savaşa ancak Müslümanların güvenliğinin tehdit edilmesi veya Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği ilâhî mesajın insanlara ulaşmasının engellenmesi halinde izin vermiştir. İslâm'ın on iki yıllık Mekke döneminde savaşmaktan kaçınan Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettikten sonra da zorunlu olmadıkça savaşmamıştır. Medine Vesikası ve Hudeybiye Antlaşması bu anlayışla gerçekleştirilmiştir. Ne var ki, müşriklerin ve Yahudiler'in saldırı ve ihanetleri yüzünden barış, sevgi ve rahmet peygamberi olan Hz. Muhammed (s.a.v.), zaman zaman savaşmak durumunda kalmıştır. İşte bu savaşlardan biri de Bedir Savaşı'nın intikamını almak isteyen müşriklere karşı Medine'yi ve Müslümanları korumak amacıyla meydana gelen "Uhud Savaşı"dır.

Biz bu çalışmamızda Uhud Savaşı'nın sebepleri, savaşta yaşananlar ve savaşın sonuçlarını birinci elden kaynaklara dayanarak günümüz araştırma eserlerini de dikkate alarak değerlendirdik ve savaşın İslâm'ın yayılış tarihindeki yeri ve önemini ortaya koymaya çalıştık.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Girişte öncelikle çalışmamız esnasında başvurduğumuz kaynak ve araştırma eserleri hakkında bilgi verilmiş, ardından İslâm'ın savaşa bakışı ve İslâm kaynaklarında geçen savaşla ilgili bazı terimler açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Uhud Savaşı'na kadar Müslümanların Mekkeli müşriklerle ilişkileri kısaca ele alınmıştır. Birinci bölümde, Uhud Savaşı'nın tarihi ve mevkii ile savaşın sebepleri ve tarafların savaş hazırlıkları incelenmiş, ikinci bölümde, hem Müslümanların hem de Kureyş ordusunun savaş stratejileri ortaya konarak, savaşta yaşanan olaylar ve savaş sonrasındaki gelişmeler üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise, Savaşın başta Müslümanlar ve Mekkeli müşrikler olmak üzere Yahudi ve Münafıklar ile diğer müşrik Arap kabileleri üzerindeki sonuçları ve etkileri değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında değerli vakitlerini ayırarak çalışmamı yönlendiren, bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösterici ve destek olan

hoşgörü ve yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yüksek lisans eğitimim süresince bana sürekli destek olan değerli hocalarım Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOğLU'na, Prof. Dr. Ebru ALTAN'a ve Doç. Dr. Muharrem KESİK'e şükranlarımı arzederim. Tezi okuyarak gerekli ikazlarda bulunan Prof. Dr. Casim AVCI'ya ve araştırmalarım sırasında ihtiyaç duyduğum eserlerin teminine yardımcı olan kıymetli hocam Yrd. Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK'e müteşekkirim. Çalışmamızı inceleyerek katkılar sağlayan ve bu zorlu tez sürecinde benden desteğini bir an için bile esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Cumhur Ersin ADIGÜZEL'e, Arş. Gör. Mahmut OLGAÇ'a, Arş. Gör. Yasin KARAKUŞ'a ve tezi gözden geçirerek tashih eden değerli arkadaşım İsmail KOÇUK'a en içten duygularıyla teşekkür ederim. Ayrıca birçok kaynak ve araştırma eserine kolaylıkla ulaşmamı sağlayan Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi yönetici ve personellerine teşekkürü borç bilirim. Eğitimime büyük önem verip bu uğurda büyük fedakârlıklarda bulunan ve hayatım boyunca maddî ve mânevî desteklerini yanımda hissettiğim sevgili aileme minnet ve şükranlarımı sunarım.

Serdar SEVMEZLER

İstanbul, 2017

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. Kaynaklar ve Araştırma Eserleri	1
2. İslâmın Savaşa Bakışı.....	8
3. İslâm Kaynaklarında Savaşlarla İlgili Bazı Terimler	14
4. Uhud Savaşı Öncesi Mekkeli Müşriklerle İlişkiler	18
1. BÖLÜM	
UHUD SAVAŞI'NIN TARİHİ VE MEVKİİ, SAVAŞIN SEBEPLERİ VE TARAFLARIN SAVAŞ HAZIRLIKLARI	24
1. 1. Uhud Savaşı'nın Tarihi	24
1. 2. Savaşın Mevkii	25
1. 3. Savaşın Sebepleri	30
1. 3. 1. Müşrikler Açısından Savaşın Sebepleri.....	30
1. 3. 1. 1. Dinî Sebepler.....	30
1. 3. 1. 2. Siyasî Sebepler	31
1. 3. 1. 3. Ekonomik Sebepler	33
1. 3. 1. 4. Sosyal Sebepler	33
1. 3. 2. Müslümanlar Açısından Savaşın Sebebi: Meşrû Müdafaa	34
1. 4. Müşrik Ordusunun ve Müslümanların Savaş Hazırlıkları.....	35
1. 4. 1. Müşriklerin Savaş Hazırlıkları.....	35
1. 4. 1. 1. Finansal Hazırlık	35
1. 4. 1. 2. Askerî Hazırlık	36
1. 4. 1. 3. Psikolojik Hazırlık	38
1. 4. 2. Hz. Peygamber ve Ashâb-ı Kirâm'ın Savaş Hazırlıkları.....	40
1. 4. 2. 1. Hz. Peygamber'in Mekke'deki Savaş Hazırlıklarını Haber Alması.....	40
1. 4. 2. 2. Medine'de Bazı Tedbirler Alınması	41
1. 4. 2. 3. Hz. Peygamber'in Ashâb-ı Kirâm ile İstişaresi	41

1. 4. 2. 3. 1. Medine İçinde Savaşmak İsteyenlerin Görüşü	42
1. 4. 2. 3. 2. Medine Dışında Savaşmak İsteyenlerin Görüşü.....	43
1. 4. 2. 3. 3. Hz. Peygamber'in Kararı.....	44
1. 4. 2. 4. Ordunun Hazırlanması ve Düzeni.....	44
1. 4. 2. 5. Savaş Alanına Hareket ve Yolda Yaşananlar.....	45
1. 4. 2. 5. 1. Şeyhain'da Ordunun Denetlenmesi ve Konaklama	46
1. 4. 2. 5. 2. Abdullah b. Übey b. Selül ile Bazı Münafıkların İslâm Ordusundan Ayrılması	47
1. 4. 2. 5. 3. Güvenli Bir Güzergâh Arayışı ve Uhud'a Varış	50

2. BÖLÜM

ORDULARIN SAVAŞ STRATEJİLERİ, SAVAŞIN BAŞLAMASI, SAVAŞTA YAŞANANLAR VE SAVAŞ SONRASI FAALİYETLER .....

2. 1. Orduların Savaş Stratejileri	52
2. 1. 1. Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi.....	52
2. 1. 2. Müşrik Ordusunun Savaş Stratejisi.....	56
2. 2. Uhud Savaşının Safhaları	58
2. 2. 1. Savaşın İlk Safhası: Müslümanların Üstünlüğü.....	58
2. 2. 1. 1. Mübareze ve Müşriklerin Sancaktarlarının Öldürülmesi	58
2. 2. 1. 2. Müşriklerin Bozguna Uğraması	59
2. 2. 1. 3. Hz. Hamza'nın Şehâdeti.....	60
2. 2. 1. 4. Müslümanların Savaş Hâkimiyeti	62
2. 2. 2. Savaşın İkinci Safhası: Okçuların Hatası ve İslâm Ordusunun Dağılması	64
2. 2. 2. 1. Okçuların Yerlerinden Ayrılmaları	64
2. 2. 2. 2. Hâlid b. Velîd'in Saldırısı	65
2. 2. 2. 3. İslâm Ordusunun Dağılması.....	66
2. 2. 2. 4. Hz. Peygamber'in Bu Süreçte Yaşadıkları	69
2. 2. 3. Savaşın Üçüncü Safhası: Müslümanların Toparlanması ve Savunmaya Geçilmesi	72
2. 2. 3. 1. Hz. Peygamber'in Üstün Savaş Yönetimi.....	72
2. 2. 3. 2. Ashâb-ı Kirâm'ın Resûlullah'ın Etrafında Toplanması	72
2. 2. 3. 3. Müşriklerin Son Hücumu ve Püskürtülmeleri.....	73

2. 2. 3. 4. Uhud Savaşı’nda Hanım Sahâbîlerin Rolü	73
2. 2. 3. 5. Uhud Savaşında İlâhi Yardım	76
2. 2. 3. 6. Uhud Müslümanlar için “Hezimet” mi “Zafer” mi? Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme	79
2. 3. Savaş Sonrası Faaliyetler.....	85
2. 3. 1. Müşrik Ordusu’nun Savaş Alanını Terketmesi	85
2. 3. 2. Şehidlerin Defni	87
2. 3. 3. İslâm Ordusunun Medine’ye Dönmesi	89
2. 3. 4. Hamrâülesed Gazvesi	90
3. BÖLÜM	
UHUD SAVAŞI’NIN SONUÇLARI VE ETKİLERİ	94
3. 1. Müslümanlar Açısından Sonuçları ve Etkileri	94
3. 2. Yahudi ve Münafıkların Tutumu.....	108
3. 3. Mekke Müşrikleri Açısından Sonuçları ve Etkileri.....	109
3. 4. Savaşın Diğer Arap Kabileleri Üzerindeki Etkisi	112
SONUÇ.....	118
KAYNAKÇA	122
EKLER.....	137

KISALTMALAR

- a.e. : Aynı eser
a.mlf. : Aynı müellif
b. : Bin, İbn
bkz. : Bakınız
bs. : Baskı
C: : Cilt
cem. : Cem' eden
çev. ed.: Çeviri Editörü
çev. : Çeviren
DİA : Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed. : Editör
EKEV : Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
H. (h.) : Hicrî
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
İA : Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İSAM : İslâm Araştırmaları Merkezi
İSAR : İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı
İSTEM : İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi
km. : Kilometre
M. : Miladî
MEB : Millî Eğitim Bakanlığı
nşr. : Neşreden
ö. : Ölüm
r.a. : Radıyallâhü anh
red. : Redaktör
s. : Sayfa
s.a.v. : Sallallahu aleyhi ve sellem
SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü
sdl. : Sadeleştiren

sy. : Sayı
t.y. : Tarih Yok
thk. : Tahkik
tsh. : Tashih
v.d. : Ve diğeri
yay. haz. : Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

1. Kaynaklar ve Araştırma Eserleri

Kaynaklar

İbn İshâk (ö. 151/768). İbn İshâk'ın **Kitâbü'l-Mübtede'** ve'l-Meb'as ve'l-Megâzi¹ adlı eseri siyer ve meğâzi eserlerinin başında gelmektedir. Bu eseriyle siyer ve tarih yazıcılığının ufkunu genişleten İbn İshâk bu kitap sayesinde seleflerinin ve çağdaşlarının şöhretini gölgede bırakmış kendinden sonra gelen bütün siyer ve tarih yazarlarının hocası sayılmıştır.² Onun Hz. Peygamber'in biyografisine verdiği şekil bugün dahi ana hatlarıyla muhafaza edilmektedir.³ İbn İshâk'ın **el-Megâzi**'si günümüze tam olarak İbn Hişâm'ın **es-Sîretü'n-nebeviyye** adlı eseriyle ulaşmıştır. Kitabın orijinali ise eksik nüshalar halinde zamanımıza intikal etmiş ve biri Muhammed Hamîdullah tarafından **Sîretü İbn İshâk el-müsemmâ bi-Kitâbi'l-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-megâzi** adıyla Rabat'ta (1396/1976) ve Konya'da (1401/1981), diğeri Süheyl Zekkâr tarafından **Kitâbü's-Siyer ve'l-megâzi** adıyla Dimaşk'ta (1396/1976) olmak üzere iki ayrı neşri yapılmıştır.⁴ Eserde Uhud Savaşı'yla ilgili olarak kısa ancak özlü bilgilerden büyük ölçüde faydalandık.

Vâkıdî (ö. 207/823). Hz. Peygamber'in savaşları hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardan biri hiç şüphesiz Vâkıdî'nin **Kitâbü'l-Megâzi**⁵ adlı eseridir. Vâkıdî, Hz. Peygamber'in savaşlarıyla ilgili ulaştığı bilgi ve rivayetleri toplayarak geniş bir tarihi malzeme elde etmiş ve bu malzemeyi kronolojik sistem içinde

---

¹ İbn İshak, **Kitâbü'l-Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Megâzi: Sîretü İbn İshak (Siyer)**, Yayına Hazırlayan: Muhammed Hamidullah, çev. Sezai Özel, İstanbul, Akabe Yayınları, 1991.

² Josef Horovitz, **İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu: İlk Siyer/Megâzi Eserleri ve Müellifleri**, çev. Ramazan Altınay, Ramazan Özmen, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2002, s. 74; Mustafa Fayda, "İbn İshak", **DİA**, C: XX, s. 96.

³ Mustafa Fayda, "İbn İshak", **DİA**, C: XX, s. 96.

⁴ Mustafa Fayda, "İbn İshak", **DİA**, C: XX, s. 96.

⁵ Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, **Kitâbü'l-Megâzi (Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Savaşları)**, C: I-III, thk. Marsden Jones, çev. Musa K. Yılmaz, İstanbul, İlk Harf Yayınevi, 2014.

düzenlemeyi bir usûl olarak benimsemiştir. ⁶ Hz. Peygamber'in savaşlarını mükemmel bir tarihi düzen içerisinde aktarması, olayları sebep-sonuç ilişkisi bağlamında ele alması ve olayların geçtiği yerleri bizzat ziyaret ederek bu mekânlar hakkında ayrıntılı bilgiler vermesi Vâkıdî'nin en önemli ayırıcı özelliklerindedir. ⁷ Uhud Savaşı'nın tarihi, mevkii ve savaşta yaşanan olayları anlatırken gösterdiği dikkat, tertip ve detaylı anlatım nedeniyle **Kitâbü'l-Meğâzî** bizim için son derece önemli bir müracaat kaynağı olmuştur. Arapça tam metnini ilk defa Abbas eş-Şirbînî Kahire'de (1948), ardından Marsden Jones Londra'da (1966) tahkik ederek yayımlamıştır. ⁸

İbn Hişâm (ö. 218/833). İbn Hişâm'ın **es-Sîretü'n-nebeviyye (Sîretü İbn Hişâm, Sîretü Resûlillâh)** ⁹ adlı eseri Hz. Peygamber'in hayatına dair tamamı zamanımıza intikal etmiş en eski siyer kaynağıdır. İbn Hişâm, eserinde İbn İshâk'ın kitabını esas almakla birlikte bazı tasarruflarda bulunarak ekleme ve çıkarmalar yapmıştır. ¹⁰ İlk baskısı Mısır'da yapılan **es-Sîretü'n-nebeviyye** (I-III, Bulak 1259) Ferdinand Wüstenfeld tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (I-III, Göttingen 1858-1860). Eserin ayrıca birçok tahkikli neşri yapılmıştır. ¹¹ Uhud Savaşıyla ilgili olarak ayrıntılı bilgi içeren **es-Sîretü'n-nebeviyye** tezimizle ilgili müracaat ettiğimiz kaynakların başında gelmektedir. Ayrıca Süheylî'nin (ö. 581/1185) bu esere yazdığı **er-Ravzü'l-Ünüf** adlı şerhinden de faydalandık. ¹²

İbn Sa'd (230/845). Vâkıdî'nin öğrencisi ve yardımcısı olmasından dolayı "Kâtibü'l-Vâkıdî" olarak tanınan İbn Sa'd'ın en meşhur eseri **Kitâbü't-Tabakâti'l-**

⁶ Şaban Öz, **İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri**, İstanbul, İSAR Vakfı Yayınları, 2008, s. 342.

⁷ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 40-41; Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul, İSAR Vakfı Yayınları, 1998, s. 29; Şaban Öz, **İlk Siyer Kaynakları**, s. 342.

⁸ Mustafa Fayda, "Vâkıdî", **DİA**, C: XLII, s. 475; Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, s. 29-30.

⁹ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C: I-IV, çev. Hasan Ege, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1985.

¹⁰ Horovitz, **İlk Siyer/Meğâzî Eserleri ve Müellifleri**, s. 79; Mustafa Fayda, "İbn Hişâm", **DİA**, C: XX, s. 72.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Mustafa Fayda, "İbn Hişâm", **DİA**, C: XX, s. 71-73.

¹² Süheylî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah, **er-Ravzü'l-Ünüf fi Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li-İbn Hişâm**, C: I-VII, thk. Abdurrahman el-Vekîl, Kahire, Dârü'l-Kütübî'l-Hadîse, t.y.

kebîr (et-Tabakâtü'l-kübrâ)'dir.¹³ İbn Sa'd'ın, **Tabakât**'ında, istifade ettiği en önemli kaynak Vâkıdî'nin **Kitâbü'l-Meğâzî**'sidir. Ancak, kendi ulaştığı biyografileri hocasının eserine ekleyip içeriğini zenginleştirmek suretiyle hacimli ve özgün bir eser meydana getirmiştir.¹⁴ İbn Sa'd'ın, tabakat kitaplarının ilki ve zamanımıza intikal edenlerin en eskisi olan bu eseri, esas itibarıyla siyer-meğâzî ve tabakat ana bölümlerinden meydana gelmektedir. İki cilt halinde basılan siyer-meğâzî bölümü (Kahire 1989), İbn İshâk'ın İbn Hişâm yoluyla günümüze ulaşan **es-Sîretü'n-nebeviyye**'siyle Vâkıdî'nin **Kitâbü'l-Meğâzî**'sinden sonra Hz. Peygamber'in hayatı ve şahsiyeti üzerine kaleme alınmış ve günümüze intikal etmiş eserlerin üçüncüsüdür.¹⁵

Konumuz açısından değerlendirdiğimizde ikinci ciltte yer alan meğâzî bölümü hocası Vâkıdî'nin eseri **Kitâbü'l-Meğâzî**'nin kısa bir özeti şeklinde olup Vâkıdî'nin rivâyetlerini kontrol etmemize imkân vermesi, onda yer almayan rivâyetleri sunması, güvenilirlik ve kaynaklık teşkil etmesi yönünden büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca Uhud Savaşı'na katılan sahâbîler hakkında bilgi verdiği üçüncü, dördüncü ve onuncu ciltler tezimiz için önemli bilgiler ihtiva etmektedir. **et-Tabakâtü'l-kübrâ**'nın ilk neşri **et-Tabakâtü'l-kebîr** adıyla Leiden'de (1904-1940), Arap ve İslâm dünyasında yaygın bir şekilde kullanılan İhsan Abbas neşri ise **et-Tabakâtü'l-kübrâ** adıyla Beyrut'ta (1957-1968) yapılmıştır.¹⁶

Çalışmamız açısından önemli olan bir diğer kaynak ise Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) **Ensâbü'l-Eşrâf**¹⁷ adlı eseridir. Temelde iki bölümden oluşan eserin ilk kısmı Hz. Peygamber'in biyografisine dair önemli bir kaynaktır. Uhud Savaşı'nda meydana gelen olaylarda yer yer ayrıntılı bilgiler vermesi çalışmamız için önemli görülmüştür.

---

¹³ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimi el-Basrî, **Kitâbü't-Tabakati'l-Kebîr (Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) Gazve ve Serriyeleri)**, C: I-XI, çev. ed. Adnan Demircan, İstanbul, Siyer Yayınları, 2015.

¹⁴ Öz, **İlk Siyer Kaynakları**, s. 373.

¹⁵ Mustafa Fayda, "İbn Sa'd", **DİA**, C: XX, s. 295.

¹⁶ Mustafa Fayda, "İbn Sa'd", **DİA**, C: XX, s. 295.

¹⁷ Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ, **Ensâbü'l-eşrâf**, C: I, thk. Muhammed Hamidullah, Mısır, Dârü'l-Ma'ârif, 1959.

Buraya kadar zikrettiğimiz temel kaynakların dışında yaratılıştan başlayarak müellifin yaşadığı döneme kadar meydana gelen olayları içeren umûmî tarih kitapları arasında Taberî'nin (ö. 310/923) **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**'ü¹⁸, İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) **el-Kâmil fi't-Târîh**'i¹⁹ ile sahâbe biyografisine dair kaleme aldığı **Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe**'si²⁰ ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) **el-Bidâye ve'n-Nihâye**'si²¹ tezimiz açısından büyük öneme sahiptir.

Ayrıca konumuzla ilgili olan İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) **Cevâmi'u's-Sîre**'si²², Beyhakî'nin (ö. 458/1066) **Delâilü'n-Nübüvve**'si²³, İbn Abdülber'in (ö. 463/1071) **ed-Dürer**²⁴ ve **el-İstiâb**'i²⁵, İbn Seyyidünnâs'ın (ö. 734/1334) **Uyûnu'l-Eser**'i²⁶, Zehebî'nin (ö. 748/1348) **Târîh**'i²⁷, Makrîzî'nin (ö. 845/1442) **İmtâu'l-Esmâ**'sı²⁸, Semhûdî'nin (ö. 911/1506) **Vefâu'l-Vefâ**'sı²⁹, İmam-ı Kastallânî'nin (ö. 923/1517) **Mevâhibü Ledünniye**'si³⁰, Şâmî'nin (ö. 942/1536) **Sübülü'l-Hüdâ**'sı³¹,

¹⁸ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Milletler ve Hükümdarlar Tarihi)**, C: IV, çev. Zâkir Kadirî Ugan, Ahmet Temir, İstanbul, MEB Yayınları, 1992.

¹⁹ İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed, **el-Kâmil fi't-Târîh**, C: II, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, Bahar Yayınları, 1985.

²⁰ İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed, **Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe**, C: III, thk. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

²¹ İbn Kesîr, İmâdüddin Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, **el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)**, C: IV, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1994.

²² İbn Hazm, Ebü Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelüsî, **Cevâmi'u's-Sîre (Siyerin Özü)**, çev. M. Salih Arı, İstanbul, Çıra Yayınları, 2004.

²³ Beyhakî, Ebü Bekr Ahmed b. Hüseyin, **Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerîa**, C: III, thk. Abdülmu'tî Kal'acî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

²⁴ İbn Abdülber, Ebü Ömer Yusuf b. Abdullah el-Kurtubî en-Nemerî, **ed-Dürer fi ihtisâri'l-megâzi ve's-siyer**, thk. Şevki Dayf, 2. bs., Kahire, Dârü'l-Ma'ârif, 1983.

²⁵ İbn Abdülber, Ebü Ömer Yusuf b. Abdullah el-Kurtubî en-Nemerî, **el-İstiâb fi ma'rifeti'l-ashâb**, tsh. Âdil Mürşid, Amman, Dârü'l-A'lâm, 2002.

²⁶ İbn Seyyidünnâs, Ebü'l-Feth Muhammed b. Muhammed, **Uyûnu'l-Eser fi Fünûni'l-Megâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer**, C: II, thk. Muhammed el-İdû'l-Hatrâvî, Muhyiddin Müstû, Medine, Dârü't-Türas, 1992.

²⁷ Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm**, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1990.

²⁸ Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir b. Muhammed, **İmtâu'l-esmâ' bimâ li'n-nebî mine'l-ahvâl ve'l-emvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'**, C: I, tahkîk ve ta'lîk Muhammed Abdülhamîd en-Nemîsî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

²⁹ Semhûdî, Nureddin Ali b. Ahmed, **Vefâu'l-vefâ bi ahbâri dâri'l-Mustafâ**, C: I, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülmecid, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

³⁰ Kastallânî, Ebü'l Abbas Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed, **Mevâhibü Ledünniye: İlahî Rahmet Hazreti Muhammed (s.a.v.)**, C: I-II, çev. Şair Abdülbaki, sdl. İ. Turgut Ulusoy, yay. haz. Abidin Sönmez, Ömer Dönmez, İstanbul, Hisar Yayınevi, 1984.

³¹ Şâmî, Ebü Abdüllâh Şemsüddin Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf Sâlihî, **Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fi Sireti Hayri'l-İbâd**, C: IV, thk. İbrâhim Terzi, Abdülkerim Uzbadi, Kahire, Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1990.

Dımaşkı'nın (ö. 972/1565-66) **Subul el-hudâ**'sı³², Diyarbekrî'nin (ö. 990/1582) **Târîhu'l-Hamîs**'i³³, Halebî'nin (ö. 1044/1635) **İnsânü'l-Uyûn**'u³⁴ ve Zürkânî'nin (ö. 1122/1710) **Şerh ale'l-Mevâhib**'i³⁵ gibi pek çok muahhar kaynaktan büyük ölçüde faydalandık.

Kur'ân-ı Kerîm'in özellikle Âl-i İmrân sûresinde³⁶ Uhud Savaşı'nın birçok safhası hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu nedenle savaşla ilgili âyetleri sık sık referans gösterdik. Âyetlerin meâlleri için Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan "Diyanet Portalı"³⁷ içindeki Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli esas alınmıştır. Âyetlerin tefsiri için Tâberî, İbn Kesîr, Râzî gibi klasik tefsirlerin yanında Elmalılı, Seyyid Kutub, Vehbe Zuhaylî ve Süleyman Ateş gibi çağdaş tefsirlere de başvurduk.

Hadis kitaplarından konumuzla ilgili pek çok hadis içeren başta Buhârî'nin (ö. 256/870) **el-Câmiu's-Sahîh**'i³⁸ olmak üzere Müslim'in (ö. 261/875) **Sahih-i Müslim**'i³⁹, İbn Mâce⁴⁰ (ö. 273/887), Ebû Dâvûd⁴¹ (ö. 275/889) ve Tirmizî'nin⁴² (ö. 279/892) **Sünen**'leri müracaat ettiğimiz önemli hadis eserleridir. Ayrıca İbn Hacer

³² Dımaşkı, Muhammed b. Sâlih, **Subul el-hudâ ver-reşâd fî sîret Hayr il-ibâd ve-zikri fadâilihi ve ahvâlihi fil-mebde ve'l-meâd: Peygamber Sallallahu Aleyhi Vesellem Külliyyâtı**, C: IV, ed. Yusuf Özbek, çev. Adem Yerinde, İstanbul, Ocak Yayıncılık, 2003.

³³ Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan, **Târîhu'l-Hamîs fi Ahvâli Enfesi Nefis**, C: I, Beyrut, Müessesetu Şa'ban, t.y.

³⁴ Halebî, Ali b. Burhâneddin, **es-Sîretü'l-Halebiyye fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn: İnsânü'l-Uyûn**, C: II, Beyrut, Dârü'l-Ma'ârif, t.y.

³⁵ Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbaki b. Yusuf, **Şerh ale'l-Mevâhibi'l-İledüniyye (bi'l-minahi'l-Muhammediyye)**, C: II, zabatahu ve sahhahahu Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.

³⁶ Âl-i İmrân suresinin 120-200 ayetleri arası; el-Enfâl Sûresi'nin 17. ve 36.; en-Nahl Sûresi'nin 126. ve 127. ve el-Münâfikûn Sûresi'nin 5. âyetlerinin Uhud Savaşı hakkında nâzil olduğu bildirilmiştir. (Vâkıdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 252-253, 300-301, 339, 367-381).

³⁷ <http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf>.

³⁸ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, **el-Câmiu's-Sahîh: Sahih-i Buhârî ve Tercemesi**, C: I-XVII, çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1987.

³⁹ Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, **Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi**, C: I-XII, terceme ve şerh Ahmed Davudoğlu, İstanbul, Sönmez Neşriyat, 1978.

⁴⁰ İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, **Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi**, C: I-X, terceme ve şerh Haydar Hatipoğlu, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1983.

⁴¹ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, **Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi**, C: I-XVI, haz. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, İstanbul, Şamil Yayınevi, 1991.

⁴² Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ es-Sülemî, **Sünen-i Tirmizî Tercemesi**, C: I-VI, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, İstanbul, Yunus Emre Yayınevi, t.y.

el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) **Fethu'l-Bârî**⁴³ adlı eseri Buhârî'deki hadisleri açıklamasının yanında savaşta bozguna uğrayan İslâm ordusunu gruplara ayırması ve bu esnada yaşananlar hakkında bilgiler vermesi çalışmamızda yönlendirici olmuştur. Ayrıca içerisinde yaklaşık 38.000 rivayet bulunan İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) **Musannef**'i⁴⁴ ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) **Müsned**'i⁴⁵ çalışmalarımız sırasında faydalandığımız diğer önemli hadis kaynaklarıdır.

Uhud Savaşı'ndan çıkarılan ibret, ders, öğütler ve savaş dolayısıyla ortaya konan fikhî hükümler için İbn-i Kayyım el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) **Zâdu'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd**⁴⁶ adlı eserinden büyük ölçüde faydalandık.

Araştırma Eserleri

Muhammed Ahmed Bâşümeyl, **Mevsû'atü'l-gazavâti'l-kübrâ: Gazvetü Bedri'l-kübrâ, Gazvetü Uhud**⁴⁷ adlı eserinde Uhud Savaşı'nı ayrıntılı olarak ele almış ve savaşla ilgili bazı konularda önemli tespit ve değerlendirmelerde bulunmuştur.

Konumuzla ilgili ulaşabildiğimiz diğer bir önemli araştırma eseri, Muhammed Bâmedhec tarafından Riyad İmâm Muhammed Üniversitesi'nde hazırlanan "Gazvetü Uhud: Dirase Da'aviyye"⁴⁸ başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada Uhud Savaşı geniş bir şekilde ele alınmakla birlikte daha çok savaşın İslâm tebliğindeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur.

⁴³ İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, **Muhtasar Fethu'l-Bârî: İthâfü'l-kârî bi-ihtisâri Fethi'l-bârî**, C: I-XV, Arapça ihtisarı yapan ve notları ekleyen Ebu Suheyb Safâ ed-Davvî Ahmed el-Adevî, çev. M. Beşir Eryarsoy v.d., Polen Yayınları, 2007.

⁴⁴ İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim, **Musannef**, C: I-XVI, thk. Muhammed Avvâme, çev. Zekerîya Yıldız v.d, İstanbul, Ocak Yayıncılık, 2012.

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C: I-X, thk. Abdullah Muhammed Derviş, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1991.

⁴⁶ İbn-i Kayyım el-Cevziyye, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir, **Zâdu'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd**, C: III, çev. Muzaffer Can, İstanbul, Cantaş Yayınları, 1990.

⁴⁷ Muhammed Ahmed Bâşümeyl, **Mevsû'atü'l-gazavâti'l-kübrâ: Gazvetü Bedri'l-kübrâ, Gazvetü Uhud**, C: I/II, Kahire, el-Matba'atü's-Selefiyye ve Mektebetühe, h. 1406.

⁴⁸ Muhammed b. İzah b. Sa'îd Bâmedhec, "Gazvetü Uhud: Dirase Da'aviyye", Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'üd, Külliyyetü'd-da've ve'l-i'lâm, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Riyad 1996.

Fatih Erkoçoğlu “Tarih-Mekân İlişkisi: Uhud Savaşı'nın Mekânı Üzerine Bazı Mülâhazalar”⁴⁹ adlı makalesinde müşriklerin savaş meydanı olarak Uhud'u seçmesinde etkili olan nedenler ve Medine coğrafyası ile Ayneyn tepesinin yeri, konumu ve Uhud Savaşı'ndaki rolünü incelemiş ve önemli katkılarda bulunmuştur.

Mehmet Azimli “Uhut Savaşı Etrafında Bazı Mülâhazalar”⁵⁰ başlıklı makalesinde Uhud Savaşı öncesi ve sonrasında yaşanan olaylar ve savaşın sebebi hakkında klasik kaynaklarda yer alan bilgileri değerlendirerek bazı eleştiri ve tespitlerde bulunmuştur.

H. Ahmet Sezikli **Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri**⁵¹ ve **Hz. Muhammed'i Engelleyenler**⁵² adlı çalışmalarında, Uhud Savaşı öncesi ve sonrasında takındıkları tavırla Müslümanları zor durumda bırakan münafıkların bu davranışlarının altında yatan nedenleri açıklayarak önemli tezler ileri sürmüştür.

Mahmud Şit Hattâb⁵³ ve Abdullah Reşid⁵⁴, Hz. Peygamber'in savaşlarını genel olarak ele aldıkları eserlerinde, Uhud Savaşı'nda Müslümanların yenilgisi tartışmalarına askerî açıdan yaklaşarak bu konuda özgün fikirler sunmuşlardır.

Bunların dışında genel olarak Hz. Peygamber'in hayatını ve askerî faaliyetlerini konu edinen M. Âsım Köksal'ın **İslâm Tarihi**⁵⁵, Muhammed Ebu Zehra'nın **Son Peygamber Hz. Muhammed'i**⁵⁶, Muhammed Hamidullah'ın **Hz.**

---

⁴⁹ Fatih Erkoçoğlu, “Tarih-Mekân İlişkisi: Uhud Savaşı'nın Mekânı Üzerine Bazı Mülâhazalar”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: XV, sy. 1, 2011, s. 319-350.

⁵⁰ Mehmet Azimli, “Uhut Savaşı Etrafında Bazı Mülâhazalar”, **Hikmet Yurdu**, Yıl: 3, sy. 5, 2010, s. 11-18.

⁵¹ H. Ahmet Sezikli, **Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

⁵² H. Ahmet Sezikli, **Hz. Muhammed'i Engelleyenler**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, t.y.

⁵³ Mahmud Şit Hattâb, **Komutan Peygamber**, çev. Ahmed Ağırakça, İstanbul, Bir Yayıncılık, 1988.

⁵⁴ Abdullah Reşid, **İslâm'da Ordu ve Komutan**, Çev. Enver Güneç, Seraceddin Emre, İstanbul, Şûle Yayınları, 1992.

⁵⁵ M. Âsım Köksal, **İslâm Tarihi: Hazreti Muhammed (A.S.) ve İslâmiyet: Medine Devri**, C: I-VIII, İstanbul, Şamil Yayınevi, 1981.

⁵⁶ Muhammed Ebu Zehra, **Son Peygamber Hz. Muhammed**, C: I-IV, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1993.

Peygamber'in Savaşları⁵⁷ , Safiyyürrahman Mübarek Furi'nin **Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti**⁵⁸, Ramazan el-Bûtî'nin **Fıkhü's-Siyre'si**⁵⁹, Munîr Muhammed Gadbân'ın **Fıkhü's-Sîre en-Nebeviyye'si**⁶⁰, Muhammed Gazalî'nin **Fıkhü's-Sîre'si**⁶¹ ve Elşad Mahmudov'un **Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları**,⁶² gibi eserler çalışmalarımız sırasında sürekli müracaat ettiğimiz temel araştırma eserleridir.

Batılı araştırmacılardan Leone Caetani⁶³, Tor Andrae⁶⁴ ve Montgomery Watt⁶⁵ ise Hz. Peygamber'in hayatını genel olarak ele aldıkları eserlerinde Uhud Savaşı'nda yaşanan olaylarla ilgili oldukça farklı iddia ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Son olarak Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin konumuzla ilgili maddelerinden büyük ölçüde yararlandığımızı belirtmeliyiz.

2. İslâmın Savaşa Bakışı

İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan savaş “İki ya da daha çok devletin birbirlerine iradelerini kabul ettirmek ya da siyasal ve ekonomik gayelerine ulaşmak için devletler hukukunca düzenlenmiş kurallar uyarınca yaptıkları silahlı

---

⁵⁷ Muhammed Hamidullah, **Hz. Peygamber'in Savaşları**, çev. Nazire Erinç Yurter, İstanbul, Beyan Yayınları, 2012.

⁵⁸ Safiyyürrahman Mübarek Furi, **Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti**, çev. H. İbrahim Kutlay, İstanbul, Risale Yayınları, 2009.

⁵⁹ Ramazan el-Bûtî, **Fıkhü's-Siyre**, çev. Atik Aydın, Van, Bilge Adam Yayınları, 2006.

⁶⁰ Munîr Muhammed Gadbân, **Fıkhü's-Sîre en-Nebeviyye**, çev. Mehmet Aydemir, İstanbul, Ravza Yayınları, 2012.

⁶¹ Muhammed Gazalî, **Fıkhü's-Sîre**, İstanbul, Risale Yayınları, 2000.

⁶² Elşad Mahmudov, **Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları**, İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.

⁶³ Leone Caetani, **İslâm Tarihi**, C: I-X, çev. Hüseyin Cahid (Yalçın), İstanbul, Yeni Matbaa, 1925.

⁶⁴ Tor Andrae, **Mohammed: The Man and His Faith**, translated by Theophil Menzel, 2nd ed., London: George Allen & Unwin Ltd, 1956.

⁶⁵ W. Montgomery Watt, **Peygamber ve Devlet Kurucu Hazreti Muhammed**, çev. Hayrullah Örs, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1963; a.mlf., **Hz. Muhammed Medine'de**, çev. Süleyman Kalkan, İstanbul, Kuramer Yayınları, 2016.

mücadele”⁶⁶ olarak tanımlanmış, gerek tarihsel gerek modern bakış açılarına göre başka yollarla elde edilemeyen siyasî, iktisadî ve askerî hedefleri kuvvet zoruyla gerçekleştirme yönünde bir anlam taşımaktadır. Bu anlayışa karşılık fakihler savaşı, İslâm ülkesinin ve Müslümanların güvenliğini tehdit eden ve İslâm dininin insanlara ulaşmasını engelleyen güçlerle mücadele etmenin ve bu uğurda bütün çabayı göstermenin nihaî çaresi olarak algılamışlardır.⁶⁷ Hedef ve mahiyet bakımından diğer savaş tanımlamalarından çok farklı olması sebebiyle İslâm hukukçuları, Arap dilinde silâhlı çatışmayı ifade eden diğer kelimeler yerine daha çok “cihâd” terimini kullanmışlar ve bunu öbür savaşların istilâ, sömürü, baskı ve zulüm gibi olumsuz amaçlarından ayırmak için “Allah yolunda ve uğrunda” (fi sebîlillah) nitelemesiyle birlikte ifade etmişlerdir.⁶⁸

Bununla birlikte gerek dinî metinler gerek fıkıh literatüründe cihadın savaş boyutunu ifade etmek için “kıtal” ve “harb” kelimeleri de kullanılmıştır. Ancak bu konu üzerine yazılan makale ve kitaplarda daha çok “cihad” kelimesi ön plana çıkmış ve İslâm adına yapılan savaşlar genelde bu başlık altında incelenmiştir. Sözlükte güçlük, zorluk, gayret etmek, çaba sarfetmek, zahmet çekmek gibi anlamlara gelen cihad ⁶⁹, İslâm hukukunda “Hak yolunda vuku bulacak muharebelerde gerek nefis ile gerek mal ve lisan ile ve gerek sair vasıtalarla çalışarak vüsu‘ ve takati sarf etmek”⁷⁰ şeklinde tanımlanmıştır. Geniş anlamıyla cihad, “Hayatın gayesi olarak Allah’a kulluk etmek, Allah ve Resûlü’nün koyduğu ölçülerin fert ve toplum hayatına uygulanmasına çalışmaktan İslâm’ı diğer insanlara tebliğ, İslâm ülkesini ve Müslümanları her türlü tehlike ve saldırılara karşı savunma ve bu konuda gerektiğinde savaşmaya kadar kapsamlı bir anlam taşımakta; kalp, dil, el ve silâh gibi beşerî aksiyonun ortaya konulduğu her vasıta ile yapılabilir.”⁷¹

⁶⁶ Ahmet Emin Dağ, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü**, İstanbul, Anka Yayınları, 2004, s. 449.

⁶⁷ Ahmet Yaman, “Savaş”, **DİA**, C: XXXVI, s. 189-190.

⁶⁸ Ahmet Yaman, “Savaş”, **DİA**, C: XXXVI, s. 190.

⁶⁹ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, **Lisânü'l-Arab**, C: III, Beyrut, Dâru Sâdır, t.y., s. 133; Râğib el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, **Müfredât**, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, İstanbul, Çıra Yayınları, 2006, s. 268; Serdar Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Dağarcık Yayınları, 1995, s. 135.

⁷⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu**, C: III, İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1951, s. 334.

⁷¹ Ahmet Özel, “Cihad”, **DİA**, C: VII, s. 528.

İslâm kelime olarak barış, güven, huzur, mutluluk gibi anlamlara gelmektedir. İslâm inancına göre insan hayatı kutsaldır ve hayatın korunması için emniyet, huzur, güven, özgürlük ve barış ortamının sağlanması gerekir. İnsana büyük bir değer veren bu inanç sisteminde haksız yere bir kişiyi öldürmek tüm İnsanlığı öldürmekle eşit tutulmakta; bir insanın canını kurtarmak bütün insanların hayatını kurtarmaya denk sayılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de; “*Ey iman edenler! Hepiniz topluca barış ve güvenliğe (İslâm’a) girin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, size apaçık bir düşmandır.*”⁷² buyrulurken barışın önemine vurgu yapılmaktadır. İslâm’ın barışçı bir din olduğu, Hz. Peygamber’in hayatı ve uygulamalarından da anlaşılmaktadır. Barışçı bir kişiliğe sahip olan Resûl-i Ekrem, Müslümanlarla mücadele içerisinde bulunan müşriklerden daima barış teklifi beklemiş ve teklifin gelmesi halinde onlarla barış antlaşması yapmıştır. Hudeybiye antlaşması, bu konuda önemli bir örnektir.⁷³

Tarihte önemli bir yeri olan bu ve daha başka olaylardan da anlaşılacağı gibi, İslâm’da haksız yere saldırganlık meşru sayılmamakta, Müslümanlar aleyhine bazı olumsuzluklar getirse bile, sorunların barış yoluyla çözülmesi istenmektedir. Ancak, barış yolları denendikten sonra savaş kaçınılmaz hale gelirse, bu durum karşısında Müslümanların sabır ve fedakârlık göstererek cihad etmeleri istenmektedir.⁷⁴ Konuyla ilgili bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “*Ey İnsanlar! Düşmanla karşılaşmayı (harb etmeyi) temenni etmeyiniz. Allah’tan (harb felâketinden) korumasını isteyiniz. Fakat düşmanla karşılaştığınız zamanda da (harbin bütün şiddetlerine karşı) sabrediniz. Ve biliniz ki, cennet muhakkak sûrette kılıçların gölgeleri altındadır.*”⁷⁵

İslâm’da savaşın sebebi konusunda mezhepler farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Hanefiler ile birlikte Hanbelî ve Mâlikî mezheplerine mensup hukukçuların oluşturduğu çoğunluğa göre İslâm’da savaşın sebebi, inanmayanların Müslümanlara savaş açmaları ve tecavüzkar olmalarıdır. Şâfiîler ise onların kâfir

---

⁷² el-Bakara, 2/208.

⁷³ Hüseyin Yılmaz, “İslam Karşıtlığında (İslamofobi) “Cihad” Algısının Rolü”, **İslamofobi Kolektif Bir Korkunun Anatomisi: Sempozyum Tebliğleri**, 2012, s. 180.

⁷⁴ Hüseyin Yılmaz, “İslam Karşıtlığında (İslamofobi) “Cihad” Algısının Rolü”, s.181.

⁷⁵ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, **el-Câmiu’s-Sahîh: Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, C: VI, çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1987, s. 2772 (171 no’lu hadis).

olmalarını başlı başına bir savaş sebebi saymışlar, Zâhirîler'le bazı Hanbelî ve Mâlikî hukukçuları da bu görüşü benimsemişlerdir. Buna göre İslâm hukukçularının çoğunluğu, savaşın meşrûiyet sebebinin düşmanın tecavüzü olduğunu, Müslümanlara karşı savaşmayanlarla savaşmanın ve sadece Müslümanlığı benimsemediği için bir insanı öldürmenin câiz olmadığını belirtmişlerdir.⁷⁶

İslâm'da savaş konusunu değerlendiren Batılı araştırmacılar ise ortak bir kanaat olarak cihadın, bütün dünya Müslüman oluncaya ya da İslam hâkimiyetine boyun eğinceye kadar savaş anlamına geldiğini iddia etmekte ve bir elinde Kur'ân diğer elinde silah bütün dünyayı Müslüman yapabilmek için sürekli savaşan bir Müslüman imajı çizmektedirler.⁷⁷ Batılıların bu düşünceye sahip olmasında Müslümanların dünyayı "Dâru'l-İslâm" ve "Dâru'l-Harb" şeklinde ikiye ayırmış olmalarının etkisi olduğu söylenebilir. Batılı müelliflere göre bu ayırımın tabii sonucu olarak "Dâru'l-Harb" kategorisinde yer alan gayrimüslim ülkeler "Dâru'l-İslâm" oluncaya kadar savaş sürekli olarak devam edecektir. Dolayısıyla Müslüman ülkelerle diğerleri arasındaki ilişki savaş hali temeline oturmaktadır.⁷⁸ Batılıların cihadı yorumlama biçiminde temel problemin Kur'ân âyetleri ve Hz. Peygamber'in hadislerini anlama konusundaki metodolojik bilgi eksikliği olduğu söylenebilir. Bunun yanında İslam'a karşı önyargılı tutumları ve İslâm hukukçularının, gayrimüslimlerle ilişkiler konusunda hüküm verirken içinde buldukları tarihî ve siyasî şartların Batılı araştırmacılar tarafından dikkate alınmaması da bu araştırmacıların cihad algısını şekillendirmektedir.⁷⁹

Batılı araştırmacıların, cihadın meşrûluğunu küfür sebebine bağlayan bazı ulemâya ait görüş ve sözleri ele alarak genellemede bulunmaları ve bu ifadeleri maksatlarını açacak şekilde yorumlayıp, gayrimüslim ülkelerin tarih boyunca Müslümanlara karşı sergiledikleri saldırgan tavır konusunda sessizliği tercih etmeleri ibret vericidir. Bütün Hıristiyan Batı dünyasının katıldığı Haçlı seferleri ve bunun

---

⁷⁶ Ahmet Özel, "Cihad", **DİA**, C: VII, s. 528-529.

⁷⁷ Ahmet Özel, "Cihad", **DİA**, C: VII, s. 528; Saffet Köse, "Cihat Kavramı Şiddete Referans Olabilir mi?", **Din ve Dünya Barışı: Uluslararası Sempozyum**, İstanbul 2008, s. 169.

⁷⁸ Saffet Köse, "Cihat Kavramı Şiddete Referans Olabilir mi?", s. 169.

⁷⁹ Saffet Köse, "Cihat Kavramı Şiddete Referans Olabilir mi?", s. 168.

İslâm dünyasında yol açtığı yıkımlar yanında Sicilya ve Endülüs'te insanlığın en ihtişamlı medeniyetlerinden birini kurmuş olan bir devleti ve milleti kökünden yok edecek ölçüdeki Müslüman kıyımını doğuran bu düşmanlığın günümüz şartları, metotları ve vasıtalarıyla halen sürdürüldüğü yönünde hemen bütün Müslüman milletlerde genel bir kaygı vardır. Dünyanın birçok yerinde Müslümanların mal, can, namus, tarihî eserler ve dinî kurumlar gibi bütün değerlerine karşı sürdürülen tecavüzler, tarihte olduğu gibi günümüzde de Müslüman milletlerin onlarla ilgili kaygı ve kuşklarını haklı gösterecek niteliktedir. Son birkaç asırdan beri Batı'nın İslâm dünyasına yönelik sömürgeci politikaları ve bunun doğurduğu sonuçlar, tarih boyunca İslâm dünyasında yaşayan gayrimüslimlere can ve mal güvenliği sağlamanın da ötesinde dinî ve millî kimliklerini koruma konusunda tanınan imkân ve hoşgörü ile karşılaştırıldığında, iki din ve medeniyetten (İslâm-Hıristiyanlık) hangisinin diğer din mensuplarına karşı daha saygılı ve müsamahalı davrandığını açık bir biçimde görmek mümkündür.⁸⁰

Batılı yazarların cihadın anlam ve mahiyetiyle ilgili olarak gerçeği yansıtmayan görüşleri yanında İslam'ın doğuşundan günümüze kadar zorunlu hallerde gerçekleştirdiği cihadı, sanki dini zorla yaymak veya ganimet gelirlerini artırmak, İslâm coğrafyasını genişletmek için yapılmış “Mukaddes Savaş” (holy war, guerre sainte) olarak tercüme etmeleri de doğru değildir. Konuyla ilgili olarak Ahmet Özel şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: “Cihad kelimesi her zaman savaş anlamını ifade etmediği gibi pratikte savaşın mukaddes sayılması da İslâm'ın hayat anlayışından kaynaklanmaktadır. Müslüman, Batı hayat anlayışına göre mukaddes sayılabilecek belki tek şey olan ibadeti bile gösteriş veya maddî menfaat maksadıyla yapar da Allah'ın rızâsını gözetmezse dince makbul sayılan bir iş yapmış olmaz, hatta bu durum onu şirke kadar götürebilir. Buna karşılık onlarca mukaddes sayılmayan yeme, içme gibi tabii şeyleri, ilâhî bir emanet olan hayatın sürdürülmesi, sağlığın korunması ve dolayısıyla yaratanın rızâsına vesile olacak davranışlarda bulunmak amacıyla yaparsa bu bir ibadet olur. Savaş da böyledir ve yalnız Allah rızâsı için yapılır. İslâm'ın bu hayat anlayışı Kur'ân-ı Kerîm'de, ‘*De ki, şüphesiz*

---

⁸⁰ Ahmet Özel, “Cihad”, **DİA**, C: VII, s. 530.

*benim namazım da ibadetlerim de hayatım da ölümüm de âlemlerin rabbi Allah içindir*⁸¹ şeklinde dile getirildiği gibi bir başka âyette de, *‘İman edenler Allah yolunda savaşır, inkâr edenler ise şeytanın (tâgût) yolunda savaşır*⁸² denilmiştir.”⁸³

Tarih boyunca devam edegelen başka toplumları kendi egemenliği altına alma, sömürü ve ilâhî mesajın insanlara ulaşmasını engelleme yönündeki faaliyetlere karşı İslâmiyet sömürü ve zulmü önleme ve insanlığın huzurunu temin için belli bir aşamadan sonra silâhlı mücadeleyi meşrû kabul etmiştir.⁸⁴ Mekke’yi terketmelerine rağmen müşriklerin baskı ve saldırılarından kurtulamayan Müslümanlar hicretin ilk yılında inen Hac sûresinin, *“Kendilerine savaş açılan müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi...”*⁸⁵ meâlindeki âyetiyle düşmana silâhla karşılık verme imkânına kavuşmuştur. Bu izin daha sonra nâzil olan *“Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.”*⁸⁶ âyetiyle yükümlülük haline dönüşmüştür. Saldırıya uğranılması halinde savaşı farz kılan bu emir, önceleri sadece Kureyşli müşriklere yönelikken daha sonra Müslümanlar aleyhine onlarla iş birliği yapan Ehl-i kitabı⁸⁷, Arap yarımadasındaki diğer kabileleri ve düşman niteliği taşıyan herkesi⁸⁸ kapsamına almıştır. Başta hayat hakkı ve vücut bütünlüğü olmak üzere insan temel hak ve hürriyetlerini koruma ve her türlü haksızlığı önleme hedefine yönelik olan bu savaş anlayışı Müslümanlara, uygun şartlar oluştuğunda düşmanlarıyla savaşma hak ve görevini verir.⁸⁹ Özetle ifade etmek gerekirse, İslâm’a göre savaş, yayılcılık ve

---

⁸¹ el-En‘âm, 6/162.

⁸² en-Nisâ, 4/76.

⁸³ Ahmet Özel, “Cihad”, **DİA**, C: VII, s. 531.

⁸⁴ Ahmet Yaman, “Savaş”, **DİA**, C: XXXVI, s. 190.

⁸⁵ el-Hac, 22/39.

⁸⁶ el-Bakara, 2/190.

⁸⁷ *“Kendilerine kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah’ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslam’ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.”* (et-Tevbe, 9/29).

⁸⁸ *“...Fakat Allah’a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın. Bilin ki Allah, kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.”* (et-Tevbe, 9/36).

⁸⁹ Ahmet Yaman, “Savaş”, **DİA**, C: XXXVI, s. 190.

sömürüye yönelik değil, barış için gerekli ortamın oluşmasını sağlama, temel hak ve özgürlükleri güvence altına alma amacına yöneliktir.⁹⁰

3. İslâm Kaynaklarında Savaşlarla İlgili Bazı Terimler

Gazve: Arapça’da gazv masdarı “istemek, çalışmak, çabalamak, kastetmek” gibi mânaların yanı sıra “düşmanla savaşmak” anlamında da kullanılır. Bu kökten türemiş bir isim olan gazve ise (çoğulu gazavât) “akın, saldırı, din uğruna yapılan savaş” anlamına gelmektedir.⁹¹ Hadis ve siyer âlimleri, asker sayısı az veya çok olsun, savaş için yahut başka bir maksatla hareket edilsin, çarpışma vuku bulsun veya bulmasın Hz. Peygamber’in bütün seferlerine gazve adını vermişlerdir.⁹² Bu kelime yanında “Savaş yeri, savaş ve savaş hikâyeleri” anlamındaki meğzâ kelimesinin çoğulu olan meğâzî ise Resûl-i Ekrem’in gazve ve seriyyelerinin tarihine ve bu konuda yazılan kitaplara isim olmuş, siyer kelimesinin eş anlamlısı halinde hem kendi başına hem siyerle birlikte kullanılmıştır.⁹³ Hz. Peygamber’in gazvelerinin amacı “küfür ve bâtılın zulmünü ortadan kaldırmak, İslâmiyet’in yayılmasına engel teşkil eden unsurların tahakkümüne son vermek, yeryüzünde Hakk’ı yüceltmek, fitne ateşini söndürmek, insanları maddî ve manevî baskılardan kurtarmak ve İslâmî gerçekleri onlara duyurmaktır.”⁹⁴

Vâkîdî⁹⁵ ve İbn Sa’d’a⁹⁶ göre Hz. Peygamber’in emir ve kumandasında yirmi yedi gazve gerçekleştirilmiş olup Vâkîdî’ye göre bu gazveler:

1. Ebvâ’-Veddân (2/623)

2. Buvât (2/623)

⁹⁰ Ahmet Yaman, “Savaş”, **DİA**, C: XXXVI, s. 190.

⁹¹ Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, s. 625; Hüseyin Algül, “Gazve”, **DİA**, C: XIII, s. 488.

⁹² Algül, “Gazve”, **DİA**, C: XIII, s. 488.

⁹³ Mustafa Fayda, “Siyer ve Megâzî”, **DİA**, C: XXXVII, s. 319.

⁹⁴ Algül, “Gazve”, **DİA**, C: XIII, s. 488.

⁹⁵ Vâkîdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, **Kitâbü’l-Megâzî (Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Savaşları)**, C: I, thk. Marsden Jones, çev. Musa K. Yılmaz, İstanbul, İlk Harf Yayınevi, 2014, s. 54.

⁹⁶ İbn Sa’d, Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Hâşîmi el-Basrî, **Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr (Resûlullah’ın (sallallahu aleyhi vesellem) Gazve ve Seriyyeleri)**, C: II, çev. ed. Adnan Demircan, İstanbul, Siyer Yayınları, 2015, s. 1.

3. Sefevân-Bedrü'l-Ûlâ (2/623)
4. Zü'l-'Uşeyre (2/623)
5. Bedir (2/624)
6. Benî Kaynukâ' (2/624)
7. Sevîk (2/624)
8. Karkaratü'l-Küdr (2 veya 3/624)
9. Züemer-Gatafân (3/624)
10. Benî Süleym (3/624)
11. Uhud (3/625)
12. Hamrâu'l-Esed (3/625)
13. Benî Nadîr (4/625)
14. Bedrü'l-Mev'id (4/626)
15. Zâtü'r-Rikâ' (5/626)
16. Dûmetü'l-Cendel (5/626)
17. Müreysi'-Benî Mustalik (5/626)
18. Hendek (5/627)
19. Benî Kureyza (5/627)
20. Benî Lihyân (6/627)
21. Gâbe (6/627)
22. Hudeybiye (6/628)
23. Hayber (7/628)
24. Mekke'nin Fethi (8/630)
25. Huneyn (8/630)
26. Tâif (8/630)
27. Tebûk (9/630)

Hiz. Peygamber'in savaşlarına dair yaptığı çalışmada Elşad Mahmudov yukarıdaki listeye "Vâdilkurâ" ve "Kaza Umresi" gazvelerini de ekleyerek, gazvelerin sayısını 29 olarak tespit etmiştir.⁹⁷

---

⁹⁷ Elşad Mahmudov, **Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hiz. Peygamber'in Savaşları**, İstanbul, İSAM Yayınları, 2010, s. 459.

Muhammed Hamîdullah “**H.z. Peygamber’in Savaşları**” adlı eserinde İbn Hişâm’ı kaynak göstererek Hz Peygamber (s.a.v.)’in bizzat katıldığı gazvelerde savaşa katılan ve ölen düşman sayısı ile aynı gazveye katılan ve şehid olan Müslüman sayısını liste halinde vermiştir.

Sefer	Düşman Sayısı	Düşman Kaybı	Müsl. Sayısı	Müsl. Kaybı
Bedir	950	70	313	14
Uhud	3.000	22	700	70
Mustalîk	200 ?	10	30 ?	1
Hendek	12.000	8	3.000	6
Hayber	20.000	93	1.500	15
Mu‘te	100.000	?	3.000	13
Mekke	?	13	10.000	3
Huneyn	?	?	12.000	4
Taif	?	?	12.000	12
Toplam		216		138

Hamîdullah, zayıyla ilgili verinin yetersiz bulunmasından dolayı detaylı olmayan bu listede, bütün savaşlar için veriler tam olarak elde edilse bile şehid olan Müslümanların 150’den (Bir’imaûne ve Recî‘ olaylarında haince öldürülenler hariç), ve öldürülen düşman sayısının da 250’den (kendi yasalarına göre cezalandırılan Benî Kureyza hariç) daha fazla olamayacağını belirterek insan hayatına verilen bu değer in insanlık tarihinde eşsiz olduğunu ifade etmiştir.⁹⁸ Verilen rakamlar göstermektedir ki Hz. Peygamber dönemi savaşları, dünya harp tarihinin bilinen en az kan dökülen savaşlarındandır. Bu da Hz. Peygamber’in prensip olarak düşmanı yok etmeyi değil, kazanmayı tercih ettiğinin açık göstergesidir.⁹⁹

Seriyye: Sözlükte “gece yolculuğu yapmak veya yaptırmak, geceleyin yola çıkmak” anlamındaki serâ kökünden türeyen seriyye “askerî birlik, silâhlı tim, ordunun bir bölüğü” mânalarına gelir.¹⁰⁰ Bu askerî birliklere görevlerinin gereği

⁹⁸ Muhammed Hamidullah, **H.z. Peygamber’in Savaşları**, çev. Nazire Erinç Yurter, İstanbul, Beyan Yayınları, 2012, s. 13.

⁹⁹ İbrahim Sarıçam, **H.z. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2002, s. 151.

¹⁰⁰ İbn Manzûr, C: XIV, s. 383.

olarak çok defa geceleyin yol almaları, gizli hareket etmeleri ve baskın şeklinde harekât planı yürütmeleri dolayısıyla seriyye adı verilmiştir. Terim olarak “Resûl-i Ekrem’in hedef ve planlarını kendisinin belirlediği, ancak bizzat kumanda etmeyip sahâbeden birinin kumandasında gönderdiği askerî birlik ve harekâtlar için kullanılmıştır.”¹⁰¹ Bu yönüyle Resûlullah’ın kumanda ettiği askerî seferleri ifade eden gazveden ayrılır.

Seriyyelerin sayısı ve adlandırılması konusunda kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Bu husustaki en ayrıntılı açıklamalar Vâkıdî’nin **el-Meğâzî**’si ve İbn Sa’d’ın **et-Tabakât**’ında yer almaktadır. Her iki müellif de seriyyelerin sayısını 47 olarak zikretmekle birlikte Vâkıdî elli beş, İbn Sa’d elli yedi seriyye hakkında bilgi vermiştir.¹⁰² Elşad Mahmudov ise seriyyelerin sayısını 91 olarak tespit etmiştir.¹⁰³ Gerek strateji ve savaş taktikleri gerekse dinî ve siyasî sonuçları bakımından büyük önem taşıyan seriyyelerin amacı, gazvelerle bütünlük içinde, İslâmiyet’in yayılmasına engel oluşturan unsurları bertaraf etmek, Müslümanları maddî ve mânevî baskılardan kurtararak dinlerini özgürce yaşayabilecekleri bir ortam sağlamaktır.¹⁰⁴

Ganimet: Ganimet kelimesi sözlükte “bir şeyi zorluk çekmeden elde etmek” demektir. İslâm hukukunda, “Müslümanların savaş yoluyla gayrimüslimlerden ele geçirdikleri esirler ve her türlü mal” şeklinde tanımlanmakla birlikte ganimeti, savaşta düşman askerlerinden elde edilen menkul mallara hasreden veya kısmen farklı şekilde tarif eden fakihler de vardır.¹⁰⁵

İnsanlık tarihi kadar eski olan ganimet olgusu İslâm’da da savaşın bir sonucu olarak kabul edilmiş, âyetler ve hadislerle hukuki çerçevesi oluşturularak belirli kurallara bağlanmıştır.¹⁰⁶ Ganimet mallarının dağıtım esasları Enfâl sûresinin 41.

¹⁰¹ Serdar Özdemir, “Seriyye”, **DİA**, C: XXXVI, s. 565.

¹⁰² Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 54; İbn Sa’d, **Tabakât**, C: II, s. 1; Serdar Özdemir, “Seriyye”, **DİA**, C: XXXVI, s. 566.

¹⁰³ Mahmudov, **Hz. Peygamber’in Savaşları**, s. 460.

¹⁰⁴ Serdar Özdemir, “Seriyye”, **DİA**, C: XXXVI, s. 565.

¹⁰⁵ Mehmet Erkal, “Ganimet”, **DİA**, C: XIII, s. 351.

¹⁰⁶ el-Enfal, 8/41; el-Haşr, 59/6-10.

âyetinde belirtilmiştir. Savaşın bitmesinden sonra devlet başkanı veya yetkili kıldığı kumandan önce her askere öldürdüğü düşmanın silâh, at vb. mallarını, daha sonra da savaşta üstün başarı gösterenlere vaad ettiği şeyleri (nefel) verir. Geriye kalan malları beş eşit paya ayırarak bunun beşte dördünü savaşa katılanlara dağıtır, beşte birini de âyette zikredilen hak sahiplerine verilmek üzere saklar.¹⁰⁷

Uhud Savaşı'nda ganimet olgusunun önemli bir yeri olup savaşın ilk aşamasında Müslümanlar galipken, okçuların ganimet elde etmek amacıyla yerlerinden ayrılmaları savaşın seyrini değiştirmiş ve İslâm ordusunun ağır kayıplar vermesine neden olmuştur.

4. Uhud Savaşı Öncesi Mekkeli Müşriklerle İlişkiler

Hz. Peygamber, kendisine risâlet görevi verildikten sonra kavmini İslâm'a davet etmeye başlamış ancak henüz aleni olarak tebliğ emredilmemiş olduğu için bu davetin ilk üç yılı "gizli" olarak yapılmıştı.¹⁰⁸ Bu süre zarfında öncelikle yakın âile fertlerine, arkadaş ve akrabalarına görevini anlatmaya başlayan Hz. Peygamber, sayıları az olmakla beraber birbirlerini seven ve peygamberine bağlı bir topluluk meydana getirmiştir.¹⁰⁹

Bu üç yıllık gizli davetin sonunda Hz. Peygamber'e "(Önce) en yakın akrabaları uyar."¹¹⁰ âyeti ile "aleni davet" emrolunmuş ve işe akrabalarından başlaması bildirilmiştir.¹¹¹ Resûl-i Ekrem de o günden sonra karşılaştığı her gruba imkân ve şartlar el verdiği ölçüde İslâm'ı tebliğ etmiştir.¹¹² Ancak Mekkeliler, Hz. Peygamber'in bu davetine her zaman karşı çıkmış, davetini engellemiş, Resûlullah'a ve ashâbına dayanılmaz ezâ ve cefâda bulunmuşlardır. Ne zaman ki, davet imkânı

---

¹⁰⁷ Mehmet Erkal, "Ganimet", *DİA*, C: XIII, s. 353.

¹⁰⁸ M. Ali Kapar, *Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Müşriklerle Münasebeti*, İstanbul, Esra Yayınları, 1993, s. 105-106.

¹⁰⁹ Kapar, *Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Müşriklerle Münasebeti*, s. 108.

¹¹⁰ eş-Şuâra, 26/214.

¹¹¹ Kapar, *Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Müşriklerle Münasebeti*, s. 108.

¹¹² Kapar, *Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Müşriklerle Münasebeti*, s. 110.

kalmamış, ezâ ve cefâ had safhaya ulaşmış, işte o zaman Hz. Peygamber, Yüce Allah'ın emriyle Medine'ye hicret etmiştir.¹¹³

Ancak Kureyş, Hz. Peygamber'i hicretten sonra da rahat bırakmamıştı. Resûl-i Ekrem (s.a.v) Medine'ye geldiği zaman, Mekke liderlerinden Ebû Süfyân ve Übey b. Halef, Ensâr'a hitaben: “Bundan böyle Arap kabileleri arasında ortaya çıkabilecek hiçbir savaş, sizinle bizim aramızda çıkacak bir yanık yarasından (savaştan) daha ıstırap verici olamaz; fakat siz içimizden çıkmış olan ve en soylu ve en yüce bir mevkide bulunan birine yardım etmeye kalkıştınız ve ona sığınacak bir yurt verip onu savunuyorsunuz. Bu sizin için gerçekten utanılacak bir durum ve bir lekedir. Bizimle onun arasına girmeyiniz. Eğer kendisi doğru yolda bir insan ise, bundan mutluluk payı çıkaracak olan bizleriz; yok eğer kötü biri ise, onu ele geçirmeye herkesten çok bizim hakkımız vardır.”¹¹⁴ diyerek tehdit dolu bir mektup yazdılar. Bu mektup, Mekkeli müşriklerin İslâm karşıtı faaliyetlerinin Hicret'ten sonra bile durmadığını açıkça göstermektedir.

Ensâr'ın olumsuz cevabı karşısında Mekkeliler, bu defa da Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Medine'de bulunan düşmanlarına, yani Abdullah b. Übey ve müşrik olan yandaşlarına şöyle bir ultiatom gönderdiler: “Sizler (firardaki) bir arkadaşımıza kucağınızı açıp sığınma hakkı verdiniz. Allah'a yemin ederiz ki, eğer onunla mücadele etmez ya da onu şehrinizden sürüp çıkarmazsanız, savaşçılarınızı öldürmek ve kadınlarınızın iffetini çiğnemek için üzerinize yürüyeceğiz.”¹¹⁵

Bu olaydan sonra Medine'de bir kargaşa meydana gelmiş, ancak Ensar grubu tam bir kardeş kavgası içine sürükleneceği sırada Hz. Peygamber, araya girerek bu ultiatoma karşılık verilmemesi konusunda onları kolayca ikna etmiştir. Medineli Araplardan da ümitlerini kesen Mekkeli müşrikler, bu kez de aynı bölgedeki

---

¹¹³ Kapar, **H. Muhammed (s.a.v.)'in Müşriklerle Münasebeti**, s. 115.

¹¹⁴ Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, C: I, çev. Salih Tuğ, Ankara, Yeni Şafak Yayınları, 2003, s. 217-218.

¹¹⁵ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, C: I, s. 218.

Yahudilerle birlikte entrikalar çevirmeye başlamışlar ki, bu durumun Müslümanlarla Benî Nadir arasında başlayacak savaşın zeminini hazırladığı belirtilmiştir.¹¹⁶

Ayrıca o dönemde Arabistan'da uluslararası ticareti elinde bulunduran Mekkeliler, Medine'ye karşı bir takım ekonomik yaptırımlar uygulayarak Medine halkını ekonomik olarak baskı altında tutmak istemişlerdi.¹¹⁷

Tereddütler içinde geçen uzun aylardan sonra Resûllulah, kendisini müdafaa etmeye karar verdi. Medine'ye gelişinden yaklaşık bir yıl sonra, "bundan böyle Kureyş'e ait ticaret kervanlarının İslâmî nüfuz bölgesinden artık geçmemelerini" bildirmek üzere ilk Müslüman askerî birliğini Mekkelilere göndermiştir.¹¹⁸ Hz. Peygamber amcası Hz. Hamza'yı (r.a) Mekkeli muhacirlerden oluşan otuz kişilik silahlı birliğin başına kumandan tayin ederek H.1 yılın Ramazan ayı başında (Mart 623), Ebû Cehil başkanlığında 300 kişilik bir süvari birliği tarafından korunan Mekke kervanını tehdit etmek ve gerekirse baskın düzenlemek amacıyla¹¹⁹ Sîfûlbahr'e (Kızıldeniz Sahili) gönderdi¹²⁰. Cüheyne kabilesinin arazisi içinde karşı karşıya gelen taraflar, iki tarafın da müttefiki olan Mecdî b. Amr'ın araya girmesiyle savaşmaksızın yurtlarına döndüler.¹²¹

Hz. Peygamber bundan sonra da kendilerine her türlü kötülük ve düşmanlık yapan, böylece savaş halinde buldukları Kureyş'in kervan yollarını kesmek, bölgede bulunan kabilelerle ittifaklar gerçekleştirmek, Kureyş'in Kızıldeniz sahilinden geçen Mekke-Suriye ticaret yolunu kontrol altına almak ve ticaret kervanlarını takip ve tehdit ederek ekonomik ambargoyu hayata geçirmek amacıyla bir dizi askerî operasyonlar düzenlemiştir.¹²² Bu operasyonlar sırasıyla şunlardır:

---

¹¹⁶ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, C: I, s. 218.

¹¹⁷ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, C: I, s. 218-219.

¹¹⁸ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, C: I, s. 219; Mahmudov, **H. Peygamber'in Savaşları**, s. 61.

¹¹⁹ Mahmudov, **H. Peygamber'in Savaşları**, s. 61.

¹²⁰ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 55-56; Mahmudov, **H. Peygamber'in Savaşları**, s. 61.

¹²¹ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 56; Mahmudov, **H. Peygamber'in Savaşları**, s. 61; Hüseyin Algül, "Hamza", **DİA**, C: XV, s. 501.

¹²² Mahmudov, **H. Peygamber'in Savaşları**, s.57.

- 1- Ubeyde b. Hâris'in Râbiğ Seriyyesi
- 2- Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın Harrâr Seriyyesi
- 3- Ebvâ' Gazvesi
- 4- Buvât Gazvesi
- 5- Sefevân (Bedrî'l-Ûlâ) Gazvesi
- 6- Uşeyre Gazvesi
- 7- Abdullah b. Cahş'ın Batn-ı Nahle Seriyyesi
- 8- Bedir Gazvesi

Müslümanlarla müşrikler arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası teşkil etmesi ve tezimizin konusu olan Uhud Savaşı'nın nedeni olması açısından Bedir Gazvesi büyük önem taşımaktadır.

Hicretin 2. (M. 624) yılında Kureyşliler, büyük bir kervan hazırlayıp Ebû Süfyân'ın idaresinde Suriye'ye gönderdiler. Bin deveden oluşan ve elli bin dinar sermaye¹²³ ile hazırlanan bu kervan, Kureyş tarafından sevkedilen en büyük kervanlardan biridir. Kervanın getirdiği mallar beş yüz bin dirhem tutarında idi. Hz. Peygamber kervanın geçtiğini haber alınca sahâbîleri topladı. Kervandaki malların çokluğunu, buna karşılık muhafız sayısının azlığını anlatarak bu kervanı Mekke'ye dönerken uğrayacağı Bedir'de ele geçirebileceklerini söyledi ve kendilerini sefere davet etti.¹²⁴ Kervanın dönüş haberini alan Hz. Peygamber, 12 Ramazan'da (9 Mart 624) yerine Abdullah b. Ümmü Mektûm'u bırakarak Medine'den hareket etti. İslâm ordusunun sayısı, yetmiş dördü muhacir, geri kalanı ensardan olmak üzere 305 idi.¹²⁵ Orduda yetmiş deve ve iki de at bulunuyordu.¹²⁶ Çeşitli vazife ve mazeretleri sebebiyle bazı sahâbîler izinli sayıldı. İslâm ordusunun sancaktarlık görevi için Mus'ab b. Umeyr, Hz. Ali ve Sa'd b. Mu'âz tayin edildi.¹²⁷

---

¹²³ M. Âsım Köksal, **İslâm Tarihi: Hazreti Muhammed (A.S.) ve İslâmiyet: Medine Devri**, C: II, İstanbul, Şamil Yayınevi, 1981, s. 73.

¹²⁴ Mustafa Fayda, "Bedir Gazvesi", **DİA**, C: V, s. 325-326.

¹²⁵ Fayda, "Bedir Gazvesi", **DİA**, C: V, s. 326.

¹²⁶ Köksal, **Medine Devri**, C: II, s. 82; Fayda, "Bedir Gazvesi", **DİA**, C: V, s. 326.

¹²⁷ Köksal, **Medine Devri**, C: II, s. 82; Tahsin Ekim, "Bedir Savaşı'nı Hazırlayıcı Etkenler ve Sonuçları", Selçuk Üniversitesi SBE İslâm Tarihi Bilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Konya 2010, s. 34.

Suriye'den dönmekte olan Ebû Süfyân kervana yönelik bir saldırı için en uygun yerin Bedir ovası olduğunu bildiği için kervan Bedir'e yaklaşınca endişesi iyice arttı. Dikkatli bir araştırma sonunda Müslümanların ticaret kervanına Bedir'de saldıracağına kanaat getirerek Kureyşliler'den yardım istemek üzere Damdam b. Amr el-Gıfârî'yi Mekke'ye gönderdi.¹²⁸ Kendisi de kervanın pusuya düşmemesi için Bedir'den uzak olan ve nâdirenen kullanılan sahil yolunu takip etti. Ebû Süfyân'dan gelen haber üzerine Kureyş kabilesinin hemen bütün kollarından toplanan 950-1000 kişi Ebû Cehil kumandasında Mekke'den yola çıktı.¹²⁹ Ebû Süfyân sahil yolunu takip ederek hızlıca yoluna devam etmiş ve kurtulmuştu. Ebû Süfyân kervanın kurtulduğunu Kureyşliler'e bildirerek geri dönmelerini istediye de Ebû Cehil'in ısrarı üzerine yollarına devam ettiler.¹³⁰ Öte yandan Bedir yakınında ordusuyla konaklayan Hz. Peygamber, kervan hakkında bilgi toplamak üzere Zübeyr b. Avvâm, Hz. Ali ve Sa'd b. Ebû Vakkas'ı Bedir kuyularına gönderdi. O sırada Hz. Peygamber ve ashâbı Kureyş ordusunun Mekke'den çıkıp Bedir'e geldiğini henüz bilmiyorlardı; Kur'ân-ı Kerîm de iki ordunun Bedir'e geldiklerinde birbirlerinden habersiz olduklarını ifade etmektedir.¹³¹

17 Ramazan 2 (14 Mart 624) Cuma sabahı her iki ordu erken saatlerde Bedir'e doğru yola çıktı.¹³² Hz. Peygamber Bedir kuyularına Kureyşliler'den daha önce ulaştı ve savaş taktiklerini iyi bilen Hubâb b. Münzir'in tavsiyesi üzerine, orduyu su kaynaklarının yakınına yerleştirdi ve sadece Müslümanların kullanabileceği bir kuyuyu açık bırakarak diğerlerini kumla kapattırdı.¹³³ Ayrıca kazdırdığı kanallarla suyun Mekke ordusunun muhtemel yerleşme bölgesine gidişini önledi. Böylece suyun tamamı Müslümanların bulunduğu alanda kalıyordu. Fakat daha sonra Hz. Peygamber müşriklerin açık bırakılan kuyudan su almalarına izin vermiştir. Savaştan önce Hz. Peygamber, Câhiliye devrinde de elçilik görevini yürüten Adî kabilesinden Hz. Ömer'i Kureyşliler'e göndererek savaş yapılmadan

¹²⁸ Ekim, "Bedir Savaşı'nı Hazırlayıcı Etkenler ve Sonuçları", s. 35.

¹²⁹ Fayda, "Bedir Gazvesi", **DİA**, C: V, s. 326.

¹³⁰ Fayda, "Bedir Gazvesi", **DİA**, C: V, s. 326; Ekim, "Bedir Savaşı'nı Hazırlayıcı Etkenler ve Sonuçları", s. 35.

¹³¹ el-Enfâl, 8/42.

¹³² Kasım Şulul, **İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber (a.s.) Devri Kronolojisi**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2011, s. 495, 506-507.

¹³³ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 101-102.

Mekke'ye dönmelerini teklif etti. Fakat Kureyşliler savaşmakta ısrar ettiler.¹³⁴ Arap geleneğine göre mübâreze ile başlayan savaş ikindiye doğru Müslümanların kesin zaferiyle sona erdi. Başta İslâm'ın ve Hz. Peygamber'in en büyük düşmanı Ebû Cehil olmak üzere yetmiş müşrik öldürüldü, yetmiş kişi de esir alındı. Buna karşılık Müslümanlar sadece on dört şehid verdiler.¹³⁵

Bedir Savaşı hem Müslümanlar hem de müşrikler açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Savaşın en önemli sonuçlarından biri de Uhud Savaşı'na sebep olmasıdır. Mekkeli müşrikler Ebû Cehil'in yerine Ebû Süfyân'ı başkanlığa getirerek, hep birlikte Müslümanlardan intikam almak ve onları yok etmek amacıyla yemin ederek derhal faaliyete geçtiler.¹³⁶

---

¹³⁴ Fayda, "Bedir Gazvesi", **DİA**, C: V, s. 326.

¹³⁵ Fayda, "Bedir Gazvesi", **DİA**, C: V, s. 326.

¹³⁶ Sarıçam, **HZ. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, s. 168.

1. BÖLÜM

UHUD SAVAŞI'NIN TARİHİ VE MEVKİİ, SAVAŞIN SEBEPLERİ VE TARAFLARIN SAVAŞ HAZIRLIKLARI

1. 1. Uhud Savaşı'nın Tarihi

Başta Muhammed b. İshâk, Vâkıdî, İbn Hişâm ve İbn Sa'd olmak üzere siyer ve meğâzî âlimleri, Uhud Savaşı'nın "Hicri 3. yılın Şevvâl ayında" meydana geldiği konusunda ittifak etmişlerdir.¹³⁷ Uhud Savaşı'nın hicretin 4. yılında vuku bulduğuna dair rivayetler ise meğâzî ulemasınca kabul görmemiştir.¹³⁸

Uhud Savaşı'nın meydana geldiği gün konusunda ise farklı rivayetler bulunmaktadır. İbn İshâk'a göre bu savaş 15 Şevvâl H.3 (Mart 625) Cumartesi günü gerçekleşmiştir.¹³⁹ Buna göre Kureyş 3 Şevvâl'de Mekke'den ayrılmış, 12 Şevvâl Çarşamba günü Uhud'da karargâh kurmuş Çarşamba, Perşembe ve Cuma'yı burada geçirmişlerdi. Hz. Peygamber ise 14 Şevvâl Cuma günü Medine'den ayrılmış geceyi

---

¹³⁷ İbn İshak, Muhammed b. Yesâr, **Kitâbü'l-Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Megâzî: Sîretü İbn İshak (Siyer)**, Yayına Hazırlayan: Muhammed Hamidullah, çev. Sezai Özel, İstanbul, Akabe Yayınları, 1991, s. 376; Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, **Kitâbü'l-Megâzî (Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Savaşları)**, C: I, thk. Marsden Jones, çev. Musa K. Yılmaz, İstanbul, İlk Harf Yayınevi, 2014, s. 251; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C: III, çev. Hasan Ege, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1985, s. 82; İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimi el-Basrî, **Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr (Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) Gazve ve Seriyeleri)**, C: II, çev. ed. Adnan Demircan, İstanbul, Siyer Yayınları, 2015, s. 35; Belâzürî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ, **Ensâbü'l-eşrâf**, C: I, thk. Muhammed Hamidullah, Mısır, Dârü'l-Ma'ârif, 1959, s. 311-312; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelüsî, **Cevâmi'u's-Sîre (Siyerin Özü)**, çev. M. Salih Arı, İstanbul, Çıra Yayınları, 2004, s. 156; İbn Kesîr, İmâdüddin Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, **el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)**, C: IV, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1994, s. 22; Kasım Şulul, **İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber (a.s.) Devri Kronolojisi**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2011, s. 572-573.

¹³⁸ Dîmaşkî, Muhammed b. Sâlih, **Subul el-hudâ ver-reşâd fi sîret Hayr il-ibâd ve-zikri fadâilîhi ve ahvâlihî fil-mebde ve'l-meâd: Peygamber Sallallahu Aleyhi Vesellem Külliyyâtı**, C: IV, ed. Yusuf Özbek, çev. Adem Yerinde, İstanbul, Ocak Yayıncılık, 2003, s. 289; Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan, **Târîhu'l-Hamîs fi Ahvâli Enfesi Nefis**, C: I, Beyrut, Müessesetu Şa'ban, t.y., s. 419; Halebî, Ali b. Burhâneddin, **es-Sîretü'l-Halebiyye fi Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn: İnsânü'l-Uyûn**, C: II, Beyrut, Dârü'l-Ma'ârif, t.y., s. 487; Şulul, **Hz. Peygamber Devri Kronolojisi**, s. 573.

¹³⁹ İbn İshak, **Siyer**, s. 378.

eş-Şi'b vadisinde geçirdikten sonra sabah Uhud'a gelerek karargâh kurmuştu. İki taraf 15 Şevvâl H.3 Cumartesi günü savaşmışlardır.¹⁴⁰

Vâkıdî ise, Kureyşliler'in Mekke'den çıkışlarından on gün sonra 5 Şevvâl (21 Mart) Perşembe günü Medine'ye yakın Zû'l-Huleyfe'ye ulaştıklarını söylemektedir.¹⁴¹ Bunun üzerine Hz. Peygamber Mekke ordusu hakkında istihbarat toplamak üzere Fedâle'nin iki oğlu Enes ve Mu'nis'i görevlendirdi. 6 Şevval (22 Mart) Cuma günü İslâm ordusu Medine'den ayrılarak geceyi Şeyhayn'da¹⁴² geçirdi. Sabah vakitlerinde Uhud'a ulaşıp karargâh kuruldu ve 7 Şevvâl H.3 (23 Mart 625) tarihinde Uhud Savaşı vuku buldu.¹⁴³ İbn Sa'd da savaşın tarihini 7 Şevvâl H.3 (23 Mart 625) Cumartesi olarak kaydetmektedir.¹⁴⁴ Bunların dışında Uhud Savaşı'nın 8, 9 veya 11. Şevvâl'de gerçekleştiğine dair farklı rivayetler de bulunmaktadır.¹⁴⁵

1. 2. Savaşın Mevkii

Savaş, Uhud Dağı¹⁴⁶ eteklerinde gerçekleştiği için Uhud Savaşı olarak anılmıştır. Uhud Dağı, Medine'nin yaklaşık 5 km kuzeyinde olup, kırmızı bir görünüme sahiptir.¹⁴⁷

¹⁴⁰ Şulul, **H. Peygamber Devri Kronolojisi**, s. 573.

¹⁴¹ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 259.

¹⁴² Adını, içlerinde iki yaşlının bulunduğu iki burçtan (kaleden) alan bu yer Medine ile Uhud arasında doğu yolu üzerinde bulunuyordu. (Vâkıdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 267; Dımaşkî, **Subul el-hudâ**, C: IV, s. 206'daki not).

¹⁴³ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 260; Şulul, **H. Peygamber Devri Kronolojisi**, s. 574.

¹⁴⁴ İbn Sa'd, **Tabakât**, C: II, s. 35.

¹⁴⁵ Semhûdî, Nureddîn Ali b. Ahmed, **Vefâü'l-vefâ bi ahhâri dâri'l-Mustafâ**, C: I, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülmecid, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y., s. 281; Dımaşkî, **Subul el-hudâ**, C: IV, s. 289; Şulul, **H. Peygamber Devri Kronolojisi**, s. 573; Mehmet Apaydın, **Resûlullah (s.a.v.)'ın Günlüğü (Medine Dönemi Yeni Kronolojisi)**, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s. 114-115.

¹⁴⁶ Hz. Peygamber (s.a.v) Uhud dağı hakkında meşhûr bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “*Bu bizleri seven ve bizim de kendisini sevmekte bulunduğumuz bir dağdır.*” Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C: IV, thk. Abdullah Muhammed Derviş, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1991, s. 299-300 (12512 no'lu hadis); Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, **el-Câmiu's-Sahîh: Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, C: VIII, çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1987, s. 3821 (120 ve 121 no'lu hadisler).

¹⁴⁷ Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh, **Mu'cemü'l-büldân**, C: I, Beyrut, Dâru Sâdır, 1977, s. 109; Muhammed Hamidullah-Casim Avcı, “Uhud Gazvesi”, **DİA**, C: XLII, s. 54.

Bu dağa bölgedeki herhangi bir dağ silsilesine bağlı olmadığı için, tek anlamına gelen Uhud adı verilmiştir.¹⁴⁸ Dağın orta kısmında, şehre bakan yüzünde, yarım daire veya at nalı şeklinde, binlerce kişiyi içine alabilecek büyüklükte doğal bir girinti vardır. Uhud'un güneyinde Kanat vâdisi yer almakta olup, Kanat vâdisinin kuzeyinde ise iki su kaynağı (ayneyn) vardır.¹⁴⁹

Mekkeli müşriklerin savaş meydanı olarak Uhud'u seçmesiyle ilgili birkaç görüş ileri sürülebilir. Öncelikle, Medine'nin doğu, batı ve güney yönü (Mekke istikametinden) harre adı verilen, yer yer 1, ila 1,5 metre yüksekliğine varan volkanik kara taşlardan müteşekkil âdeta doğal bir set ile çevrelenmişti. Bir ordunun geçebileceği kadar geniş bir yol bulunmadığı gibi güneşte bu taşların kızgın hale gelmesi deve ve atlar için olduğu kadar askerler için de geçişi zorlaştırmaktaydı. Medine'nin üç tarafında bu kayalık araziler ile binalar ve hurma bahçeleri kapladığından düşmanın girebileceği en müsait güzergâh olarak sadece kuzey, yani Uhud istikameti kalıyordu.¹⁵⁰ Bu nedenle Mekkeli müşrikler kuzey yönünden, Uhud dağı istikametinden Medine'ye gelmişlerdir. Muhammed Hamidullah, Mekkeli müşriklerin güneyden geldikleri hâlde, Medine'ye saldırmak için şehrin güneyinde durmak yerine, Medine'yi geçip daha uzağa, şehrin kuzeyine karargâh kurmalarını tereddütle karşıladığını böyle yaparak kendi takviye ve geri çekilme yollarını tehlikeye atmış olacaklarını belirterek savaş meydanının bugün gösterilen Uhud dağı çevresinin olamayacağını, savaşın yapıldığı yerin Kuba yakınlarında bir yer olabileceğini ifade etmiştir.¹⁵¹ Fakat Salih Tuğ, Muhammed Hamidullah'ın sonraki yıllarda yaptığı incelemeler sonucunda bu fikrinden vazgeçerek Uhud Savaşı'nın, bugünkü Medine'nin kuzeyinde yer alan Uhud dağı etrafında meydana geldiği yönündeki umûmî kanaati teyid ettiğini belirtmiştir.¹⁵²

---

¹⁴⁸ Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah, **er-Ravzü'l-Ünüf fi Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li-İbn Hişâm**, C: V, thk. Abdurrahman el-Vekîl, Kahire, Dârü'l-Kütübi'l-Hadîse, t.y., s. 448; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, C: IV, s. 22; Muhammed Hamidullah-Casim Avcı, "Uhud Gazvesi", **DİA**, C: XLII, s. 54.

¹⁴⁹ Hamidullah, **Hz. Peygamber'in Savaşları**, çev. Nazire Erinç Yurter, s. 61.

¹⁵⁰ Hamidullah, **Hz. Peygamber'in Savaşları**, çev. Nazire Erinç Yurter, s. 59; Fatih Erkoçoğlu, "Tarih-Mekân İlişkisi: Uhud Savaşı'nın Mekânı Üzerine Bazı Mülâhazalar", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: XV, sy. 1, 2011, s. 326.

¹⁵¹ Hamidullah, **Hz. Peygamber'in Savaşları**, çev. Nazire Erinç Yurter, s. 56.

¹⁵² Muhammad Hamidullah, **Hz. Peygamber'in Savaşları ve Savaş Meydanları**, çev. Salih Tuğ, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1981, s. 96'daki çevirenin notu.

Uhud'un seçilmesinde etkili olan bir diğer sebep ise Ebû Süfyân'ın ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak için uygun bir yer olarak düşündüğü Uhud yakınlarındaki el-'Urayz'ı daha önceden biliyor olmasıdır. Ebû Süfyân Bedir Savaşı'nın intikamını almak için verdiği sözü yerine getirmek amacıyla savaştan iki buçuk ay sonra, iki yüz kişilik silahlı bir süvari birliği ile Medine'ye doğru yola çıkmıştı. Medine'ye saldırmaya cesaret edemeyince dış mahallelere yönelerek, el-'Urayz'da bir hurma bahçesinde çalışan iki Müslümanı şehid etmiş, evleri ve tarlaları ateşe verip kaçmıştı.¹⁵³ Muhtemelen Ebû Süfyân bu sefer sırasında bölge hakkında bilgi edinmiştir. Müşrikler Mekke'den hareket ettikten on gün sonra Medine'ye yakın Zû'l-Huleyfe'ye ulaşmış daha sonra da el-'Urayz'da konaklayıp at ve develerini ekinlerin içine salmışlardı.¹⁵⁴ Öyle ki, düşman ordusunun el-'Urayz'dan ayrıldığında otlatılacak ekin kalmadığı nakledilmektedir.¹⁵⁵ Aslında müşriklerin Akîk'den Medine'nin verimli arazilerinin bulunduğu el-'Urayz'a kadar hareketlerinden müşriklerin hayvanlarının ekili arazileri tahrip etmesinden dolayı Müslümanları kışkırtmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Ekinlerin bu denli tahrip edilmesinden dolayı Medineli Müslümanlar rahatsızlıklarını Hz. Peygamber'e iletcekler ve bu anlamda Hz. Peygamber'in de arzuladığı gibi Medine içinde bir savunma savaşından ziyade, müşriklerle dışarıda meydan savaşına karar verilecektir. Stratejik olarak müşrikler aslında bu hareketlerinde bir nevi başarılı olmuşlar ve Müslümanları Medine'nin dışına çekmeyi başarmışlardır.¹⁵⁶

Daha sonra müşrikler el-'Urayz'dan ayrılarak Uhud Dağı'nın Kanât Vadisi'nde, Sebha ovasındaki Ayneyn Tepesine kadar ilerleyip vadinin Medine yamacındaki bir köşesine karargâh kurmuşlardır.¹⁵⁷

¹⁵³ İsmail Yiğit, "Sevîk Gazvesi", **DİA**, C: XXXVI, s. 585; Erkoçoğlu, "Tarih-Mekân İlişkisi: Uhud Savaşı'nın Mekânı Üzerine Bazı Mülâhazalar", s. 328-329.

¹⁵⁴ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 259; F. R. Buhl, "Uhud", **İA**, C: XIII, s. 13.

¹⁵⁵ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 259; Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir b. Muhammed, **İmtâü'l-esmâ' bimâ li'n-nebî mine'l-ahvâl ve'l-embvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'**, C: I, tahkîk ve talîk Muhammed Abdülhamîd en-Nemîsî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999, s. 132; Dımaşkî, **Subul el-hudâ**, C: IV, s. 201; Erkoçoğlu, "Tarih-Mekân İlişkisi: Uhud Savaşı'nın Mekânı Üzerine Bazı Mülâhazalar", s. 328.

¹⁵⁶ Erkoçoğlu, "Tarih-Mekân İlişkisi: Uhud Savaşı'nın Mekânı Üzerine Bazı Mülâhazalar", s. 328-329.

¹⁵⁷ Erkoçoğlu, "Tarih-Mekân İlişkisi: Uhud Savaşı'nın Mekânı Üzerine Bazı Mülâhazalar", s. 332.

Topoğrafik açıdan bir meydan savaşına uygun olmayan Uhud'un müşrikler tarafından seçilmesinde etkili olan bir diğer husus ise müşriklerin, Müslümanlar arasındaki münafıklara çok güvenmeleri ve Uhud'dan kesin zaferle döneceklerinden emin olmaları idi.¹⁵⁸ Savaşı kazanacaklarına o kadar emindiler ki, dönüş yollarının güvenliğini dahi düşünmemişlerdi.¹⁵⁹

Savaş mevki ile ilgili önemli olan bir diğer tartışma ise, Orduların Uhud'da mevzilenişi ve Hz. Peygamber'in Kureyş ordusunun, İslâm ordusunu arkadan çevirmesini ve Medine'ye saldırılarını önlemek amacıyla 50 okçuyu yerleştirdiği Ayneyn Tepesi'nin¹⁶⁰ konumu ve yapısıyla ilgilidir. Muhammed Hamidullah, Ayneyn tepesi ile Uhud dağı arasındaki mesafenin bugünkü görünümüyle çok geniş olduğunu bu nedenle müşriklerin süvari birliklerinin okçulara hedef olmaksızın buradan rahatlıkla geçebileceklerinden bahsetmektedir.¹⁶¹ Bu durumda Müslümanların müşrik süvarilerini durdurmaları çok zor görünmektedir. Hamidullah, bu problemin çözümü için iki varsayımda bulunmuştur. Birincisi, eskiden Ayneyn ve Uhud arasındaki yokuşun bir kısmının çok dik olabileceği bu nedenle de süvarilerin, Ayneyn tepesine çok yakın bir yerden geçmek zorunda kalarak okçulara hedef olabileceği ihtimalidir. Bir diğer ihtimal ise, iki su kaynağı nedeniyle, o günlerde yetişmiş hurma ağaçları ve bahçeler ile bunların bitişik duvarlarının şimdi açık olan geçidin bir kısmını kapatmış olmasıdır. Zira Hz. Peygamber'in kılıcını verdiği Ebû Dücâne övgüyle söylemiş olduğu şiirinde "Ben sevgiliyle (peygamber) anlaşma yapmış kimseyim, Biz hurma ağaçlarının yetiştiği tepenin eteğinde iken" derken, burada şair tarafından kullanılan "hurma ağaçlarının yetiştiği" sözüne dikkat çekilmiş ve bu varsayım güçlendirilmeye çalışılmıştır.¹⁶²

---

¹⁵⁸ H. Ahmet Sezikli, **H. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 69.

¹⁵⁹ Hamidullah, **H. Peygamber'in Savaşları**, çev. Nazire Erinç Yurter, s. 61.

¹⁶⁰ Medine'nin 5 km. kuzeyinde Uhud dağına çok yakın bir mevkide bulunan bu tepenin adını, eteğinde bulunan iki su kaynağından (ayn) aldığı tahmin edilmektedir. Hz. Peygamber'in Uhud Savaşı'nda elli kişilik bir okçu birliğini bu tepeye yerleştirmesinden dolayı kaynaklarda "Cebelü'r-rumât" (okçular tepesi) olarak da geçmektedir. Hz. Peygamber'in kesin emrine rağmen okçuların burayı terketmesi savaşın neticesini değiştirdiği için bu güne "yevmü Ayneyn", bu yıla da "âmü Ayneyn" denilmiştir. (Ahmet Önkal, "Ayneyn", **DİA**, C: IV, s. 270.)

¹⁶¹ Hamidullah, **H. Peygamber'in Savaşları**, çev. Nazire Erinç Yurter, s. 66.

¹⁶² Hamidullah, **H. Peygamber'in Savaşları**, çev. Nazire Erinç Yurter, s. 66-67.

Ancak Fatih Erkoçoğlu Uhud Savaşı'nın mekânı üzerine yaptığı araştırmada, Muhammed Hamidullah'ın Uhud Savaşı'nı ele aldığı bölümlerde Vâkıdî'den pek istifade etmediği ancak Vâkıdî'deki rivayetlerin de dikkate alınmasıyla Uhud Dağı ve Ayneyn tepesinin stratejik öneminin daha net ortaya çıkacağını ifade etmiştir.¹⁶³ Vâkıdî, Hz. Peygamber'in ordusunu saf saf dizdiğinde Uhud Dağı'nın arkasında, Medine'nin ise önünde kaldığını nakletmektedir. Ayneyn tepesi ise onun solunda kalmıştır. Müşrikler vadiye geldiklerinde ise Medine arkalarındaydı, Uhud dağı ise önlerinde kaldı. Vâkıdî burada Hz. Peygamber'in sırtını Ayneyn tepesine verdiğine dair farklı ve oldukça ilginç bir rivayete daha yer vermektedir.¹⁶⁴ Fakat o, ilk rivayetin kendisince daha doğru olduğunu belirtmekte ve Uhud'un arkada Medine'nin de önünde olduğu rivayetini tercih ettiğini ifade etmektedir.¹⁶⁵ Erkoçoğlu, aslında Vâkıdî'nin pek itibar etmediği ikinci rivayetin, durumu daha güzel izah edeceğini, buna göre İslâm ordusu Uhud Dağı arkasına gelecek şekilde konuşlanmış, fakat bu arada Ayneyn tepesi de kısmen arkada kalmış olacağını belirterek, ancak o zaman 50 okçunun burada bulunmasını gerekli kılabacak bir durumun ortaya çıkacağına dikkat çekmiştir.¹⁶⁶

Sonuç olarak Müslümanlar Medine önlerinde, Uhud Dağı arkalarında ve Ayneyn Tepesi ise hafif solda ve kısmen arkalarında kalacak şekilde konuşlanmışlardı ve ayrıca düşman ordusuna nispetle daha yüksek bir mevkiye idiler. Ayneyn Tepesi, Uhud Savaşı'nda kritik bir rol üstlenmişti. Bundan dolayı da 50 kişilik bir okçu birliğinin, düşmanın arkadan çevirmesine fırsat vermemek için buraya yerleştirilmesi gerekmiştir.¹⁶⁷

---

¹⁶³ Erkoçoğlu, "Tarih-Mekân İlişkisi: Uhud Savaşı'nın Mekânı Üzerine Bazı Mülahazalar", s. 325.

¹⁶⁴ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzi**, C: I, s. 271.

¹⁶⁵ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzi**, C: I, s. 271.

¹⁶⁶ Erkoçoğlu, "Tarih-Mekân İlişkisi: Uhud Savaşı'nın Mekânı Üzerine Bazı Mülahazalar", s. 335.

¹⁶⁷ Erkoçoğlu, "Tarih-Mekân İlişkisi: Uhud Savaşı'nın Mekânı Üzerine Bazı Mülahazalar", s. 338.

1. 3. Savaşın Sebepleri

1. 3. 1. Müşrikler Açısından Savaşın Sebepleri

1. 3. 1. 1. Dinî Sebepler

İslâm'ın zuhuru öncesinde Arap Yarımadasında Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecusilik ve Sabîlik gibi inançlar mevcut ise de, cahiliye Arapları için en önemli inanç putperestlikti. Bir rivayete göre, Arabistan'a ilk defa putperestliği getiren Amr b. Luhay, Suriye bölgesinden getirmiş olduğu putları Kâbe'nin etrafına dikmiş¹⁶⁸, cahiliye Arapları da Amr b. Luhay'ın açtığı çığırdan yürüyerek, işi daha da ilerletmişler, diğer kabilelerin Mekke'ye bağlılıklarını ve Kâbe'ye ziyarete gelmelerini sağlamak amacıyla her kabile için, oraya bir put dikmişlerdi. Putperestliğin tabii bir sonucu olarak, Mekke'de put imal eden ve put ticareti ile uğraşan bir iş kolu gelişmiş ve bu sayede putperestlik Cahiliye Araplarına maddi çıkarlar sağlamıştı.¹⁶⁹

Kâbe'yi putlarla dolduran ve atalarının putperestlik inançlarına sıkı sıkıya bağlı olan Mekke müşrikleri, Hz. Peygamber'in tek Allah inancını benimseyip çok tanrıcılığı reddeden öğretisine büyük tepki gösterdiler. Onların, tebliğe karşı çıkışlarındaki iktisadî kaygı da esasında dini kaygıyla doğrudan ilgilidir. Kâbe sebebiyle dinî merkez olan Mekke, yarımadanın dört bir yanından gelen ziyaretçilerle aynı zamanda bir ticaret merkezi haline gelmişti. Onlara göre şayet putperestlik inancı terkedilip Kâbe putlardan temizlenecek olursa, insanların

---

¹⁶⁸ Osman Kaya, "Kur'an Bağlamında İslâm Öncesi Arap Yarımadası'nda Dinî Hayat, Putperestlik/Paganizm Örneği", **Diyanet İlmî Dergi**, C: XLIX, sy. 4, 2013, s. 15.

¹⁶⁹ Ali Osman Ateş, "İslâm Öncesi Dini Geleneklerin Meydana Gelmesinde Maddi Çıkarların Rolü", **Diyanet İlmî Dergisi**, C: XXIX, sy. 1, 1993, s. 28.

Mekke'ye gelme nedeni ortadan kalkacak, bu da Kureyş'in neredeyse tek gelir kaynağı olan ticaretin yok olması anlamına gelecekti.¹⁷⁰

Kureyşliler diğer Arap kabileleri arasındaki merkezi konumunu kaybetmemek için İslâm'ın yayılmasına karşı çıkmış, Resûl-i Ekrem ve Müslümanların bu yöndeki faaliyetlerini her fırsatta engellemeye çalışmışlardı. Mekkeli müşrikler, İslâm'ı tebliğ için daha uygun bir ortam bulmak amacıyla Medine'ye hicret eden Hz. Peygamber'i burada da rahat bırakmamış, Medine'den çıkarılması için büyük çaba sarfetmişlerdi. Bu nedenle Müslümanlar ile müşrikler arasında gerçekleşen Bedir Savaşı'nda uğradıkları yenilgi müşrikleri endişelendirmiş ve durumun böyle devam etmesi hâlinde Araplar nezdinde şeref ve itibarını büsbütün kaybedeceklerini düşünmüşlerdi. Kureyş bundan kurtulabilmek için yeniden savaşmak ve kaybolan itibarlarını tekrar elde etmek istiyordu.¹⁷¹ Yüce Allah bununla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır: *“Şüphesiz ki, inkâr edenler mallarını (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcarlar ve harcayacaklardır. Sonra bu mallar onlara bir iç acısı olacak, sonra da yenilgiye uğrayacaklardır. İnkâr edenler toplanıp cehenneme sürüleceklerdir.”*¹⁷²

Kureyş'in, halkı Allah yolundan alıkoymak, insanların İslâm'a girmelerine engel olmak ve İslâmî daveti yok etmek amacıyla hareket etmesi Uhud Savaşı'nda dinî faktör ve kaygıların birinci derecede önemli rol oynadığını göstermektedir.¹⁷³

1. 3. 1. 2. Siyasî Sebepler

Mekke uzun zaman Amalika, Cürhüm ve Huzaa gibi güney Arabistan kabileleri tarafından idare edildikten sonra Hz. Peygamber'in beşinci dedesi Kusay b.

¹⁷⁰ Adem Apak, “İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: X, sy. 1, 2001, s. 178; Casim Avcı, “Kureyş”, **DİA**, C: XXVI, s. 443.

¹⁷¹ Muhammed Ebu Zehra, **Son Peygamber Hz. Muhammed**, C: III, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1993, s. 118.

¹⁷² el-Enfâl, 8/36.

¹⁷³ Muhammed b. İzzah b. Sa'îd Bâmedhec, “Gazvetü Uhud: Dirase Da'aviyye”, **Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd, Külliyyetü'd-da've ve'l-i'lâm, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Riyad 1996, s. 61.

Kilab şehrin yönetimini ele geçirdi.¹⁷⁴ Kusay'ın Kureyş'in çeşitli kollarını Mekke'ye yerleştirmesiyle kabile yarı göçebelikten yerleşik hayata geçmişti. Mekke tarıma elverişli olmadığından Kureyş kabilesi ticaretle geçimini temin etmekte, ancak bu ticaret Mekke dışına taşmamaktaydı. Mekke'nin saldırı korkusu bulunmaksızın gelinebilecek ve sığınabilececek kutsal bir yer (harem) oluşu şehrin bir ticaret merkezi olarak gelişmesine imkân vermişti.

Kureyşliler Mekke'ye gelen yabancı tâcirlerden mal satın alır, kendi aralarında ve çevredeki Araplar'la alışveriş yaparlardı. Daha sonra Hâşim b. Abdümenâf ile kardeşlerinden Muttalib, Abdüşems ve Nevfel Bizans, Yemen, Habeşistan ve Sâsâni devletleriyle ticaret antlaşmaları yaptılar. Ayrıca ticaret güzergâhı üzerindeki kabilelerle saldırmazlık antlaşmaları imzaladılar. Böylece Mekke ticareti uluslararası bir önem kazandı. Hâşim b. Abdümenâf, icraatlarıyla hem kendi kabilesi hem Arabistan'daki diğer kabileler ve komşu devletlerin hükümdarları yanında itibar kazandı.¹⁷⁵ Ayrıca Hz. Peygamber'in doğumundan önce Kâbe'yi yıkmak üzere gelen Habeşistan'ın Yemen valisi Ebrehe'nin bu teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Araplar, Kâbe'ye ve hac ibadetine daha önce görülmemiş derecede değer vermeye başladıkları gibi "ehlullah, cîrânullah" kabul edilen Kureyş'in de itibarı artmıştı.¹⁷⁶

Kureyş, elinde bulundurduğu dinî, iktisadî ve siyasî nüfuz ile Arap yarımadasındaki kabileler arasında güçlü bir otoriteye sahipti. Ancak Bedir hezimetini sonrası bu otorite sarsıntıya uğradı. Mekkeli müşrikler, çöldeki Arapların kendilerine isyan edeceklerini ve yapabilirlerse diğer Arap kabilelerinin de bağımsızlıklarını ilan edeceklerini düşünmüşlerdi.¹⁷⁷ Kureyş, kabileler arasındaki itibarını tekrar kazanabilmek amacıyla Müslümanlardan intikam almayı ve hatta onları yok etmeyi planlamaktaydı.¹⁷⁸

---

¹⁷⁴ Adem Apak, "İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu", s. 177; Avcı, "Kureyş", **DİA**, C: XXVI, s. 442.

¹⁷⁵ Avcı, "Kureyş", **DİA**, C: XXVI, s. 443.

¹⁷⁶ Avcı, "Kureyş", **DİA**, C: XXVI, s. 443.

¹⁷⁷ Ebu Zehra, **Hz. Muhammed**, C: III, s. 118.

¹⁷⁸ Mahmud Şakir, **Hz. Adem'den Bugüne İslam Tarihi**, C: I, çev. Ferit Aydın, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1993, s. 471; Mahmudov, **Hz. Peygamber'in Savaşları**, s. 113-114.

1. 3. 1. 3. Ekonomik Sebepler

Mekke ekonomisi büyük ölçüde kervan ticaretine dayanmaktaydı. Kureyşli tüccarlar ticaret yapmak için kışın Yemen ve Habeşistan'a, yazın ise Suriye, Mısır ve Irak'a yolculuk yaparlardı. Yazın Suriye'den alınan mallar, kış yolculuğunda Yemen'e taşınıyor benzer şekilde Yemen'den alınan mallar da yaz mevsiminde Suriye'ye taşınarak pazarlanıyordu. Mekkeliler için kervan yollarının güvenliği büyük önem arz ediyordu. Oysa Hz. Peygamber'in görevlendirdiği seriyye birlikleri müşrik kervanlarını tehdit etmekteydi. Müşrik liderlerinden Safvan b. Ümeyye: "Muhammed ve arkadaşları ticaret yolumuzu bize köreltiler. Onun arkadaşlarına ne yapacağımızı bilmiyoruz. Sahilden ayrılmıyorlar; sahil ehli de onlarla anlaşmış ve ekserisi onlarla birlikte hareket ediyorlar. Nereden gideceğimizi bilemiyoruz. Eğer burada, yurdumuzda kalırsak sermayelerimizi yer ve artık nafakalarımız kalmaz. Biz buraya ticaret için yerleşmiş; yazın Şam'a (Suriye'ye), kışın da Habeş toprağına gidiyoruz." ¹⁷⁹ derken açıkça bunu ifade ediyordu

Sahil yolu üzerinden Suriye'ye ulaşma imkânları kalmayan Mekke müşrikler Irak yolu üzerinden Suriye'ye ulaşmaya çalışmışlar fakat bu girişim de Zeyd b. Hârise Seriyyesi¹⁸⁰ ile engellenmiş ve kervan ele geçirilerek mallarına el konulmuştur. Bu yüzden Mekke ekonomisi büyük bir ambargoyla karşı karşıyaydı. Bundan kurtulmanın tek yolu Mekke-Suriye ticaret yolu güvenliğinin tekrar sağlanmasıyla yani Müslümanların ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabilirdi.¹⁸¹

1. 3. 1. 4. Sosyal Sebepler

Bedir yenilgisiyle Mekke halkı büyük bir şok ve gerilim içine düştü. Bu gerilimin ulaştığı boyut, savaşta babası, kardeşi ve amcası öldürülen Hind bint Utbe

¹⁷⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 249-250.

¹⁸⁰ Zeyd b. Hârise'nin Karede Seriyyesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, 249-251; Mahmudov, *H. Peygamber'in Savaşları*, s. 99-103; Ahmet Önkal, "Karede Seriyyesi", *DİA*, C: XXIV, s. 487.

¹⁸¹ Celaleddin Vatandaş, *H. Muhammed'in Hayatı ve İslâm Daveti: Medine Dönemi*, İstanbul, Pınar Yayınları, 2007, s. 144.

ve Ebû Süfyân'ın takındıkları tavırlardan açıkça anlaşılmalıdır. Hind, ağlamamın üzüntüsünü dindirmeyeceğini, kendisini teskin edecek tek şeyin intikam olduğunu bu nedenle Müslümanlardan intikam alıncaya dek eşiyile birlikte olmayacağına, saçlarına yağ ve koku sürünmeyeceğine dair yemin etmişti.¹⁸² Diğer taraftan Ebû Süfyân da Müslümanlarla savaşınca ve kavminin intikamını alıncaya kadar yıkanmayı, ailesine yaklaşmayı, yağ ve koku sürünmeyi kendine yasaklamıştı.¹⁸³

Bedir'deki hezimet sadece Ebû Süfyân ve Hind'i değil bütün Mekke halkını etkisi altına almıştı. Mekke'de Bedir yenilgisinden etkilenmeyen nerdeyse hiçbir ev ve aile kalmamıştı. Kayıp çok fazla idi, üç veya dört kişinin öldüğü haneler vardı. Öldürülenlerin akraba olduğu, ayrıca büyük kısmının şehrin eşraf ve idarecilerinden olduğunu hesaba katacak olursak Mekke'nin hüznü dolu bu durumunu tasavvur etmek çok da zor değildir. Mekke kadınları savaşta ölen babalarını, oğullarını, eşlerini ve kardeşlerini anıp onlara ağıtlar yakıyorlardı.¹⁸⁴ Mekkeli erkekler, kadınlar tarafından hakarete uğruyor, kölelerine söz geçiremiyorlardı. Bedir mağlubiyeti, suçluların bulunması hususunu gündeme getiriyor ve toplum içerisinde münakaşalara, çatışmalara ve aşırılıklara zemin hazırlıyordu.¹⁸⁵ Kureyşliler galibiyet umdukları yeni bir savaşla bu gerilimi üzerlerinden atmak istiyorlardı.

1. 3. 2. Müslümanlar Açısından Savaşın Sebebi: Meşrû Müdafaa

Uhud Savaşı'nın Müslümanlar açısından sebebi ise, Mekkeli müşriklerin Bedir Savaşı'nın intikamını almak ve Müslümanları yok etmek amacıyla Medine'ye saldırı girişimine karşı Hz. Peygamber ve Müslümanların kendilerini savunmak

---

¹⁸² Mahmudov, **Hz. Peygamber'in Savaşları**, s. 94.

¹⁸³ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 234; Köksal, **Medine Devri**, C: II, s. 242.

¹⁸⁴ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 171; Muhammed Hüseyin Heykel, **Hayât-u Muhammed (Hz. Muhammed'in Hayatı)**, C: II, çev. Vahdettin İnce, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 2000, s. 105; Mahmudov, **Hz. Peygamber'in Savaşları**, s. 94.

¹⁸⁵ Ali Murat Daryal, **İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1989, s. 94.

istemesisidir; bir başka ifadeyle meşrû müdafaa'dır. ¹⁸⁶ “Hz. Peygamber kendi hudutlarını çiğneyenlere, topraklarını ihlâl edenlere ve Müslümanları ortadan kaldırmak amacıyla İslâm devletine hücum edenlere karşı savunma yolunu tercih etmiş, meşrû müdafaa hakkını kullanmıştır.”¹⁸⁷

1. 4. Müşrik Ordusunun ve Müslümanların Savaş Hazırlıkları

1. 4. 1. Müşriklerin Savaş Hazırlıkları

1. 4. 1. 1. Finansal Hazırlık

Kureyş liderlerinden Abdullah b. Ebû Rebia, İkrime b. Ebû Cehil, Safvan b. Ümeyye ve Bedir’de yakınlarını kaybeden diğer bazı kimseler Ebû Süfyân’a giderek Bedir Savaşı’na neden olan ticaret kervanının gelirlerini, intikam almak için yapılacak savaşın masraflarını karşılamak üzere kullanılmasını önerdiler. ¹⁸⁸ Ebû Süfyân’dan olumlu yanıt alan müşrik liderleri kervanda payı olan diğer Kureyşli tüccarlara da giderek; “Ey Kureyş topluluğu! Şüphesiz Muhammed size musibet erіştirmiştir ve sizin hayırlılarınızı katletmiştir. O halde, bu mal ile ona karşı yapılacak harpte bize yardım ediniz. Umulur ki, bizden kendilerine musibet

¹⁸⁶ Mahmudov, **Hz. Peygamber’in Savaşları**, s. 116; Münir Hasan, “Kur’an’da Savaş Olgusu”, Ankara Üniversitesi SBE Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara 2008, s. 70.

¹⁸⁷ Mahmudov, **Hz. Peygamber’in Savaşları**, s. 110. Meşrû müdafaa hakkı günümüzde de Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın 51. maddesiyle muhafaza edilmiştir. (<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>)

¹⁸⁸ İbn İshak, **Siyer**, s. 376-377; Vâkıdî, **Kitâbü’l-Megâzi**, C: I, s. 251-252; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 83; Belâzürî, **Ensâb**, C: I, s. 312; Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, **Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk (Milletler ve Hükümdarlar Tarihi)**, C: IV, çev. Zâkir Kadirî Ugan, Ahmet Temir, İstanbul, MEB Yayınları, 1992, s. 371; İbnü’l-Esir, İzzeddin Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed, **el-Kâmil fi’t-Târîh**, C: II, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, Bahar Yayınları, 1985, s. 142; İbn Seyyidünnâs, Ebü’l-Feth Muhammed b. Muhammed, **Uyûnu’l-Eser fi Fünûni’l-Megâzi ve’s-Şemâil ve’s-Siyer**, C: II, thk. Muhammed el-İdü’l-Hatrâvî, Muhyiddin Müstû, Medine, Dârü’t-Türas, 1992, s. 6; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, C: IV, s. 23; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 50.

eriştirdiği kimselere mukabil ondan intikam alırız.” dediler. Kureyş reislerinin bu teklifi hemen kabul edildi.¹⁸⁹

Ticaret malları 1000 deve yükü ve 50.000 dinar (altın) sermayeli idi.¹⁹⁰ Kervandaki mallar altın karşılığında satılarak elde edilen gelir savaşa hazırlık için tahsis edildi.¹⁹¹ Hz. Peygamber ile yapılacak savaşa sadece kervan ticaretinden elde edilen krın bağışlandığı rivayet edildiği gibi, krla birlikte sermayenin de bağışlandığı söylenmektedir.¹⁹² Başta Vkidi¹⁹³ olmak üzere bütün kaynaklar savaşa hazırlığın ve orduya sağlanan teçhizatın sadece bu kervandan elde edilen krla yapıldığını, Mekkeli müşriklerin mallarını bu şekilde Müslümanlarla savaş ve insanları Allah yolundan alıkoymak için harcadıklarını ifade ederek Enfâl sresinin 36. yetinin¹⁹⁴ de bu vesileyle nâzil olduğunu sylenmektedirler.¹⁹⁵

1. 4. 1. 2. Askerî Hazırlık

Kureyşli müşrikler Bedir’den çıkardıkları dersle Müslümanlara karşı diğer Arap kabilelerinin de desteğini alarak daha güçlü bir ordu hazırlamayı planladılar. Bu amaçla Amr b. s, Hübeyre b. Eb Vehb, Abdullah b. Zibr, Eb Azze¹⁹⁶ ve Msfi’ b. Abdi Menf¹⁹⁷ gibi şair ve hatipleri Arapları yardıma çağırmak üzere

¹⁸⁹ İbn İşhak, **Siyer**, s. 376-377; İbn Hişâm, **es-Sire**, C: III, s. 83; Taberî, **Tarih**, C: IV, s. 371; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu’l-Eser**, C: II, s. 6; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, C: IV, s. 23; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 51.

¹⁹⁰ Vkidi, **Kitâbü’l-Meğâzi**, C: I, s. 252; İbn Sa’d, **Tabakât**, C: II, s. 35; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu’l-Eser**, C: II, s. 6; şm, Eb Abdullh şemsddn Muhammed b. Ysuf b. Al b. Ysuf Slih, **Sbl’l-Hd ve’r-Reşd fi Sireti Hayri’l-bad**, C: IV, thk. İbrhim Terzi, Abdlkerim Uzbadi, Kahire, Vizaret’l-Evkaf ve’ř-şuuni’l-İslmiyye, 1990, s. 271; Diyarbekri, **Trihu’l-Hams**, C: I, s. 419; Haleb, **İnsn’l-Uyn**, C: II, s. 488; Kksal, **Medine Devri**, C: III, s. 51.

¹⁹¹ Kksal, **Medine Devri**, C: III, s. 51; Mahmudov, **Hz. Peygamber’in Savaşları**, s. 112.

¹⁹² Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 51.

¹⁹³ Vkidi, **Kitâbü’l-Meğâzi**, C: I, s. 252.

¹⁹⁴ “şüphe yok ki, inkâr edenler mallarını (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcarlar ve harcayacaklardır. Sonra bu mallar onlara bir i acısı olacak, sonra da yenilgiye uğrayacaklardır. İnkâr edenler toplanıp cehenneme srleceklerdir.” (el-Enfâl, 8/36).

¹⁹⁵ Mahmudov, **Hz. Peygamber’in Savaşları**, s. 112.

¹⁹⁶ Vkidi, **Kitâbü’l-Meğâzi**, C: I, s. 253; Belzri, **Ensâb**, C: I, s. 312; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 52.

¹⁹⁷ İbn Hişâm, **es-Sire**, C: III, s. 85; Taberî, **Tarih**, C: IV, s. 372; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, C: IV, s. 24; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 53.

görevlendirdiler. Mekke'liler yapılan propagandalar sonucu Ehâbîş'ten¹⁹⁸ 2000 (iki bin) kişilik ücretli asker¹⁹⁹, Sâkif kabilesine mensup 100 kişilik²⁰⁰ bir birlik ve kendi kuvvetleriyle birlikte 3000 kişilik büyük bir ordu hazırladılar.²⁰¹ Orduda 700 zırhlı asker, 200 süvari, 3000 deve ve pek çok silah ve askerî malzeme bulunuyordu.²⁰² Ayrıca Medineli Evs kabilesinden Ebû Âmir el-Fâsık²⁰³, beraberindeki 50 kişi²⁰⁴ ile Mekke ordusuna destek vermekteydi.²⁰⁵

¹⁹⁸ Arapça'da "çeşitli kavimlere mensup insan topluluğu" anlamına gelen uhbûş veya uhbûşenin çoğulu olan Ehâbîş kelimesi, Mekke'nin kuzey ve güney bölgelerinde yaşayan Hâris b. Abdümenât b. Kinâne, Adel, Dîş, Düil, Hevn b. Huzeyme'den Kare, Huzâa'dan Mustalik ve Hayâ gibi çeşitli kabilelerce oluşturulan topluluğa özel olarak verilen addır. Kureyşliler'le Mekke yakınlarındaki Hubşî dağı eteklerinde anlaşma yapmış olduklarından bu kabilelere Ehâbîş denildiği de rivayet edilmektedir. (Hamidullah, **Hz. Peygamber'in Savaşları**, çev. Nazire Erinç Yurter, s. 64; M. Ali Kapar, "Ehâbîş", **DİA**, C: X, s. 496-497.

¹⁹⁹ Mahmud Es'ad Seydişehrî, **Tarih-i Dîn-i İslâm: İslâm Tarihi**, yay. haz. Ahmed Lütfi Kazancı, Osman Kazancı, İstanbul, Marifet Yayınları, 1983, s. 564; Hamidullah, **Hz. Peygamber'in Savaşları**, çev. Nazire Erinç Yurter, s. 64; M. Ali Kapar, "Ehâbîş", **DİA**, C: X, s. 497.

²⁰⁰ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 256; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 56.

²⁰¹ İbn İshak, **Siyer**, s. 377-378; Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 254; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 84; Belâzürî, **Ensâb**, C: I, s. 313; Taberî, **Tarih**, C: IV, s. 372; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu'l-Eser**, C: II, s. 14; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, C: IV, s. 24; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 56; Muhammed Ahmed Bâşümeyl, **Mevsû'atü'l-gazavâti'l-kübrâ: Gazvetü Bedri'l-kübrâ, Gazvetü Uhud**, C: I/II, Kahire, el-Matba'atü's-Selefiyye ve Mektebetühe, h. 1406, s. 57.

²⁰² Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 256; İbn Sa'd, **Tabakât**, C: II, s. 36; Belâzürî, **Ensâb**, C: I, s. 313; İbn-i Kayyim el-Cevziyye, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir, **Zâdu'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd**, C: III, çev. Muzaffer Can, İstanbul, Cantaş Yayınları, 1990, s. 1173; Halebî, **İnsânü'l-Uyûn**, C: II, s. 489-490; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 57; Bâşümeyl, **Gazvetü Uhud**, C: I/II, s. 57.

²⁰³ Ebû Âmir, cahiliyye devrinde Hristiyanlığa girmiş, ilim tahsilinde bulunmuş ve rahip olmuştu. İslâm gelince açıkça Peygamberimize düşmanlık etmeye başladı. Müslümanlara karşı hilelerinden dolayı Resûl-i Ekrem'in "Ebû Âmir el-Fâsık" dediği bu kişi Uhud Savaşı için müşrikleri Hz. Peygamber aleyhine kışkırtmaya ve savaşa teşvik etmeye başladı. Ebû Âmir, Kureyş'e: "Kavmimle karşılaşsam hiç kimse bana karşı gelmeyecek" diyerek, kabilesinin kendisine itaat edeceğini ve kendi tarafına geçecekleri hususunda söz verdi. Bu nedenle Kureyşliler Ebû Âmir ve beraberindekilerin Uhud Savaşı'nda kendilerine büyük çapta yardımlarının dokunacağını umut etmekteydiler. (Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 258; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 92; İbn Hazm, **Cevâmî**, s. 159; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu'l-Eser**, C: II, s. 15-16; Semhûdî, **Vefâ**, C: I, s. 285; Halebî, **İnsânü'l-Uyûn**, C: II, s. 524; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 54; Hüseyin Algül, "Evs", **DİA**, C: XI, s. 542; a. mlf., "Mescid-i Dırar", **DİA**, C: XXIX, s. 272.)

²⁰⁴ Diğer bir rivayette 15 kişi oldukları belirtilmiştir. (İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 92.)

²⁰⁵ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 258; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 92; Belâzürî, **Ensâb**, C: I, s. 313; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu'l-Eser**, C: II, s. 15-16; Şâmî, **Sübülü'l-Hüdâ**, C: IV, s. 273; Diyarbekrî, **Târîhu'l-Hamîs**, C: I, s. 420.

1. 4. 1. 3. Psikolojik Hazırlık

Kureyş liderleri, askerlere Bedir'i hatırlatarak onları savaşa teşvik etmek, cesaretlerini arttırmak ve askerlerin morallerini yüksek tutmak amacıyla kadınlarını da beraberlerinde savaşa götürme kararı aldılar.²⁰⁶ Bu sayede askerler herhangi bir bozguna hemen kaçmayıp kadınların esir düşmemesi, ırz ve namuslarını koruma adına canlarını feda etmekten kaçınmayacaklardı.²⁰⁷ Kaynaklarda Kureyş ordusuna katılan bu kadınların sayısının on beş olduğu kaydedilmekte²⁰⁸ ancak 15 kadının adı verilmemektedir.

- 1- Hind bint Utbe (Ebû Süfyân'ın hanımı)
- 2- Ümeyme bint Sa'd b. Vehb (Ebû Süfyân'ın diğer hanımı)²⁰⁹
- 3- Ümmü Hakim bint Hâris (İkrime b. Ebû Cehil'in hanımı)
- 4- Fâtıma bint Velid b. Mugîre (Hâris b. Hişam b. Mugîre'nin hanımı)
- 5- Berze bint Mes'ud (Safvan b. Ümeyye'nin hanımı)
- 6- el-Beğûm bint el-Mu'azzil b. Kinâne (Safvan b. Ümeyye'nin diğer hanımı)²¹⁰
- 7- Reyta bint Münebbih (Amr b. Âs'ın hanımı)
- 8- Sülâfe bint Sa'd (Talha b. Ebû Talha'nın hanımı)
- 9- Hunas bint Malik (Ebû Aziz'in annesi)
- 10- Remle bint Târik (Hâris b. Süfyân'ın hanımı)
- 11- Ümmü Hakim bint Târik (Kinane b. Ali b. Rebia'nın hanımı)
- 12- Kuteyle bint Amr (Süfyân b. Uveyf'in hanımı)

²⁰⁶ İbn İshak, **Siyer**, s. 378; Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 254-255, 321; İbn Hişam, **es-Sîre**, C: III, s. 85; Belâzürî, **Ensâb**, C: I, s. 312-313; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: II, s. 142; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu'l-Eser**, C: II, s. 7; İbn-i Kayyım, **Zâdu'l-Meâd**, C: III, s. 1171; Dimaşkî, **Subul el-hudâ**, C: IV, s. 200; Diyarbekrî, **Târîhu'l-Hamîs**, C: I, s. 419-420.

²⁰⁷ Safiyyürrahman Mübarek Furi, **Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti**, çev. H. İbrahim Kutlay, İstanbul, Risale Yayınları, 2009, s. 252; Ebu Zehra, **Hiz. Muhammed**, C: III, s. 120; A. Himmet Berki, Osman Keskioglu, **Hâtemü'l-Enbiyâ Hazreti Muhammed ve Hayatı**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013, s. 274.

²⁰⁸ İbn Sa'd, **Tabakât**, C: II, s. 36; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: II, s. 144, Diyarbekrî, **Târîhu'l-Hamîs**, C: I, s. 422; Halebî, **İnsânü'l-Uyûn**, C: II, s. 489; Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbaki b. Yusuf, **Şerh ale'l-Mevâhibi'l-ledüniyye (bi'l-minahi'l-Muhammediyye)**, C: II, zabatahu ve sahhahahu Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996, s. 401.

²⁰⁹ İbn Hişam, Ebû Süfyân'ın sadece karısı Hind bint Utbe ile savaşa katıldığını kaydetmektedir (İbn Hişam, **es-Sîre**, C: III, s. 85).

²¹⁰ İbn Hişam, Safvan b. Ümeyye'nin sadece bir kadın (Berze bint Mes'ud) ile savaşa katıldığını kaydetmektedir (İbn Hişam, **es-Sîre**, C: III, s. 85)

13- Duğunniye (Numan ve Cabir kardeşlerin anneleri)

14- Amre bint Hâris (Gurab b. Süfyân'ın hanımı)²¹¹

Kadınlardan oluşan gurubun başında Hind bint Utbe vardı. Babası, kardeşi ve oğlu Müslümanlar tarafından öldürülen Hind, Müslümanlara karşı büyük bir intikam duygusu besliyordu. Hind, Cübeyr b. Mut'im'in kölesi Vahşi'yi²¹² her gördüğünde ona “Baksana ey Ebû Desme²¹³ intikam al, intikam almaya çalış” diyerek Hz. Hamza'yı öldürmesi için teşvik ediyordu.²¹⁴ Müşrik liderleri, Muhammed Ebu Zehra'nın ifadesiyle “Müslümanlarda bulunan manevi kuvvet ve iman gücüne sahip olmadıkları için, bunun yerine savaşta kendilerini yüreklendirmek, askerlere de savaş şevki vermek için kadınlardan, şairlerden ve hatiplerden yardım bekliyorlardı.”²¹⁵

Müşrik ordusundaki bu kadınlar, Uhud Savaşı başladığında iki ordu karşı karşıya gelince defler çalarak ve şiirler okuyarak müşrik askerlerini cesaretlendiriyorlardı. Bu sırada Hind bint Utbe ve beraberindeki kadınların söylediği şiirlerden biri şöyleydi:

“Ey Benî Abddidar ve ey arkadan gelenlerini himaye eden kimseler, her kesici şey ile vurun!” ve yine şöyle diyorlardı:

“Eğer bu tarafa dönerseniz boyun boyuna sarılırız ve küçük kilimlerimizi sereriz. Veya eğer arka çevirirseniz birbirimizden ayrılırız, tıpkı dost olmayan bir kimsenin ayrılışı gibi...”²¹⁶

---

²¹¹ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 255; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 56.

²¹² Cübeyr b. Mut'im Uhud Savaşı hazırlıkları sırasında kölesi Vahşi'ye, Bedir'de amcası Tuayme'yi öldüren Hz. Hamza'yı öldürdüğü takdirde kendisini hürriyetine kavuşturacağını vaad etmişti.

²¹³ Ebû Desme, Vahşi b. Harb'in künyesidir.

²¹⁴ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 86.

²¹⁵ Ebu Zehra, **Hiz. Muhammed**, C: III, s. 120.

²¹⁶ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 93.

1. 4. 2. Hz. Peygamber ve Ashâb-ı Kirâm'ın Savaş Hazırlıkları

1. 4. 2. 1. Hz. Peygamber'in Mekke'deki Savaş Hazırlıklarını Haber Alması

Kureyş bütün hazırlıklarını tamamlayıp yola çıkınca, Hz. Peygamber'in Mekke'de oturan amcası Hz. Abbas tüm bu gelişmeleri bir mektupla Resûl-i Ekrem'e bildirdi.²¹⁷ Hz. Abbas mektubunda müşriklerin 200'ü atlı 700'ü zırhlı olmak üzere toplam 3.000 kişilik bir orduya sahip olduklarını haber veriyordu.²¹⁸ Hz. Abbas yazdığı bu mektubu Gıfâroğullarından bir kişiye vererek üç gün içerisinde Resûl-i Ekrem'e ulaştırmasını istemişti. Mektubu ulaştırmakla görevli kişi yaklaşık 500 km'lik Mekke ve Medine arasındaki yolu üç gün gibi kısa bir sürede katederek Medine'ye ulaşmıştır. Medine'ye gelen elçi Hz. Peygamber'i burada bulamayınca Kuba'ya gidip mektubu burada Resûl-i Ekrem'e teslim etti.²¹⁹ Hz. Peygamber mektubu Übey b. Ka'b'a okutmuş ve mektubun içeriğinden Sa'd b. Reb'i haberdar etmişti.²²⁰

Bu sırada Evs b. Abdullah el-Eslemî de Kureyş müşriklerinin Medine'ye doğru gelmekte olduklarını haber vermek üzere kölesi Mes'ud b. Hudeyne'yi Hz. Peygamber'e gönderdi.²²¹ Bunun üzerine Hz. Peygamber, Enes ve Mu'nis adlı iki sahâbîyi Kureyş ordusunu gözetlemek üzere görevlendirdi. Bu gözcüler müşrik ordusunun Medine'ye yaklaştıklarını, at ve develerini otlatmaları nedeniyle ekinlere zarar verdiklerini bildirdiler.²²² Daha sonra Hz. Peygamber, Hubâb b. Münzir'i müşrik ordusu hakkında bilgi toplamak üzere görevlendirdi. Hubâb gizlice Kureyş ordusu içine girip onların sayı ve teçhizatı hakkında bilgi toplayarak durumu Hz.

²¹⁷ Vâkidî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 256; İbn Sa'd, *Tabakât*, C: II, s. 36; Belâziürî, *Ensâb*, C: I, s. 313; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnu'l-Eser*, C: II, s. 7; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, C: I, s. 420; Halebî, *İnsânü'l-Uyûn*, C: II, s. 489; Bâşümeyl, *Gazvetü Uhud*, C: I/II, s. 62.

²¹⁸ Vâkidî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 256.

²¹⁹ Belâziürî, *Ensâb*, C: I, s. 314; Halebî, *İnsânü'l-Uyûn*, C: II, s. 489; Köksal, *Medine Devri*, C: III, s. 57-58; Mübarek Furi, *Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti*, s. 252.

²²⁰ Vâkidî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 256-257; Köksal, *Medine Devri*, C: III, s. 58.

²²¹ Köksal, *Medine Devri*, C: III, s. 62.

²²² Vâkidî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 259; İbn Sa'd, *Tabakât*, C: II, s. 36; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnu'l-Eser*, C: II, s. 14; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, C: IV, s. 273; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, C: I, s. 421.

Peygamber'e ilettili. Gelen bilgiler Hz. Abbas'ın mektubunu doğrulamaktaydı.²²³ Bunun yanında, Kureyş ordusunu takip etmek amacıyla Seleme b. Selâme b. Vakş görevlendirildi. Seleme Kureyş'e ait atlıların Medine'ye oldukça yaklaştıklarını görmüş ve durumu kavmine (Evs/Benî Abdüleşhel) haber vermişti.²²⁴

1. 4. 2. 2. Medine'de Bazı Tedbirler Alınması

Medine'ye çok yaklaşmış bulunan müşrik ordusu şehre ani bir baskın düzenleyebilirdi. Bu sebeple Evs ve Hazrec kabileleri liderlerinden Sa'd b. Mu'âz, Üseyd b. Hudayr ve Sa'd b. Ubâde'nin başında bulunduğu bir ensar birliği Hz. Peygamber'i korumak için silahlanarak Mescitte nöbet tuttular. Ayrıca Medine'nin korunması amacıyla da şehrin çeşitli noktalarında nöbetçiler görevlendirilmişti.²²⁵

Düşman gelmeden önce Medine dışında yaşayanlar hayvanlarıyla birlikte şehir içine alınmış²²⁶, kadın, çocuk ve yaşlılar kalelere, yüksek ve sağlam evlere yerleştirilmişlerdi.²²⁷

1. 4. 2. 3. Hz. Peygamber'in Ashâb-ı Kirâm ile İstişaresi

Hz. Peygamber, müşriklerle yapılacak savaşın Medine içinde mi yoksa Medine dışında mı yapılması konusunu ashâb-ı kirâm ile istişare etmek istedi. Bu doğrultuda görmüş olduğu bir rüyasını ashâbı ile paylaştı. Hz. Peygamber:

“Şüphesiz ki, Ben (rüyamda), bir inek, kılıcımın ucunda da bir gedik gördüm. Ben ellerimi muhkem bir zırhın içine sokuyordum. Bunu Medine'yle yorumladım.

²²³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 259-260; İbn Sa'd, *Tabakât*, C: II, s. 36; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, C: I, s. 421.

²²⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 260; Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, C: II, s. 107.

²²⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 260; Belâzürî, *Ensâb*, C: I, s. 314; Makrîzî, *İmtâ*, C: I, s. 132-133; Mübarek Furi, *Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti*, s. 253.

²²⁶ Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Nazife Şişman, İstanbul, İnsan Yayınları, 2006, s. 184.

²²⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 265, 284, 337; İmadüddin Halil, *Muhammed Alehisselam: Siyer Araştırmaları*, çev. İsmail Hakkı Sezer, Konya, Yediveren Kitap, 2003, s. 195.

Eğer siz uygun görürseniz, Medine’de kalın. Onları konakladıkları yerde bırakın. Eğer onlar orada kalırlarsa kötü bir yerde kalmış olurlar. Eğer Medine’ye gelirlerse onlarla orada savaşırız.” dedi.²²⁸ Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber: “Ey İnsanlar! Ben bir rüya gördüm. Sanki güçlü bir zırhın içindeyim. Sanki kılıcım Zü’l-Fikâr kenarından kırılmış görünüyordu. Ayrıca kesilen sığırlar gördüm. Bir de sanki ben bir koçun peşine düşüyordum. İnsanlar, Ey Allahın Resûlü! Bu rüyayı nasıl tevil ettin? dediler. Resûlullah (s.a.v) şöyle dedi: Güçlü zırh Medine’dir. Kılıcımın kenarının kırılması bana bir musibetin geleceğine işarettir. Kesilen sığırlar ise ashâbımdan bazılarının öldürülmesidir. Peşine düştüğüm koç ise, ordunun (müşriklerin) koçudur; onu öldüreceğiz inşaallah.”²²⁹

Hz. Peygamber gerek gördüğü rüya gerek Medine’nin korunaklı yapısından dolayı Medine içinde savaşmayı arzu ediyordu. Bu durumu ashâbıyla istişare ederek onların da bu konuda muvafakat göstermelerini bekliyordu. Ashâb-ı Kirâm ise bu konuda ikiye bölünmüş durumdaydı. Ashâbtan bazıları Medine içinde savaşmayı isterken, diğer bir grup Medine dışında savaşmak arzusundaydı.

1. 4. 2. 3. 1. Medine İçinde Savaşmak İsteyenlerin Görüşü

Bu görüşü savunanların başında Abdullah b. Übey b. Selûl yer almaktaydı. O, Hz. Peygamber’e: “Ey Allah’ın Rasûlü! Biz Cahiliye döneminde bu kentte savaşıyorduk. Kadınları ve çocukları bu kalelere yerleştiriyorduk. Onlara taşlar veriyorduk. Vallahi çoğu kez çocuklar, düşmanımıza atmak üzere bir ay boyunca bize taş taşıyorlardı. Kentte, iç içe binalar yapıyorduk; kent böylece her yönden kale gibi oluyordu. Kadınlar ve çocuklar yüksek evlerden ve kalelerden taş atıyorlar, bizler de sokaklarda kılıçlarımızla çarpışıyorduk. Ne zaman dışarıda bir düşmanla karşılaşmışsak mutlaka bize zarar vermişdir. Ne zaman bir düşman (biz şehirdeyken) bize saldırmışsa mutlaka onu mağlup etmişiz. Onları bırak Ey Allah’ın Rasûlü! Eğer buraya gelirlerse kötü bir hapisane ile karşılaşılırlar. Eğer dönerlerse hezimete uğrar ve zararlı bir şekilde dönerler; hiç hayır görmezler. Ey Allah’ın Rasûlü! Bu işte bana

²²⁸ İbn İshak, **Siyer**, s. 378; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 86.

²²⁹ Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C: I, s. 261.

uyun. Bilin ki, bu görüşü kavmimin büyüklerinden ve görüş sahibi olanlarından miras aldım. Onlar savaş ehli ve tecrübe sahibiydiler.”²³⁰ diyerek Medine içinde savaşmak isteğini dile getiriyordu.

Başta Sa’d Mu’âz ve Üseyd b. Hudayr olmak üzere Ensar ve Muhacirler’den büyük sahabiler de Medine içinde savaşılmasının daha doğru olacağını düşünüyorlardı.

1. 4. 2. 3. 2. Medine Dışında Savaşmak İsteyenlerin Görüşü

Düşmanla Medine dışında meydan savaşı yapmak isteyenlerin gerekçeleri olarak şunları sayabiliriz: Şehidlik veya müşriklere karşı zafer elde etme düşüncesi, müşrik ordusunun Müslümanların tarla ve bahçelerine verdiği zarardan dolayı mal ve mülkün korunmak istenmesi, Bedir Savaşı’na katılmayan genç sahâbîlerin, bu savaşa katılanların elde ettikleri fazilet ve dereceye ulaşmak istemeleri, Müslümanların Medine’den çıkmak yerine kente sığındılar denmesinden yani korkaklıkla suçlanmalarından çekinmeleri, Kureyş’in bu faaliyetine bir karşılık verilmemesinin hem Kureyş’e hem de diğer Arap kabilelerine cesaret vermesinden çekinmeleri. Bu düşünceleri savunanlar arasında Hz. Hamza, Mâlik b. Sinan, Numan b. Mâlik, Sa’d b. Ubâde, İyâs b. Evs b. Atîk, Hayseme Ebû Sa’d b. Hayteme gibi ashâbın önde gelen isimleri vardı. İstişareye katılan ashâbın büyük çoğunluğu da bu görüşteydi. Bunlar, Hz. Peygamber’e: “Ey Allah’ın Rasûlü! Biz düşmanımızın, korktuğumuzdan dolayı onlarla karşılaşmayı istemediğimizi zannetmelerinden korkuyoruz. Bu bize karşı onlara cüret verir. Sen Bedir’de 300 adamla bulundun; Allah seni onlara muzaffer kıldı. Bugün çok sayıda insanız. Böyle bir günü arzuluyor ve Allah’tan istiyorduk. Allah düşmanı bizim sahamıza getirmiştir.”²³¹ diyerek düşmanla karşılaşmayı arzu ettiklerini ifade ettiler.

²³⁰ Vâkıdî, **Kitâbü’l-Megâzî**, C: I, s. 261-262.

²³¹ Vâkıdî, **Kitâbü’l-Megâzî**, C: I, s. 262-263.

1. 4. 2. 3. 3. Hz. Peygamber'in Kararı

Yukarıda da ifade edildiği gibi Hz. Peygamber hem gördüğü rüyayı hem de şehrin içinde savaşmanın avantajlarını göz önünde bulundurarak Medine'de kalıp savunma savaşı yapmak istiyordu. Ancak yapılan istişarede ashâb-ı kirâmın çoğunluğunun benimsediği Medine dışında savaşmak yönünde karar çıkınca, istişareye verdiği önem dolayısıyla Hz. Peygamber kendi görüşünden vazgeçerek savaş için hazırlık yapmaya karar verdi.²³²

Hz. Peygamber hazırlık yapmak üzere zırhını giydiğinde, Sa'd b. Mu'âz ile Üseyd b. Hudayr gelip halka, düşmanla Medine dışında savaşılması hususunda Hz. Peygamber'i zorlamalarının doğru olmadığını ve bu fikirden vazgeçmelerini önerdiler. Peygamberimiz zırhını giymiş olarak dışarı çıkınca, ashâb-ı kirâm Hz. Peygamberi zorlamalarından dolayı pişmanlık duydu ve O'na: "Ey Allah'ın Resûlü! Sana muhalefet etmek bizim haddimiz değildir. Nasıl istiyorsan öyle yap. Emir önce Allah'ın, sonra da senin olduğu halde seni bir işe zorlayamayız."²³³ dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz ashâb-ı kirâma: "*Ben sizi bu hususa davet ettim; ancak siz kabul etmediniz. Bir peygamber zırhını giydikten sonra, Allah onunla düşmanları arasında hüküm vermedikçe onları geri indirmesi kendisine yakışmaz.*"²³⁴ buyurarak, verilen savaş kararının yerine getirilmesi gerektiğini ifade etti.

1. 4. 2. 4. Ordunun Hazırlanması ve Düzeni

Yapılan istişare sonucunda Medine dışında müşriklerle meydan savaşı yapılması kararı çıkması üzerine Hz. Peygamber, ashâbından savaş için hazırlık yapılmasını istedi. Hazırlıklar sonrasında İslâm ordusunda 100'ü zırhlı olmak üzere

²³² Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 265.

²³³ İbn İshak, *Siyer*, s. 379; Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 265-266; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C: III, s. 87; Taberî, *Tarih*, C: IV, s. 376.

²³⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 266; İbn Sa'd, *Tabakât*, C: II, s. 45.

yaklaşık 1000 (bin)²³⁵ asker toplandı.²³⁶ Ordudaki at ve süvari sayısı hakkında kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Mûsâ b. Ukbe Müslümanlarda hiç at bulunmadığını belirtirken²³⁷, Belâzürî ve Taberî, biri Hz. Peygamber’de diğeri de Ebû Bürde b. Niyar’da olmak üzere İslâm ordusunda toplam iki at bulunduğunu kaydetmişlerdir.²³⁸ İbn Kayyım ise İslâm ordusunda elli at olduğunu zikretmiştir.²³⁹

Hz. Peygamber orduyu üç birlik halinde tanzim etti. Evsli’lerin sancağını Üseyd b. Hudayr’a, Hazrecli’lerin sancağını Hubâb b. Münzir’e veya Sa’d b. Ubâde’ye, Muhacirlerin sancağını ise Mus’ab b. Umeyr’e veya Hz. Ali’ye verdi.²⁴⁰

1. 4. 2. 5. Savaş Alanına Hareket ve Yolda Yaşananlar

İslâm ordusu asker ve teçhizatıyla hazırlanınca Hz. Peygamber orduya hareket emri verdi. Medine’de kendisi yerine namaz kıldırarak üzere İbn Ümmi Mektum’u vekil tayin etti.²⁴¹ Ordu Medine’nin kuzeyine doğru harekete geçti. Şeyhain denilen yere gelinceye kadar ordu yoluna devam etti. Hz. Peygamber

²³⁵ İslâm ordusundaki asker sayısının 900 veya 950 olduğuna dair rivayetler için bkz., Diyarbekrî, **Târîhu’l-Hamîs**, C: I, s. 422; Halebî, **İnsânü’l-Uyûn**, C: II, s. 492; Zürkânî, **Şerh ale’l-Mevâhib**, C: II, s. 400.

²³⁶ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 88; İbn Sa’d, **Tabakât**, C: II, s. 39; Belâzürî, **Ensâb**, C: I, s. 316; Taberî, **Tarih**, C: IV, s. 376; İbn Hazm, **Cevâmi**, s. 157; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu’l-Eser**, C: II, s. 8; Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a’lâm**, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut, Dârü’l-Kitâbi’l-Arabi, 1990, s. 167; İbn-i Kayyım, **Zâdu’l-Meâd**, C: III, s. 1172; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, C: IV, s. 28; Semhûdî, **Vefâ**, C: I, s. 282; Halebî, **İnsânü’l-Uyûn**, C: II, s. 492; Zürkânî, **Şerh ale’l-Mevâhib**, C: II, s. 400; Başümeyl, **Gazvetü Uhud**, C: I/II, s. 69. Ordu Medine’den hareket ettikten sonra Abdullah b. Übey b. Selûl, Hz. Peygamber’in kendisini değil de gençleri dinlediğini bahane ederek kendisine uyan yaklaşık 300 kişi ile İslâm ordusundan ayrıldı. Böylece İslâm ordusunda 700 asker kalmıştır. (İbn İshak, **Siyer**, s. 380; Vâkidî, **Kitâbü’l-Megâzî**, C: I, s. 270; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 88; İbn Sa’d, **Tabakât**, C: II, s. 39; Taberî, **Tarih**, C: IV, s. 377, 378; İbn Hazm, **Cevâmi**, s. 158; İbnü’l-Esir, **el-Kâmil**, C: II, s. 144; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu’l-Eser**, C: II, s. 11; İbn-i Kayyım, **Zâdu’l-Meâd**, C: III, s. 1172; Şâmî, **Sübülü’l-Hüdâ**, C: IV, s. 281; Halebî, **İnsânü’l-Uyûn**, C: II, s. 493, 494).

²³⁷ Mûsâ b. Ukbe, Ebû Muhammed, **el-Megâzî**, cem. Muhammed Bakşîş Ebû Mâlik, Memleketü’l-Mağribiyye, Câmiatu İbn Zühr, 1994, s. 186. Ayrıca bkz., Şâmî, **Sübülü’l-Hüdâ**, C: IV, s. 281. İbn Kesîr, Mûsâ b. Ukbe’den İslâm ordusunda bir at olduğuna dair farklı bir rivayet aktarmaktadır. İbn Kesîr, **el-Bidâye**, C: IV, s. 28.

²³⁸ Belâzürî, **Ensâb**, C: I, s. 316; Taberî, **Tarih**, C: IV, s. 378.

²³⁹ İbn-i Kayyım, **Zâdu’l-Meâd**, C: III, s. 1172.

²⁴⁰ Vâkidî, **Kitâbü’l-Megâzî**, C: I, s. 267; İbn Sa’d, **Tabakât**, C: II, s. 38; Belâzürî, **Ensâb**, C: I, s. 317; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu’l-Eser**, C: II, s. 15; Makrîzî, **İmtâ**, C: I, s. 135; Semhûdî, **Vefâ**, C: I, s. 283; Halebî, **İnsânü’l-Uyûn**, C: II, s. 492; Köksal, **Medîne Devri**, C: III, s. 73.

²⁴¹ Vâkidî, **Kitâbü’l-Megâzî**, C: I, s. 251; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 88; İbn Sa’d, **Tabakât**, C: II, s. 38; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu’l-Eser**, C: II, s. 8; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, C: IV, s. 29.

Seniyye tepesine ulaştığında Yahudilerden oluşan bir askerî birliğin orduya katılmak üzere beklediklerini görünce “*Müşriklere karşı müşriklerden yardım istenilmez*” diyerek Yahudilerin İslâm ordusuna katılmasını reddetti.²⁴²

1. 4. 2. 5. 1. Şeyhayn’da Ordunun Denetlenmesi ve Konaklama

Hız. Peygamber Şeyhayn denilen yere gelince burada ordugâh kurmuş ve ordunun denetimini yapmıştı. Resûl-i Ekrem, aralarında Üsâme b. Zeyd b. Hârise, Abdullah b. Ömer b. Hattab ve Zeyd b. Sâbit gibi yaşı küçük olup savaşamayacak durumdaki 17 çocuğu ordudan ayırmıştır.²⁴³ Fakat bunlar arasında Râfî b. Hadîc ok atmada yetenekli, Semüre b. Cündeb de beden yapısı gelişmiş olduğu için onlara savaşa katılma izni verdi.²⁴⁴

İslâm ordusu geceyi Şeyhayn’da geçirdi. Hız. Peygamber ikindi, akşam ve yatsı namazlarını burada kıldırdı. Ordunun geceyi güvenli bir şekilde geçirebilmesi için Muhammed b. Mesleme komutasında 50 kişiden oluşan bir muhafız birliğini devriye gezmesi için görevlendirdi. Resûl-i Ekrem’in bizzat korunması için ise Zekvan b. Abdikays görevlendirildi.²⁴⁵

Müslümanların Şeyhayn’da olduğunu öğrenen müşrikler, İkrime b. Ebû Cehil komutasında bir süvari birliğini keşif ve devriye kolu olarak görevlendirdiler. Bunlar Harre mevkiine kadar sokulmuşlar ancak buranın sarp olmasından ve Muhammed b. Mesleme’den korktukları için geri dönmek zorunda kalmışlardır.²⁴⁶

²⁴² Vâkîdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, C: I, s. 267; İbn Sa’d, *Tabakât*, C: II, s. 38; Makrîzî, *İmtâ*, C: I, s. 135; Semhûdî, *Vefâ*, C: I, s. 283; Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ*, C: IV, s. 277; Diyarbekrî, *Târîhu’l-Hamîs*, C: I, s. 422; Halebî, *İnsânü’l-Uyûn*, C: II, s. 493.

²⁴³ Dîmaşkî, *Subul el-hudâ*, C: IV, s. 206; Köksal, *Medine Devri*, C: III, s. 74-75.

²⁴⁴ Vâkîdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, C: I, s. 267-268; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C: III, s. 90-91; Belâzürî, *Ensâb*, C: I, s. 316; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnu’l-Eser*, C: II, s. 12; Halebî, *İnsânü’l-Uyûn*, C: II, s. 493; Köksal, *Medine Devri*, C: III, s. 74-75.

²⁴⁵ Vâkîdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, C: I, s. 268-269; Makrîzî, *İmtâ*, C: I, s. 136; Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ*, C: IV, s. 279; Diyarbekrî, *Târîhu’l-Hamîs*, C: I, s. 422-423; Halebî, *İnsânü’l-Uyûn*, C: II, s. 494; Bâşümeyl, *Gazvetü Uhud*, C: I/II, s. 73.

²⁴⁶ Vâkîdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, C: I, s. 268-269; Köksal, *Medine Devri*, C: III, s. 76.

1. 4. 2. 5. 2. Abdullah b. Übey b. Selûl ile Bazı Münafıkların İslâm Ordusundan Ayrılması

Hız. Peygamber'in düşmanın karşılanması hususunda yaptığı istişarede Abdullah b. Übey'in Medine içinde savaşıması taraftarı olduğuna yukarıda değinmiştik. İstişarede Abdullah b. Übey'in aksine Medine dışında savaşma kararı çıkmasına rağmen o, İslâm ordusuna katılmıştı. İslâm ordusu geceyi Şeyhayn'da geçirip sabah olmadan yürüyüşe geçmiş biraz yürüdüktan sonra da Hız. Peygamber sabah namazını kıldırmıştı. Bu sırada İbn Übey, Hız. Peygamber'in kendisini değil de gençleri dinlediğini bahane ederek kendisine uyan yaklaşık 300 kişi ile İslâm ordusundan ayrıldı.²⁴⁷ İbn Übey'in ordudan ayrıldığını gören Abdullah b. Amr b. Haram onlara Hız. Peygamber'i korumak üzere verdikleri sözü hatırlatarak geri dönmeleri için çağrıda bulundu. Onlar ise: "Biz sizin muhakkak çarpışacağınızı bilsek, size tâbi olurduk, sizi bırakmazdık. Fakat, biz bir çarpışma olacağını sanmıyoruz!" diyerek bu çağrıyı reddetmiş ve Medine'ye dönmüşlerdi.²⁴⁸ Ancak müşriklerin çok iyi bir ordu hazırladıkları, Medine yakınlarına kadar gelmiş oldukları ve Bedir Savaşı'nda kaybettikleri önderlerinin intikamını almak istedikleri bilinmekteydi. Bu nedenle aralarında bir çarpışma olacağı kaçınılmazdı.²⁴⁹ Ayrıca Abdullah b. Amr, İbn Übey ve grubunu ikna edemeyip geri döndüğünde Hız. Peygamber savaşa başlamak üzere Müslümanların safını düzeltiyordu. Bu durum İbn Übey'in savaş başlamak üzere ayrıldığının bir işareti sayılabilir.²⁵⁰ Her iki durum da göstermektedir ki İbn Übey savaşın olacağını bilmekteydi sadece bahaneler ileri

²⁴⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 270; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C: III, s. 88; İbn Sa'd, *Tabakât*, C: II, s. 39; Belâzürî, *Ensâb*, C: I, s. 315; İbn Hazm, *Cevâmi*, s. 157; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerîa*, C: III, thk. Abdülmü'tî Kal'acî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988, s. 208, 220, 221; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, C: II, s. 144; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnu'l-Eser*, C: II, s. 8-9; Zehebî, *Târîh*, s. 167; İbn-i Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, C: III, s. 1172; Semhûdî, *Vefâ*, C: I, s. 283-284; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, C: IV, s. 280; Halebî, *İnsânü'l-Uyûn*, C: II, s. 494; Zürcânî, *Şerh ale'l-Mevâhib*, C: II, s. 401; Köksal, *Medine Devri*, C: III, s. 80-81; Bâşümeyl, *Gazvetü Uhud*, C: I/II, s. 73-74; Talât Koçyiğit, "Abdullah b. Übey b. Selûl", *DİA*, C: I, s. 140.

²⁴⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 270-271; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C: III, s. 88; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, C: II, s. 144.

²⁴⁹ İbn Kesîr, İmâdüddin Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm (Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri)*, C: IV, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1984, s.1439; Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdullah Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtihu'l-Gayb*, C: VII, çev. Suat Yıldırım v.d., Ankara, Akçağ Yayınları, 1990, s. 192-193.

²⁵⁰ Sezikli, *Nifak Hareketleri*, s. 79 (68 no'lu dipnot).

sürerek savaştan kaçmak istemekte ve bu tavırlarıyla İslâm ordusunda bir sarsıntı meydana getirerek Müslümanların yenilmesini arzulamaktaydı.

Konunun geçtiği Âl-i İmrân sûresinin 166-167. âyetlerinde: “Onlara, “Gelin, Allah yolunda savaşın veya hiç olmazsa savunmada bulunun” denildi. Onlar, “Savaş olacağını bilsek elbette size katılırız” dediler.” “Savaş olacağını bilsek elbette size katılırız” şeklinde tercüme edilmiş olan ve buna göre yorumlanan bölümü bazı müfessirler, “Eğer savaşmasını bilseydik elbette size katılırdık (ama biz savaşmasını bilmeyiz)” şeklinde de yorumlamışlardır.²⁵¹ Âyetin bu şekilde yorumuyla da münafıkların Müslümanlara karşı dürüst olmadıkları ve çeşitli bahanelerle savaştan kaçtıkları anlaşılmaktadır. İstişare toplantısında savaşma taktiğiyle ilgili Hz. Peygamber (s.a.v)’e sunduğu tekliflerde savaş konusunda bilgi sahibi olduğu anlaşılan Abdullah b. Übey’in İslam öncesi dönemde gerçekleşen birçok savaşta Hazreclilere komutanlık yapmış olması onun “savaşmayı bilmiyoruz” söyleminde samimi olmadığını göstermektedir.²⁵² Âyetin devamında Yüce Allah “Onlar o gün, imandan çok küfre yakın idiler. Ağzlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlardı. Oysa Allah, içlerinde gizledikleri şeyi çok iyi bilmektedir.”²⁵³ buyurarak münafıkların yalancılıklarına ve inanç durumlarına açıklık getirmektedir.

İlk dönem siyer kaynaklarında açık bir şekilde yer almamakla birlikte Abdullah b. Übey’in savaşın başlamasına kısa bir süre kala birbirinden farklı ifadeler kullanarak geri dönmek istemesi, Mekke’de bulunan Ebû Âmir el-Fâsik’la ilgi kurmaya çalışması ve Kureyşlilerle irtibatta olmasından hareketle Uhud Savaşı öncesinde Mekkeli müşriklerle sözleşmiş olabileceği ve Yahudilerle de anlaşarak Müslümanlara karşı güçlü bir Müşrik-Münafık-Yahudi ittifakı oluşturmak istediği ileri sürülmüştür.²⁵⁴ Buna göre Yahudiler, Mekke’ye gelip Kureyşliler’i savaşa teşvik

---

²⁵¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, C: II, sd. İsmail Karaçam v.d., İstanbul, Zehraevyn, t.y., s. 459; Hayreddin Karaman, v.d., **Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, C: I, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003, s. 532.

²⁵² Remzi Tokat, “Abdullah b. Ubeyy’in Hayatı ve Faaliyetleri”, Hitit Üniversitesi SBE İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Çorum 2016, s. 48.

²⁵³ Âl-i İmrân, 3/166-167.

²⁵⁴ Sezikli, **Nifak Hareketleri**, s. 70-77; Ayrıca bkz.; a.e, s. 77 (62 nolu dipnot); a. mlf., “Münafık”, **DİA**, C: XXXI, s. 568. İbn Übey anlaşılması olduğu 600 kişilik bir Yahudi birliğini İslâm ordusuna dâhil ederek ordu içindeki muhalefette çoğunluğu sağlamak istemiştir. Bu durumda münafıkların

ederek²⁵⁵ onlarla beraber olduklarının işaretini verirken geriye münafıklar kalıyordu. Onlar da çok geçmeden Uhud Savaşı için hazırlanan İslâm ordusundan en kritik zamanda Abdullah b. Übey başkanlığında 300 kişi ile ayrılarak müşriklere en büyük yardımı yapmış oldular. Böylece Uhud'da üçlü engeller ilk defa İslâm toplumu karşısında güçlerini denemiş oldular.²⁵⁶ Bu aynı zamanda münafıkların toplu olarak eyleme geçtikleri ilk olay olup Hz. Peygamber'i ve İslâm tebliğini kolektif engelleme hareketi olarak görülmüştür.²⁵⁷

Montgomery Watt ise, münafıkların İslâm ordusundan ayrılması ile ilgili olarak çok farklı bir iddiada bulunmuş, Abdullah b. Übey'in muhtemel bir düşman saldırısına karşı Medine'yi savunmak amacıyla Hz. Peygamber'le mutabakat içerisinde geri çekilmiş olabileceğini ileri sürmüştür.²⁵⁸ Ancak savaş sonrasında yaşanan gelişmeler bu iddiayı doğrulamamaktadır. Zira savaş sonrasında Müslümanların başına gelenler münafıkları sevindirmiş, Müslümanlarla alay etmiş ve onları incitecek sözler sarfetmişlerdi. Ayrıca, geri çekilerek İslâm ordusunu zor durumda bırakan Abdullah b. Übey büyük tepki toplamış ve Uhud Savaşı'ndan hemen sonra gerçekleştirilen Hamrâuüled Gazvesi'ne kendi teklifine rağmen katılması reddedilmiştir. Bu çekilmenin gerçek nedeni hakkında Safiyyürrahman Mübarek Furi şu değerlendirmede bulunmuştur: "Abdullah b. Übey'in bu nazik durumda gösterdiği bu direnişin asıl hedefi düşmanın gözü önünde İslâm ordusunda bir sarsıntı ve çalkantı meydana getirmektir. Böylece ordunun büyük bir kısmı Efendimiz'den (s.a.) ayrılacak ve onunla birlikte kalanların da moralleri yıkılacak, bu manzarayı gören düşmanın gayreti artıp cesareti kuvvetlenecekti. Bu durum ise

---

sayısı müttefikleri Yahudiler ile birlikte 900'ü bulmuş olacak, böylelikle 700 olan Müslüman sayısını aşmış olacaklardı. Savaş anında Kureyş müşrikleriyle birleştiğinde oldukça tehlikeli bir durum söz konusu olabilirdi. Hz. Peygamber "*müşriklere karşı müşriklerden yardım istenilmez*" buyurarak Yahudilerin yardımını reddetmiş böylece münafıkların planı boşa çıkmıştır. (Sezikli, **Nifak Hareketleri**, s. 78 (63 nolu dipnot).

²⁵⁵ Benî Nadîr Yahudilerinden Ka'b b. Eşref, Bedir Savaşı'nda müşrik liderlerinin öldürüldüğünü duyunca "bugün yerin altı üstünden daha hayırlıdır" demiş, kırk kişilik bir Yahudi heyetiyle birlikte Mekke'ye giderek müşrikleri Müslümanlara karşı savaşmak için teşvik etti ve bu konuda onlara yardımcı olacaklarına dair söz verdi. (Vâkıdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 237-238; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 8-10).

²⁵⁶ H. Ahmet Sezikli, **H. Muhammed'i Engelleyenler**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, t.y., s. 78.; a.mlf., **Nifak Hareketleri**, s. 64.

²⁵⁷ Sezikli, **Nifak Hareketleri**, s. 63-64.

²⁵⁸ W. Montgomery Watt, **H. Muhammed Medine'de**, çev. Süleyman Kalkan, İstanbul, Kuramer Yayınları, 2016, s. 44-45.

Peygamberimiz (s.a.) ve onun ihlaslı ashâbının ortadan kaldırılmasını temin edecek, bu azılı münafık ve ashâbı tekrar başkanlığa kavuşmak için gerekli zemini elde etmiş olacaktı.²⁵⁹

Bu ayrışma Uhud Savaşı'nda İslâm ordusunu tehlikeye düşürecek nazik bir durum ortaya çıkarmış ise de sonraki dönemler için pek çok fayda sağlamıştır. Yüce Allah: *“İki topluluğun (ordunun) karşılaştığı günde başınıza gelen musibet Allah'ın izniyledir. Bu da mü'minleri ortaya çıkarması ve münafıklık yapanları belli etmesi içindi...”*²⁶⁰ âyetiyle açıkladığı üzere münafıkların gerçek yüzlerini ortaya çıkarmış ve Müslüman safları onlardan temizlemiştir. Bu sayede Uhud önlerinde samimi olan ile samimi olmayanı, Hz. Peygamber'e gerçekten itaat eden ile muhalefet edeni ayırt ettirecek bir ortam oluştu. Şayet bu ayıklama gerçekleşmemiş olsaydı, daha sonra vuku bulacak olan Ahzab (Hendek) Savaşı'nda münafıkların faaliyetleri neticesinde İslâm toplumu, kendi içinden çökeceği için Medine'nin savunulması mümkün olmayacaktı.²⁶¹

Münafıkların ordudan ayrılması üzerine Evs kabilesinden Hâriseoğulları ile Hazrec kabilesinden Selemeoğulları da savaştan çekinerek geri dönmek istemişlerdi. Fakat Yüce Allah onların kalbini yatıştırmış²⁶² onlar da müşriklerle savaşmaya karar vermişlerdi.

1. 4. 2. 5. 3. Güvenli Bir Güzergâh Arayışı ve Uhud'a Varış

Münafıkların ordudan ayrılmasından sonra Hz. Peygamber geri kalan 700 mücahit ile Uhud'a doğru ilerlemeye devam etti. Müşrik ordusu, Müslümanlardan daha önce gelip Uhud'a yerleştiğinden Hz. Peygamber onlarla karşılaşmadan ordusunu Uhud'a ulaştırmak istiyordu. Ebû Hayseme'nin kılavuzluğunda Hâriseoğulları arazisinden geçildiği sırada Mirba' b. Kayzî adında bir münafığın

---

²⁵⁹ Mübarek Furi, **Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti**, s. 256.

²⁶⁰ Âl-i İmrân, 3/166-167.

²⁶¹ Sezikli, **Nifak Hareketleri**, s. 79-80.

²⁶² Âli İmrân, 3/122.

tarlasına gelindi. Bu kişi Hz. Peygamber ve ordusunun kendi tarlasından geçmesine izin vermeyince ashâb-ı kirâm onu öldürmek için harekete geçti. Peygamberimiz “*Onu katletmeyiniz. Bu kör bir adamdır. Kalbi de kör gözü de*” buyurarak onun öldürülmesine mani olmuştu. Ancak ashâbtan Sa’d b. Zeyd daha erken davranmış ve Mirba‘ın başına bir yay ile vurarak onu yaralamıştı.²⁶³ Hz. Peygamber yoluna devam ederek Uhud dağının yanındaki boğaza, vadinin dağa bakan yamacına karargâh kurdu.²⁶⁴

---

²⁶³ İbn İshak, **Siyer**, s. 380; Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C: I, s. 269-270; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 89-90; Belâzürî, **Ensâb**, C: I, s. 315; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu’l-Eser**, C: II, s. 10; Şâmî, **Sübülü’l-Hüdâ**, C: IV, s. 279.

²⁶⁴ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 90; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, C: IV, s. 31; Halebî, **İnsânü’l-Uyûn**, C: II, s. 495.

2. BÖLÜM

ORDULARIN SAVAŞ STRATEJİLERİ, SAVAŞIN BAŞLAMASI, SAVAŞTA YAŞANANLAR VE SAVAŞ SONRASI FAALİYETLER

2. 1. Orduların Savaş Stratejileri

2. 1. 1. Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi

Hz. Peygamber bir savaş durumunda muhatap hakkında haber toplama faaliyetine çok önem verirdi. Uhud Savaşı için de müşriklerin hazırlık yaptıklarını ve Medine'ye saldıracaklarını amcasından haber alan Hz. Peygamber, bu bilginin doğruluğunu tespit için derhal Enes ve Mu'nis adlı iki sahabîyi görevlendirdi. Haberin doğru olduğu anlaşılınca da düşmanın sayısı ve teçhizatı hakkında bilgi edinmek amacıyla Hubâb el-Münzir'i görevlendirmiştir.²⁶⁵

Hz. Peygamber'in bir savaş stratejisi olarak çok önem verdiği hususlardan biri de bir konuda karar verince onu yerine getirmeye çalışmak ve Allah'a dayanıp güvenmektir. Sonucun lehte veya aleyhte olması Allah'ın takdirine bağlıdır. Bu tür durumlarda mühim olan sorumluluk alabilmektir. Nitekim bir liderin en önemli vasıflarından biri, tereddütsüz sorumluluk yüklenebilmesidir. Bu şekilde kanaat getirdiği işlerin sorumluluğunu üzerine alır. Ayrıca lider iyi veya kötü olsun tüm sonuçlara katlanır. Hemen her konuda istişareye önem veren Hz. Peygamber müşrik ordusunun Medine'ye saldırmak amacıyla hareket ettiğini öğrenince, nasıl bir savunma yapılması gerektiği ile ilgili olarak ashâbı ile istişarede bulundu. Kendisinin Medine içinde kalarak savunma savaşı yapma isteğine rağmen ashâb-ı kirâmın çoğunluğunun, düşmanla Medine dışında karşılaşmak istediklerini görünce, şehirden

---

²⁶⁵ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, C: I, s. 259-260; İbn Sa'd, *Tabakât*, C: II, s. 36; Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, C: I, çev. Hakan Bayrak, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 1988, s. 514; Mustafa Ağırman, "Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi", Atatürk Üniversitesi SBE İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Erzurum 1992, s. 128, 130.

çıkıp harbin açık arazide yapılmasına karar vermişti. Hazırlık yapmak için İkinci namazını kıldırdıktan sonra zırhını giyinmek ve kılıcını kuşanmak üzere hanesine girdi. Bu esnada dışarıda bulunan Müslümanları, Sa'd b. Mu'âz ve Üseyd b. Hudayr'ın ikaz etmeleri üzerine, pişmanlık duyanlar olmuş, Hz. Peygamber'in zırhını giyinmiş ve kılıcını kuşanmış olarak evinden çıktığını görünce de "Senin arzulamadığını biz de istemeyiz. Eğer Medine'de kalmak istiyorsan kalalım! Sana aykırı hareket edemeyiz!" demişlerdir. Hz. Peygamber de onlara kesin ve kararlı bir şekilde: "*Bir peygamber zırhını giydikten sonra, Allah onunla düşmanları arasında hüküm vermedikçe onları geri indirmesi kendisine yakışmaz.*"²⁶⁶ cevabını vermiştir.

Aslında Hz. Peygamber'in bu ifadeleri, "*İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.*"²⁶⁷ âyetinin bir gereğidir. Dolayısıyla Resûl-i Ekrem istişâre ile alınan bu kararı uygulamada hiç tereddüt etmemiş, vakit kaybetmeden harekete geçmiştir.²⁶⁸ İsveçli müsteşrik Tor Andrae, Hz. Peygamber'in sahâbenin çoğunluğunun isteği üzerine Medine dışında savaşmaya karar vermesini, Hz. Peygamber'in ashâbı üzerinde askerî konularda otoritesini her zaman ileri sürememesine bağlamakta ve onlara boyun eğdiğini ve şehri terk etmek zorunda kaldığını iddia etmektedir.²⁶⁹ Ancak Hz. Peygamberin böyle davranmasındaki sebep Andrae'nin ileri sürdüğü gibi bir otorite problemi değil, yukarıda da ifade edildiği üzere istişareye verilen önemin tabîi bir sonucudur. Hz. Peygamberi istemediği bir şekilde savaşa zorladıklarını düşünen ashâbın daha sonra bu fikirlerinden vazgeçtiklerini bildirmelerine rağmen, Resûl-i Ekrem'in şûra ile alınan kararı bütün ciddiyet ve kararlılığıyla uygulamaya koyması, ashâb üzerindeki otoritesinin zayıflığına değil istişareyle alınan kararlara duyduğu saygının bir delili olarak değerlendirilmelidir.

---

²⁶⁶ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 266; İbn Sa'd, **Tabakât**, C: II, s. 45.

²⁶⁷ Âl-i İmrân, 3/159.

²⁶⁸ Muammer Bayraktutar, "Hz. Peygamber'in Örnekliliği Bağlamında Olaylar Karşısındaki Azim ve Kararlılığı", **EKEV Akdemi Dergisi**, Yıl: 16, sy. 50, 2012, s. 77-78.

²⁶⁹ Tor Andrae, **Mohammed: The Man and His Faith**, translated by Theophil Menzel, 2nd ed., London: George Allen & Unwin Ltd, 1956, s. 150; Bekir Armağan, "Tor Andrae'nin Eserlerinde Hz. Muhammed", Ankara Üniversitesi SBE İslâm Tarihi ve Sanatları (İslâm Tarihi) Anabilim Dalı, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara 2012, s. 194.

Hız. Peygamber savaş meydanında stratejik üstünlüğü elde etmek için en uygun yeri seçer ve askeri oraya yerleştirirdi.²⁷⁰ Uhud Savaşı'nda da ordusunu müşriklerin göremeyeceğı şekilde Uhud Dağı'na ulaştıran Hız. Peygamber dağdaki iç girintide karargâh kurdu ve savaş için hazırlık yapmaya başladı.²⁷¹ Hız. Peygamber İslâm ordusunu sırtını ve sağını dağın tepeleriyle, solunu ve arkasını boğazı kapatarak koruyordu. Müslümanlar düşmandan sonra gelmesine rağmen savaş meydanının en iyi yerini tutmuşlardı. İslâm ordusu yenilse bile düşman eline düşmeyecekleri yüksekçe bir yer seçmişti.²⁷²

Hız. Peygamber'in savaşlarda uyguladığı stratejilerden biri de zaman, mekân ve taktiksel açıdan düşmanı şaşırtarak onların hareket alanını sınırlamaktır.²⁷³ Hız. Peygamber müşriklerin arkadan saldırmalarını ve Medine'ye yönelmelerini önlemek amacıyla Abdullah b. Cübeyr²⁷⁴ komutasında 50 okçuyu Ayneyn tepesine yerleştirdi.²⁷⁵ Onlara: *“Bizim düşmanlara galip geldiğimizi görseniz de yerlerinizden ayrılmayın, düşmanların bize galip geldiklerini görseniz de yine yerlerinizden ayrılmayın, bize yardım da etmeyin”*²⁷⁶, bir diğer rivayette *“Bizleri (yirtici) kuşlar kapıyor görseniz de ben sizlere haberci gönderinceye kadar aslâ şu yerinizden ayrılmayın. Ve yine sizler, bizim düşman kavmi bozguna uğrattığımızı ve onları çiğnediğimizi görseniz de size ben haberci gönderinceye kadar yerinizden ayrılmayınız.”*²⁷⁷ emrini verdi. Bu emirle Ayneyn tepesine yerleştirilen okçu birliği müşrik süvarilerin Müslümanları vurması için geçmek zorunda oldukları boğazı kapatmış oluyordu.²⁷⁸

²⁷⁰ Ağırman, “Hız. Peygamber'in Savaş Stratejisi”, s. 122.

²⁷¹ Hamidullah, **Hız. Peygamber'in Savaşları**, çev. Nazire Erinç Yurter, s. 64.

²⁷² Mübarek Furi, **Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti**, s. 258.

²⁷³ Ağırman, “Hız. Peygamber'in Savaş Stratejisi”, s. 150.

²⁷⁴ Vâkidî'deki diğer bir rivayette okçuların başına Sa'd b. Ebû Vakkas'ın getirildiği kaydedilir. Ancak Vâkidî komutanlığa Abdullah b. Cübeyr'in getirilmiş olmasını daha doğru kabul eder. (Vâkidî, **Kitâbü'l-Meğâzi**, C: I, s. 271).

²⁷⁵ Vâkidî, **Kitâbü'l-Meğâzi**, C: I, s. 271; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 90; İbn Sa'd, **Tabakât**, C: II, s. 39; Belâzürî, **Ensâb**, C: I, s. 317; Beyhakî, **Delâil**, C: III, s. 209; İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed, **Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe**, C: III, thk. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y., s. 194; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu'l-Eser**, C: II, s. 11; Zehebî, **Târih**, s. 170; Semhûdî, **Vefâ**, C: I, s. 285; Halebî, **İnsânü'l-Uyûn**, C: II, s. 496; Mustafa Fayda, “Abdullah b. Cübeyr”, **DİA**, C: I, s. 93.

²⁷⁶ Buhârî, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, C: VIII, s. 3791 (86 no'lu hadis).

²⁷⁷ Buhârî, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, C: VI, s. 2829 (239 no'lu hadis).

²⁷⁸ Mübarek Furi, **Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti**, s. 258.

Sayı bakımından Müslümanlardan fazla olan müşrik ordusuna karşı, Hz. Peygamber kahraman sahâbîleri en ön saflara yerleştirerek aradaki sayı farkını kapatmaya çalışmıştır.²⁷⁹ Bunlar arasında Hz. Hamza, Hz. Ali ve Zübeyr b. Avvam gibi müşrikleri korkutan büyük komutanlar vardı. Bu komutanlar müşrik saflarını yarararak arkadan gelen savaşçılara yol açıyorlardı.

Bir savaş stratejisi olarak psikolojik harp taktiklerine de başvuran Hz. Peygamber, Uhud Savaşı'nda İslâm ordusundan yaklaşık dört kat fazla olan müşrik ordusuna karşı askerlerini savaşa teşvik etmek ve onların moralini yüksek tutmak amacıyla bir hitapta bulunmuş ve sabrettikleri sürece zafer müjdesinde bulunmuştur.²⁸⁰ Ayrıca, *“Hani sen mü'minlere, “Rabbinizin, indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi size yetmez mi?” diyordun. Evet, sabrettiğiniz ve Allah'a karşı gelmekten sakındığınız takdirde; onlar ansızın üzerinize gelseler bile Rabbiniz nişanlı beş bin melek size yardım eder. Allah, bunu size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Yardım ve zafer ancak mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah katındadır.”*²⁸¹ âyetleriyle Müslümanlara düşmanın büyük kuvvetini görerek umutsuzluğa ve korkuya kapılmamaları için güven vermek ve maneviyatlarını yüksek tutmak amacıyla müjdelere veriyordu.²⁸² Bunun yanında Uhud Savaşı'nda çok sayıda şehid verilmesine rağmen Ebû Süfyân ile Hz. Ömer arasında geçen diyalogda²⁸³ da görüldüğü üzere Hz. Peygamber Müslümanların üstün olduğu tarafları dile getiriyor ve askerinin moralini canlı tutuyordu.²⁸⁴

Sahâbîlerin kahramanlık duygularını canlandırmak isteyen Hz. Peygamber bu doğrultuda eline aldığı bir kılıcı ileriye uzatarak *“Kim bu kılıcı alıp hakkını verir?”* demiş, bunun üzerine herkes elini uzatarak kılıcı almak istemişti. Fakat, *“Bunun hakkını kim verir?”* deyince Ebû Dücâne onun hakkının ne olduğunu sordu.

---

²⁷⁹ Bâşümeyl, **Gazvetü Uhud**, C: I/II, s. 86; Mübarek Furi, **Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti**, s. 258; Ebu Zehra, **Hz. Muhammed**, C: III, s. 132; Muhammed Gazalî, **Fıkhü's-Sire**, İstanbul, Risale Yayınları, 2000, s. 249.

²⁸⁰ Ağırman, “Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi”, s. 161.

²⁸¹ Âl-i İmrân, 3/124-126.

²⁸² Afzalur Rahman, **Sîret Ansiklopedisi**, C: I, s. 530.

²⁸³ Diyalog için bkz.; Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 345-347.

²⁸⁴ Ağırman, “Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi”, s. 161.

“Egilinceye kadar onunla düşmana vurmandır.” cevabını alınca, “Ben onu hakkıyla alırım yâ Resûlallah!” diyerek kılıcı aldı ve kahramanca savaştı.²⁸⁵

Hız. Peygamber katıldığı savaşlarda ayrı ayrı parolalar kullanmıştır. O gün için bir askerî üniformaya sahip olmayan Müslüman askerlerin birbirini tanımasını sağlayan bu özel kelimeler, İslâm ordusunun moralini yüksek tutan ve onları heyecana getiren ibarelerden seçilirdi. Uhud Savaşı’nda Müslümanların parolaları “Emit! Emit!” yani “Öldür! Öldür!” sözleri idi.²⁸⁶

2. 1. 2. Müşrik Ordusunun Savaş Stratejisi

Müşrik liderlerinin önemli bir kısmı Bedir Savaşı’nda öldürülünce Ebû Süfyân Mekke’nin yeni lideri oldu ve intikam için hazırlanan ordunun komutanı seçildi. Kureyş, Bedir Savaşı’ndaki yenilgiden aldığı ders ile yeni bir savaş için aceleci davranmamış, diğer kabilelerden asker toplayarak çok sayıda zırh ve atlı birliklerden oluşan bir ordu ile daha büyük ve daha etkili bir savaş hazırlığına girişti.

Müşrik ordusu Medine yakınlarındaki Uhud’a varınca burada karargâh kurmuş, genel komuta Ebû Süfyân’da olmakla birlikte süvarilerin başında sağ kanatta Hâlid b. Velîd, sol kanatta ise İkrime b. Ebû Cehil, piyadelerin başında Safvan b. Ümeyye ve okçuların başında Abdullah b. Ebû Rebia olacak şekilde konuşlanmışlardı.²⁸⁷

Kureyş liderleri, savaş için askerlerin morallerini yüksek tutmak ve cesaretlerini arttırmak amacıyla kadınlarını da savaş meydanına getirdiler.²⁸⁸ Bu

---

²⁸⁵ Vâkıdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, C: I, s. 309; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C: III, s. 91-92; Zehebî, *Târîh*, s. 171; Ahmed İbrahim eş-Şerif, *Sosyolojik ve Hukukî Tahlillerle İlk İslâm Devleti*, çev. Niyazi Beki, İstanbul, Alternatif Düşünce Yayınevi, 2006, s. 169; Asri Çubukçu, “Ebû Dücâne”, *DİA*, C: X, s. 122.

²⁸⁶ Vâkıdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, C: I, s. 284-285; Belâzürî, *Ensâb*, C: I, s. 317; Diyarbekrî, *Târîhu’l-Hamîs*, C: I, s. 424; Halebî, *İnsânü’l-Uyûn*, C: II, s. 499; Ağırman, “Hz. Peygamber’in Savaş Stratejisi”, s. 156-157.

²⁸⁷ Bâşümeyl, *Gazvetü Uhud*, C: I/II, s. 91; Mübarek Furi, *Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti*, s. 259.

²⁸⁸ Vâkıdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, C: I, s. 254-255.

sayede askerler herhangi bir bozguna hemen kaçmayıp kadınların esir düşmemesi, ırz ve namuslarını koruma adına canlarını feda etmekten kaçınmayacaklardı.²⁸⁹

Ebû Süfyân, müşriklerin sancağını taşımakla görevli Abdüddaroğulları'na savaşta daha dirençli olmalarını sağlamak amacıyla Bedir Savaşı'nda Kureyş sancaktarı olan Nadr b. Haris'in esir düşmesiyle başlarına gelen acıklı durumu hatırlatmış, onlardan eğer hakkıyla sancağı savunup taşıyamayacaklarsa kendilerine vermesini istemişti. Bunun üzerine Abdüddaroğulları: "Sen yarın sabah hasmımızla karşılaştığımız zaman, neler yapacağımızı göreceksin ve öğreneceksin!"²⁹⁰ diyerek sancağın korunması hususunda kararlılıklarını ortaya koymuşlardı. Böylece Ebû Süfyân, bir savaşta ordu için büyük önem taşıyan sancağın korunması hususunda Abdüddaroğulları'nın sancağa olan aidiyet duygularını kamçılıyarak onları sancak uğruna her türlü zorluğa göğüs germesi için hazırlamış oluyordu.

Savaş öncesinde Kureyş, İslâm ordusunda ayrılık ve bölünme meydana getirerek Müslümanları zayıflatmayı amaçlamıştır. Bunun için Ebû Süfyân, Ensar'a: "Ey Evs ve Hazrec topluluğu! Siz, bizimle amcamızın oğlunun arasından çıkınız. Bizi onunla başbaşa bırakınız! Böyle yaparsanız, sizden ayrılacak, dönüp geri gideceğiz. Sizinle çarpışmak, bize gerekmez." diyerek haber gönderdi. Bu çağrıyı çok sert bir şekilde reddeden Ensar, Ebû Süfyân'ın uygulamaya koymak istediği planı boşa çıkarmış oldu.²⁹¹

Kureyş, Müslümanları bölmek amacıyla Ebû Âmir el-Fâsik aracılığıyla ikinci bir girişimde daha bulundu. Ebû Âmir kavminin kendi sözünden çıkmayacağını düşünerek Evslilerin yanına gitmiş ancak istediği neticeyi alamamıştı. Böylece Kureyş'in Müslümanların safında gerçekleştirmek istediği tefrika ikinci kez

---

²⁸⁹ Mübarek Furi, **Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti**, s. 252; Ebu Zehra, **Hz. Muhammed**, C: III, s. 120.

²⁹⁰ İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu'l-Eser**, C: II, s. 16; Halebî, **İnsânü'l-Uyûn**, C: II, s. 499; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 112.

²⁹¹ Taberî, **Tarih**, C: IV, s. 387; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: II, s. 144-145; Halebî, **İnsânü'l-Uyûn**, C: II, s. 497; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 80; Bâşümeyl, **Gazvetü Uhud**, C: I/II, s. 92; Mübarek Furi, **Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti**, s. 259-260.

başarısızlıkla sonuçlanmıştır.²⁹² Kaynaklar, bu teşebbüslerin yanında Ebû Âmir'in Müslümanlara tuzak kurmak amacıyla savaş meydanında çukurlar kazdığını da nakletmektedirler.²⁹³

Kureyş ordusu Uhud Savaşı'nda "Ey Uzzâ! Ey Hübel! (Yaşasın Uzzâ! Yaşasın Hübel!)"²⁹⁴ parolasını kullanmıştır.

2. 2. Uhud Savaşının Safhaları

2. 2. 1. Savaşın İlk Safhası: Müslümanların Üstünlüğü

2. 2. 1. 1. Mübareze ve Müşriklerin Sancaktarlarının Öldürülmesi

Savaşı başlatan müşrik ordusuna destek veren Medineli Ebû Âmir el-Fâsık oldu. Bu kişi kavmi olan Evs topluluğuna gidip onları kendi saflarına çekmek istemiş ancak başarılı olamayınca Müslümanlara taş atarak onlarla çatışmaya başladı.²⁹⁵ Daha sonra Ebû Âmir ve arkadaşları geri çekilerek Kureyş'in sancaktarı Talha b. Ebû Talha'yı çarpışmaya davet etti.²⁹⁶

²⁹² İbn İshak, **Siyer**, s. 381-382; Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 274; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 92; Belâzürî, **Ensâb**, C: I, s. 320; Semhûdî, **Vefâ**, C: I, s. 285; Bâşümeyl, **Gazvetü Uhud**, C: I/II, s. 92-93; Mübarek Furi, **Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti**, s. 260; Hüseyin Algül, "Evs", **DİA**, C: XI, s. 542.

²⁹³ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 294-295; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 108; İbn Hazm, **Cevâmi**, s. 160; İbn-i Kayyim, **Zâdu'l-Meâd**, C: III, s. 1174; Semhûdî, **Vefâ**, C: I, s. 293; Halebî, **İnsânü'l-Uyûn**, C: II, s. 524. İslâm ordusunun bozguna uğraması sonrasında müşriklerin saldırısına uğrayan Hz. Peygamber, kazılan bu çukurlardan birine düşmüş ve diz kapaklarından yaralanmıştı.

²⁹⁴ İbn Sa'd, **Tabakât**, C: II, s. 41; Makrîzî, **İmtâ**, C: I, s. 148; Şâmî, **Sübülü'l-Hüdâ**, C: IV, s. 290; Dımaşkî, **Subul el-hudâ**, C: IV, s. 219; Halebî, **İnsânü'l-Uyûn**, C: II, s. 499.

²⁹⁵ İbn İshak, **Siyer**, s. 381-382; Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 274; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 92; İbn Sa'd, **Tabakât**, C: II, s. 39; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu'l-Eser**, C: II, s. 16; Makrîzî, **İmtâ**, C: I, s. 139.

²⁹⁶ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 275; Makrîzî, **İmtâ**, C: I, s. 139.

Talha mübareze için Müslümanlara seslenerek bir savaşçı istedi. Bunun üzerine Hz. Ali²⁹⁷ karşısına çıkarak onu öldürdü.²⁹⁸ Bundan sonra Müslümanlar müşrik bölüklerine doğru hücumla kalktılar. Savaş müşriklerin sancağı etrafında yoğunlaşmıştı. Talha b. Ebû Talha'nın öldürülmesinden sonra müşriklerin sancağını kardeşi Osman b. Ebû Talha aldı. Osman'ı Hz. Hamza öldürdü. Ardından müşriklerin sancağını Ebû Sa'd b. Ebû Talha aldı onu da Sa'd b. Ebû Vakkas öldürdü. Bundan sonra sancağı Abdüddaroğulları'nın diğer fertleri aldı ve her biri kahraman sahabiler tarafından öldürüldü. Müşriklerin sancaktarları birer birer öldürülünce artık kimse sancağın yanına yaklaşamaz oldu.²⁹⁹

2. 2. 1. 2. Müşriklerin Bozguna Uğraması

Sancağı taşıyanlar öldürülünce müşrikler arkalarına bakmadan kaçışmaya başladılar. Hz. Hamza, Hz. Ali, Mus'ab b. Umeyr ve Ebû Düccâne gibi kahraman sahabiler başta olmak üzere Müslüman askerler müşriklerin saflarını yarararak onların karargâhlarını dağıtmışlardı. Savaşın bu safhasında müşrikler kesin olarak yenilgiye uğramışlardı.³⁰⁰ Bu konuyla ilgili olarak Zübeyr b. Avvam ve Berâ b. Âzib'in müşahedeleri müşriklerin yaşadığı bozgunu tasvir etmektedir. Zübeyr b. Avvam: "Vallahi baktım bir de ne göreyim! Hind bint Utbe'nin hizmetçileri ve onların (diğer müşrik) karıları az çok ne almışlarsa süratle yürüyerek kaçmaktadırlar."³⁰¹ Berâ b. Âzib de: "Biz düşmanlarla karşılaşır harbe girişince, müşrikler bozularak kaçtılar,

²⁹⁷ Talha b. Ebû Talha'nın karşısına çıkan sahâbînin Hz. Zübeyr İbn Avvam olduğu da ifade edilmiştir. (Bâşümeyl, **Gazvetü Uhud**, C: I/II, s. 101; Mübarek Furi, **Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti**, s. 261; Gazalî, **Fıkhü's-Sîre**, s. 250.)

²⁹⁸ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 277; İbn Sa'd, **Tabakât**, C: II, s. 40; Zehebî, **Târîh**, s. 198; Makrîzî, **İmtâ**, C: I, s. 139; Diyarbekrî, **Târîhu'l-Hamîs**, C: I, s. 425; Halebî, **İnsânü'l-Uyûn**, C: II, s. 497.

²⁹⁹ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 277-279; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 113-116.

³⁰⁰ İbn İshak, **Siyer**, s. 382; Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 279-280; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 105; İbn Sa'd, **Tabakât**, C: II, s. 41; İbn Abdülber, **ed-Dürer**, s. 148; İbnü'l-Esrî, **el-Kâmil**, C: II, s. 146; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu'l-Eser**, C: II, s. 19; İbn-i Kayyım, **Zâdu'l-Meâd**, C: III, s. 1174; Dîmaşkî, **Subul el-hudâ**, C: IV, s. 216, 218; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 120; Hamidullah, **Hiz. Peygamber'in Savaşları**, çev. Nazire Erinç Yurter, s. 68; Muhammed Ali el- Kutub, **Peygamberimiz (s.a.v.)'in Savaşları:4 Uhud Gazvesi**, çev. Nedim Yılmaz, İstanbul, Hisar Yayınevi, 1986, s. 12.

³⁰¹ İbn İshak, **Siyer**, s. 382; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 105; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 126.

hatta ben kadınları bacaklarından örtülerini kaldırmışlar ve ayaklarındaki halkaları meydana çıkmış olarak dağda süratle yürüyüp kaçarlarken gördüm.”³⁰² demiştir.

2. 2. 1. 3. Hz. Hamza'nın Şehâdeti

Hz. Hamza aslında müşriklerin kendisinden çekindiği ve çarpışmaktan korktukları bir savaşçı olmasına rağmen aynı zamanda öldürmeyi en çok istedikleri kişilerin de başında gelmekteydi. Eskiden beri müşriklere karşı katı ve sert tutumu, birçoğunun ona düşmanlık beslemesine sebep olmuştu. Bedir Savaşı'nda adeta etrafını kırıp geçirmesi ve birçok müşriği öldürmesi onun düşmanlarını arttırmış ve şehid edilmesine kadar varacak olan olaylar zincirinin başlangıç halkasını teşkil etmişti.³⁰³ Hz. Hamza'nın Bedir Savaşı'nda öldürdüğü kişilerden biri de Tuayme b. Adî idi. Bundan dolayı Hz. Hamza'dan amcasının intikamını almak isteyen Tuayme'nin yeğeni Cübeyr b. Mut'im, Habeş asıllı kölesi Vahşî b. Harb'e³⁰⁴ Uhud Gazvesi'nde Hz. Hamza'yı öldürdüğü takdirde kendisini âzat edeceğine dair söz verdi. Ayrıca Hz. Hamza, Hind bint Utbe'nin amcası Şeybe b. Rebîa'yı öldürmüş ve babası Utbe b. Rebîa'nın öldürülmesine yardımcı olmuştu. Bu nedenle intikam almak isteyen Hind, Vahşî'yi her gördüğünde ona: “Baksana Ey Ebû Desme! intikam al, intikam almaya çalış.” diyerek Hz. Hamza'yı öldürmesi için onu teşvik ederdi.³⁰⁵

Hz. Hamza Uhud Savaşı'nda büyük bir kahramanlık gösterdi. En ön safta savaşarak İslâm ordusunun düşman karargâhına doğru ilerlemesinde kilit bir rol üstlenmiş ve birçok müşriği öldürmüştü.³⁰⁶ Savaşın kızıştığı sırada bir taşın arkasına gizlenip Hz. Hamza'nın Sibâ' b. Abdüluzâ ile vuruşmasını seyreden Vahşî, Hz.

³⁰² Buhârî, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, C: VIII, s. 3791 (86 no'lu hadis).

³⁰³ Ömer Faruk Kiraz, “Hz. Peygamber'in Amcaları”, Sakarya Üniversitesi SBE İslâm Tarihi Bilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya 2007, s. 121; Hüseyin Algül, “Hamza”, **DİA**, C: XV, s. 501.

³⁰⁴ Vâkîdî diğer bir rivayette Vahşî'nin, el-Hâris b. Âmir b. Nevfel'in kızının kölesi olduğunu kaydeder. Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 334.

³⁰⁵ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 86; Algül, “Hamza”, **DİA**, C: XV, s. 500-502.

³⁰⁶ İbnü'l-Esîr, Hz. Hamza'nın Uhud Savaşı'nda 31 kişiyi öldürdüğünü (İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe**, C: II, s. 68; Ayrıca bkz., Köksal, **Medîne Devri**, C: III, s. 121); Dımaşkî ise 33 kişiyi öldürdüğünü kaydetmektedir. (Dımaşkî, **Subul el-hudâ**, C: IV, s. 250). Ancak genel kanaat Hz. Hamza'nın Uhud Savaşı'nda 8 müşriği öldürdüğü yönündedir. (Ahmed Cevdet Paşa, **Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ**, C: I, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1966, s. 132; Mahmud Es'ad, **İslâm Tarihi**, s. 572).

Hamza'nın Sibâ'ı öldürdükten sonra kendisinin bulunduğu yere yaklaştığını görünce mızrağını fırlatarak onu şehid etti.³⁰⁷

Bir süre sonra Hz. Hamza'nın cesedinin başına gelen Hind, onun burun, kulak ve diğer uzuvlarını kesip bunlardan kolluk, bilezik ve halhal yapmıştı.³⁰⁸ Resûl-i Ekrem Hz. Hamza'nın cesedine müslü³⁰⁹ yapıldığını görünce çok üzüldü ve şöyle dedi: *“Senin bu durumun gibi hiçbir musibet başıma gelmiş değildir. Ve burası gibi hiçbir yer bana bu kadar sıkıntılı gelmemiştir.”*³¹⁰ Hz. Peygamber daha sonra yetmiş (veya otuz) müşriki katledip aynı şekilde intikam alacağına yemin etti. Ancak, *“Eğer ceza verecekseniz size yapılanın misliyle ceza verin. Ama sabrederseniz elbette bu sabredenler için daha hayırlıdır”*³¹¹ meâlindeki âyet nâzil olunca bundan vazgeçti.³¹²

Resûl-i Ekrem, Hz. Hamza'yı görmek isteyen kız kardeşi Safiyye'ye engel olmaya çalıştı ancak Safiyye kardeşinin bu musibete Allah yolunda uğradığını, Allah yolunda bundan daha beterine de razı olacağını ve sevabı O'ndan bekleyeceğini söyleyerek ısrar etti; fakat Hz. Hamza'nın cenazesini görünce gözyaşlarını tutamadı. Hz. Peygamber, Hz. Hamza'nın Allah ve Resulü'nün aslanı, şehidlerin efendisi olduğunu söyleyerek halası Safiyye ile kızı Fâtıma'yı teskin etti ve şehidlerin ölmeyip cennette yaşadıklarını belirttikten sonra bu esnada nâzil olan, *“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü zannetmeyin. Bilakis onlar diridirler. Allah'ın kendi lutuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine*

³⁰⁷ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 334-337; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 95-99; Belâzürî, **Ensâb**, C: I, s. 322; Beyhakî, **Delâil**, C: III, s. 242; Zehebî, **Târîh**, s. 182; Makrîzî, **İmtâ**, C: I, s. 166; Algül, “Hamza”, **DİA**, C: XV, s. 501; Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Vahşî b. Harb”, **DİA**, C: XLII, s. 450.

³⁰⁸ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 337; İbn Sa'd, **Tabakât**, C: III, s. 7.

³⁰⁹ Müslü: “Başkalarına ibret olmak için düşmanın burnunu, kulağını ve diğer organlarını kesmek, çirkin bir şekle sokmak için gözlerini oymak vb. gibi yollarla ölünün vücut ve organ bütünlüğüne saldırıda bulunmadır ...” (Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2013, s. 428.)

³¹⁰ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 128.

³¹¹ en-Nahl, 16/126.

³¹² İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 128-129; İbn Sa'd, **Tabakât**, C: III, s. 11; Beyhakî, **Delâil**, C: III, s. 286; İbn Abdülber, **el-İstiâb**, s. 137; Zehebî, **Târîh**, s. 208; Algül, “Hamza”, **DİA**, C: XV, s. 501.

katılmamış olan şehid kardeşleri için de hiçbir keder ve korkunun bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar”³¹³ meâlindeki âyet-i kerîmeyi okudu.³¹⁴

2. 2. 1. 4. Müslümanların Savaş Hâkimiyeti

İslâm ordusu savaşın ilk anlarında kesin bir zafer elde etmişti. Hz. Hamza'nın şehadeti Müslümanlar için büyük bir kayıp olmasına rağmen savaş Müslümanların lehine devam etti.³¹⁵ Az sayıdaki Müslüman askerinin güçlü mukavemetiyle karşılaşan müşrik ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştı.³¹⁶ Savaşın bu safhasıyla ilgili olarak Yüce Allah: “*Andolsun, Allah, izniyle, onları (müşrikleri) kırıp geçirdiğiniz sırada size olan vadini gerçekleştirdi. Nihayet sevdiğiniz şeyi (zaferi) size gösterdikten sonra, zaaf gösterdiniz...*”³¹⁷ buyurarak Müslümanların vaat olunan zafere eriştirildiklerini bildirmiştir.

İtalyan müsteşrik Leone Caetani ise, İslâm tarihi kaynaklarının aksine savaşın bu ilk aşamasında Müslümanların zaferinden bahsedilemeyeceğini, bunun planlı bir geri çekilme taktiği olduğunu iddia etmektedir. Caetani, Hâlid b. Velîd'in bir ric'at taktiği planladığını, buna göre müşriklerin kasden çekildiklerini bu sayede Müslümanların zafer elde ettikleri düşüncesine kapılarak Uhud Dağı'ndan uzaklaştırıldıklarını, genişleyen mesafe nedeniyle okçuların artık Müslüman askerlerini koruyamadığı, böylece Hâlid b. Velîd'in okçuların zayıf hattını çiğneyip çevirme harekâtı yaparak Müslümanların arkasından hücum ettiğini bu esnada

³¹³ Âl-i İmrân, 3/169-170.

³¹⁴ Algül, “Hamza”, **DİA**, C: XV, s. 500-502.

³¹⁵ İmam Şibli, **Peygamberimizin Hayatı**, çev. Ahmet Karataş, İstanbul, Timaş Yayınları, 2002, s. 268; Ebu Zehra, **Hız. Muhammed**, C: III, s. 135-136; Mübarek Furi, **Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti**, s. 264; Lings, **Hız. Muhammed'in Hayatı**, s. 193.

³¹⁶ İbn İshak, **Siyer**, s. 382; Vâkîdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 279-280; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 105; İbn Sa'd, **Tabakât**, C: II, s. 41; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: II, s. 146; İbn-i Kayyım, **Zâdu'l-Meâd**, C: III, s. 1174; Dımaşkî, **Subul el-hudâ**, C: IV, s. 216, 218; Mahmud Es'ad, **İslâm Tarihi**, s. 571; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 120-121; Hamidullah, **Hız. Peygamber'in Savaşları**, çev. Nazire Erinç Yurter, s. 68; Muhammed Ali el- Kutub, **Peygamberimiz (s.a.v.)'in Savaşları:4 Uhud Gazvesi**, s. 12; Heykel, **Hız. Muhammed'in Hayatı**, C: II, s. 116-117.

³¹⁷ Âl-i İmrân, 3/152.

Mekke süvarilerinin ve piyadelerinin karşılıklı taaruzuna maruz kalan Müslümanların büyük kayıp verdiğini ileri sürmüştür.³¹⁸

Ancak Âsım Köksal, İslâm ordusunun bu aşamadaki zaferinin Müslümanlardan Zübeyr b. Avvam, Ebû Dücâne, Berâ b. Âzib ve Nesîbe bint Kâ'b'ın, ayrıca o zaman müşrikler arasında bulunan Dırar b. Hattab, Nıstas ve Ebü'n-Nemr-i Kinânî'nin görgüye dayanan ifadeleriyle sabit olduğunu,³¹⁹ Kur'ânı en güvenilir kaynak olarak gördüğünü ifade eden Caetani'nin, Uhud Savaşı'nın başlarında Müslümanların müşrikleri öldürerek va'd olunan zafere kavuştukları âyetini³²⁰ görmezlikten geldiğini³²¹ ve Mekkeli müşriklerin zafer haberini kitabına Vâkıdî'den nakleden Caetani'nin, aynı kaynaktan yer alan müşriklerin hezimetini haberini kasten meskût geçtiğini belirterek Caetani'nin bu iddiasını eleştirmektedir.³²²

Caetani, diğer bir iddiasında Müslümanların çok az sayıda (22 veya 23 kişi) müşriği öldürdüklerini bu nedenle bir zaferden bahsedilemeyeceğini ileri sürmüştür.³²³ Âsım Köksal ise müşriklerden öldürülenlerin sayısının çok daha fazla olabileceğini belirterek bu iddiayı reddetmiştir. Kaynaklarda ölen müşriklerin sayısının dağınık olarak verildiği kendisinin tespitleriyle bu sayının 69'a kadar çıktığını kaydetmektedir.³²⁴

Âsım Köksal'ın, Caetani'ye yönelttiği bu eleştirilere ek olarak şunu da belirtmeliyiz ki, savaşın ilk safhasında Müslüman askerlerden Hanzale b. Ebû Âmir, Mekke ordusu başkomutanı Ebû Süfyân'ı yakalamış öldürmek üzereyken durumu

---

³¹⁸ Leone Caetani, **İslâm Tarihi**, C: IV, çev. Hüseyin Cahid (Yalçın), İstanbul, Yeni Matbaa, 1925, s. 52-53 (Not 1).

³¹⁹ Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 126-129, 267-268; a.mlf., **Caetani'ye Reddiye (İtalyan Müsteşrik Leone Caetani'nin Yazdığı İslâm Tarihindeki İsnat Ve İftiralara Cevap)**, C: II, İstanbul, İz Yayıncılık, 2015, s. 73.

³²⁰ Âli İmrân, 3/152.

³²¹ Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 268; a.mlf., **Caetani'ye Reddiye**, C: II, s. 74.

³²² Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 268-269; a.mlf., **Caetani'ye Reddiye**, C: II, s. 74-75.

³²³ Caetani, **İslâm Tarihi**, C: IV, s. 53.

³²⁴ Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 266; a.mlf., **Caetani'ye Reddiye**, C: II, s. 72.

fark eden Şeddat b. Esved adlı bir müşrik tarafından şehid edilmişti.³²⁵ Eğer bu olay Caetani'nin iddia ettiği gibi planlı bir geri çekilme olmuş olsa Kureyş ordusu başkomutanının bu denli tedbirsiz ve savunmasız bir duruma düşmesi düşünülemez. Bütün bunlar, Caetani'nin Uhud Savaşı'nın ilk safhasında Müslümanların galip gelmediği iddiasında kaynaklara dayanmaksızın subjektif değerlendirmelerde bulunduğunu göstermektedir.

2. 2. 2. Savaşın İkinci Safhası: Okçuların Hatası ve İslâm Ordusunun Dağılması

2. 2. 2. 1. Okçuların Yerlerinden Ayrılmaları

İslâm ordusu savaşın ilk aşamasında müşrikleri yenilgiye uğratarak onları takibe koyulmuş ve karargâhlarından uzaklaştırmıştı. Müslüman askerler düşmanın uzaklaştığını görünce ganimet toplamaya başladılar. Arkadaşlarının ganimet topladıklarını gören okçular tepesindeki bir grup okçu: “Neden hiçbir şey yapmadan burada duruyorsunuz? Allah, düşmanı yenilgiye uğrattı. Şunlar da sizin kardeşlerinizdir ve karargâhı yağmalıyorlar. Müşriklerin karargâhına girin ve kardeşlerinizle birlikte siz de yağmalayın.”³²⁶ diyerek, ganimet elde etme arzularını dile getirdiler. Okçular, komutanları Abdullah b. Cübeyr'in: “Resullulah aleyhisselamın size söylediğini unuttunuz mu? uyarısına rağmen, komutanlarını dinlemeyerek yerlerinden ayrılmış ve savaşın seyrini değiştirecek bir girişimde bulunmuşlardı.³²⁷ Okçular tepesindeki kırk kadar okçunun yerlerini terk etmesiyle Müslümanların arka tarafı açık kalmış ve Hâlid b. Velîd'in saldırısına maruz kalmışlardı. Bu aşamaya kadar Müslümanların zaferiyle devam eden savaşın seyri artık İslâm ordusunun aleyhine işlemeye başlayacak yetmiş sahâbinin şehâdeti, Hz.

³²⁵ İbn İshak, **Siyer**, s. 387; Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 323; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 100; İbn Sa'd, **Tabakât**, C: IV, s. 340; İbn Hazm, **Cevâmi**, s. 160; Beyhakî, **Delâil**, C: III, s. 246; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, C: II, s. 86; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu'l-Eser**, C: II, s. 18-19; Makrîzî, **İmtâ**, C: I, s. 163; Halebî, **İnsânü'l-Uyûn**, C: II, s. 525; Başümeyl, **Gazvetü Uhud**, C: I/II, s. 145; Kamil Çakın, “Hanzale b. Ebû Âmir”, **DİA**, C: XVI, s. 51.

³²⁶ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 280.

³²⁷ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 280-281; İbn Hazm, **Cevâmi**, s. 159; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu'l-Eser**, C: II, s. 19; İbn-i Kayyim, **Zâdu'l-Meâd**, C: III, s. 1174; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 124.

Peygamber'in yaralanması ve Müslümanların dağılmasıyla sonuçlanacaktı. Muhammed Gazalî bu durumu şöyle anlatır: “İnsanın zafiyet anlarından bir an askerden bir kısmına arız oldu ve bütün bir ordu saflarında sarsıntı başgösterdi. Eşsiz kahramanlıklar ve üstün fedakârlıklarla elde edilen bütün kazançlar bir anda zayı olup gitti.”³²⁸

2. 2. 2. Hâlid b. Velîd'in Saldırısı

Müşriklerin Hâlid b. Velîd ve İkrime b. Ebû Cehil komutasında iki yüz süvarileri vardı. Bunlar birçok defa İslâm ordusuna hücum etmiş fakat bütün hücumları okçular tarafından püskürtülmüştü.³²⁹ Ancak Müslüman okçuların yerlerinden ayrılmasıyla İslâm ordugâhının savunmasız kaldığını gören Hâlid b. Velîd Müslümanlara arkalarından saldırıya geçti.³³⁰ İkrime b. Ebû Cehil de onu takip ederek tepede kalan okçulara saldırdılar. Müşriklerin süvari birlikleri, Abdullah b. Cübeyr'in yanından ayrılmayan ve onunla birlikte savaşan İslâm okçularını şehid ettiler.³³¹

Bozguna uğrayan müşrikler, süvarilerinin geri dönüp saldırıya geçtiklerini görünce, onlar da geri döndüler ve Müslümanlara saldırmaya başladılar. Müşriklerden Amre bint Alkame el-Hârisiyye adındaki bir kadın, müşrik sancağını alıp kaldırdı.³³² Müşrikler sancağın etrafında toplanmaya başladılar. Birbirlerini çağırarak Müslümanlara karşı yeniden savaş düzenine geçtiler. İslâm ordusu böylece

³²⁸ Gazalî, *Fıkhu's-Sîre*, s. 252.

³²⁹ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 280.

³³⁰ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 283; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnu'l-Eser*, C: II, s. 19; Dımaşkî, *Subul el-hudâ*, C: IV, s. 219; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, C: I, s. 428; Halebî, *İnsânü'l-Uyûn*, C: II, s. 502-503; Köksal, *Medine Devri*, C: III, s. 125; Ebu Zehra, *Hz. Muhammed*, C: III, s. 137; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev. Nazire Erinç Yurter, s. 68; Mustafa Fayda, “Hâlid b. Velîd”, *DİA*, C: XV, s. 289.

³³¹ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 283; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnu'l-Eser*, C: II, s. 19; Semhûdî, *Vefâ*, C: I, s. 288; Dımaşkî, *Subul el-hudâ*, C: IV, s. 219; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, C: I, s. 428; Halebî, *İnsânü'l-Uyûn*, C: II, s. 503; Köksal, *Medine Devri*, C: III, s. 125.

³³² İbn Hişâm, *es-Sîre*, C: III, s. 105; İbn Hazm, *Cevâmi*, s. 160; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C: IV, s. 42; Mübarek Furi, *Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti*, s. 266.

hem ön taraftan hem de arka taraftan kuşatıldı, adeta iki değirmen taşı arasında kalmıştı.³³³

2. 2. 2. 3. İslâm Ordusunun Dağılması

Bozguna uğrayan İslâm ordusu üçe bölündü.

a) *Hz. Peygamber'in öldürüldüğünü duyunca şaşkına dönen grup:* İbn Kamîe, Hz. Peygamber'i öldürmek için kılıcını kaldırdığında, Mus'ab b. Umeyr Resûlullah'ı korumaya çalışmış ve şehid olmuştu.³³⁴ İbn Kamîe, Mus'ab b. Umeyr'i Hz. Peygamber sanarak "Muhammed'i öldürdüm" dedi. Bununla birlikte kaynaklarda Müslümanlar arasında "Muhammed öldürüldü" diye bir ses işitildiği ve bu nedenle Müslümanların büyük bir panik yaşadığı ve savaştan çekildikleri belirtilmiştir.³³⁵ Çoğunluğu bu gruptan olan ashâb-ı kirâmın³³⁶ bir kısmı silahlarını bırakmış ve savaştan çekilmişlerdi. Bir kısmı ise münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl ile görüşüp kendileri için Ebû Süfyân'dan eman istemesini düşünüyorlardı.³³⁷ Bazı münafıklar ise "Muhammed peygamber olsaydı öldürülmezdi, artık eski dininize dönünüz ve kardeşlerinize başvurunuz" diyerek ikiyüzlülüklerini açığa çıkarıyorlardı.³³⁸

Enes b. Nadr bu gruptan bir takım kimselerle karşılaştığı zaman onlara: "Ey millet, şayet Muhammed öldürülmüşse bile, Muhammed'in rabbi öldürülmedi. Muhammed (s.a.v.)'in uğruna savaştığı dava uğruna savaşın. Allah'ım, şunların

³³³ Mübarek Furi, **Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti**, s. 266; Gazalî, **Fıkhu's-Sîre**, s. 252.

³³⁴ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 289-290; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 99; Zehebî, **Târîh**, s. 177.

³³⁵ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 327, 342; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu'l-Eser**, C: II, s. 19-20; Diyarbekrî, **Târîhu'l-Hamîs**, C: I, s. 429-430.

³³⁶ İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, **Muhtasar Fethu'l-Bârî: İthâfü'l-kârî bi-ihtisâri Fethi'l-bârî**, C: VIII, Arapça ihtisarı yapan ve notları ekleyen Ebu Suheyb Safâ ed-Davvî Ahmed el-Adevî, çev. M. Beşir Eryarsoy, Halil Aldemir, Polen Yayınları, 2007, s. 114.

³³⁷ Semhüdfî, **Vefâ**, C: I, s. 289; Şâmî, **Sübülü'l-Hüdâ**, C: IV, s. 291; Halebî, **İnsânü'l-Uyûn**, C: II, s. 504; Bâşümeyl, **Gazvetü Uhud**, C: I/II, s. 126.

³³⁸ Halebî, **İnsânü'l-Uyûn**, C: II, s. 504; Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, C: II, s. 436; Sezikli, **Nifak Hareketleri**, s. 80-81.

söylediklerinden ben uzağım ve senden özür diliyorum.”³³⁹ diyerek onları savaşa teşvik etti ve kendilerini toparlamalarına vesile oldu.³⁴⁰ Hz. Peygamber’in öldürüldüğü haberini duyan ve savaşmayı terk eden kişiler hakkında Kur’ân-ı Kerîm’de: “*Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim gerisin geriye dönerse, Allah’a hiçbir zarar veremez. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır.*”³⁴¹ buyrulurken dininden dönmek yahut Allah yolunda cihadı ve düşmanlara karşı direnişi bırakmak suretiyle zaafa uğrayan kimseler kınanmaktadır.³⁴² Bu karışıklık sırasında sayıları az olmakla birlikte birbirlerini öldüren ve yaralayan Müslümanlar da olmuştur. Utbe b. Mes’ûd, Huzeyfe b. Yemân’ın babası Huseyl b. Câbir’i bilmeyerek vurup şehid ederken³⁴³, münafıklardan Hâris b. Süveyd, câhiliyye devrinde babasını öldürmüş olan Mücezzer b. Ziyad’ı arkasından kılıçla vurup şehid etmişti.³⁴⁴

b) *Savaş meydanını terk eden grup*: Bunlar arasında Medine’ye gelerek Hz. Peygamber’in öldürüldüğünü haber veren Sa’d b. Osman, ve Medine’ye evlerine kadar giden ancak savaştan kaçtıkları için, hanımlar tarafından eleştirilen bazı

³³⁹ İbn Sa’d, **Tabakât**, C: IV, s. 379-380; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, C: IV, s. 44.

³⁴⁰ Bedir Savaşı’na katılmayan Enes b. Nadr bu duruma çok üzülmüştü. Hz. Peygamber’e gelerek: “Yâ Resûlallah! Müşriklerle yaptığın ilk muhârebeden uzakta bulundum. Yemîn olsun, eğer Allah beni müşrikler harbinde hazır bulundurursa ne yapacağımı Allah muhakkak insanlara gösterecektir!” demişti (Buhârî, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, C: VI, s. 2652 (21 no’lu hadis). Yeni bir savaş için müşriklerin hazırlandığını duyunca Uhud Savaşı’na katılarak büyük kahramanlık gösterdi. Hz. Peygamber’in ölüm haberini duyup savaştan çekilen sahâbîlerin durumunu görünce dayanamayıp “Ey millet, şayet Muhammed öldürülmüşse bile, Muhammed’in rabbi öldürülmedi. Muhammed (s.a.v.)’in uğruna savaştığı dava uğruna savaşın...” diyerek savaşa devam etti. Bir ara bozguna uğrayan sahâbîlerden Sa’d b. Mu’âz’a rastladı ve ona: “Yâ Sa’d b. Mu’âz! Ben cennet istiyorum. Ve Nadr’ın rabbine yemîn ederim ki, ben cennetin kokusunu Uhud’un berisinden hissedip buluyorum”(Buhârî, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, C: VI, s. 2653 (21 no’lu hadis) diyerek savaşa devam etmesini tavsiye etti. Düşmanla kahramanca çarpışan Enes b. Nadr savaş esnasında Süfyân b. Uveyf tarafından şehid edildi. (İsmail Hakkı Ünal, “Enes b. Nadr”, **DİA**, C: XI, s. 235.)

³⁴¹ Âli İmrân, 3/144.

³⁴² Vehbe Zuhaylî, **Tefsirü’l-Münir**, C: II, çev. Hamdi Arslan v.d., İstanbul, Bilimevi Yayıncılık, 2003, s. 370.

³⁴³ Vâkıdî, **Kitâbü’l-Megâzî**, C: I, s. 284; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 117; İbn Sa’d, **Tabakât**, C: II, s. 42; Taberî, **Tarih**, C: IV, s. 414; İbn Hazm, **Cevâmi**, s. 162; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, C: II, s. 153; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 130.

³⁴⁴ Vâkıdî, **Kitâbü’l-Megâzî**, C: I, s. 353; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 120; İbn Hazm, **Cevâmi**, s. 163; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 130.

askerler de vardır.³⁴⁵ Hz. Osman da Sa'd ve Ukbe adında iki kişi ile savaş meydanından oldukça uzaklaşmış bundan dolayı Hz. Peygamber'in "Andolsun ki çok uzak gittiniz" sözüne muhatap olmuştu.³⁴⁶ Sayıları az olan bu askerler savaş bitinceye kadar geri dönmediler.³⁴⁷ Bu grup hakkında Yüce Allah: "İki topluluğun karşılaştığı gün, içinizden yüz çevirip kaçanları, şeytan ancak yaptıkları bazı hatalardan dolayı yoldan kaydırmak istemişti. Ama yine de Allah onları affetti. Kuşkusuz Allah çok bağışlayandır, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir)." ³⁴⁸ buyurarak onları affettiğini bildirmiştir.

c) Hz. Peygamber ile birlikte direnen grup: İslâm ordusu dağılıp bozguna uğrayınca Hz. Peygamber'in etrafında yedisi ensardan yedisi de muhacirlerden olmak üzere ondört kişi kalmıştı.³⁴⁹ Muhacirlerden: Hz. Ebû Bekir, Abdurrahman b. Avf, Hz. Ali, Sa'd b. Ebû Vakkas, Talha b. Ubeydullah, Ebû Ubeyde b. Cerrah, Zübeyr b. Avvam; Ensardan ise: Hubab b. Münzir, Ebu Dücâne, Âsım b. Sabit, Hâris b. Sımme, Sehl b. Huneyf, Üseyd b. Hudayr, Sa'd b. Mu'âz idi.³⁵⁰ Bir başka rivayette Üseyd b. Hudayr ve Sa'd b. Mu'âz yerine Sa'd b. Ubâde ve Muhammed b. Mesleme'nin Hz. Peygamber'in yanında bulunanlar arasında olduğu rivayet edilmiştir.³⁵¹ Ayrıca muhacirlerden: Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam; ensardan da: Ebu Dücâne, Hâris b. Sımme, Âsım b. Sabit, Sehl b. Huneyf ve Hubâb b. Münzir olmak üzere sekiz sahâbî, uğruna ölmek üzere Hz. Peygamber'e bey'at ettiler. Adı geçen sahâbîler Hz. Peygamber'in hayatını tehlikede görünce bütün

³⁴⁵ Belâzürî, **Ensâb**, C: I, s. 326; Beyhakî, **Delâil**, C: III, s. 310-311; Makrîzî, **İmtâ**, C: I, s. 164; Halebî, **İnsânü'l-Uyûn**, C: II, s. 504.

³⁴⁶ İbn İshak, **Siyer**, s. 386-387; Taberî, **Tarih**, C: IV, s. 403; İbn Hazm, **Cevâmi**, s. 162; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: II, s. 150; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, C: IV, s. 53; Halebî, **İnsânü'l-Uyûn**, C: II, s. 504.

³⁴⁷ Semhûdî, **Vefâ**, C: I, s. 292.

³⁴⁸ Âli İmrân, 3/155.

³⁴⁹ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 291; İbn Sa'd, **Tabakât**, C: II, s. 41; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu'l-Eser**, C: II, s. 20; Semhûdî, **Vefâ**, C: I, s. 288; Zürkânî, **Şerh ale'l-Mevâhib**, C: II, s. 418; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 145. Hz. Peygamber'in etrafında 9, 11, 12, 14 ve 30 kişi kaldığı yönünde farklı rivayetler de mevcuttur. Kaynaklar, bu rivayetlerin birbirinden farklı durumlara ilgili olduğunu, sahâbîlerin Hz. Peygamber'in hayatta olduğunu öğrenmeleri üzerine arka arkaya ona yönelmelerinden kaynaklandığını belirtmişlerdir. (İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî**, C: VIII, s. 114; Dımaşkî, **Subul el-hudâ**, C: IV, s. 298).

³⁵⁰ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 291; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 145.

³⁵¹ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 291.

gayretleriyle onu korumaya çalıştılar. Hz. Peygamber dağılan Müslümanlara seslenerek kendisine yönelmelerini istemiş, bu çağrı üzerine otuz kişi toplanmıştı.³⁵²

2. 2. 2. 4. Hz. Peygamber'in Bu Süreçte Yaşadıkları

Hz. Peygamber bu savaşta müşriklerin doğrudan saldırılarına hedef olmuş, birçok yara almış ve ölümle karşı karşıya kalmıştı. Müşriklerden Abdullah b. Şihâb ez-Zührî, Utbe b. Ebû Vakkas, Abdullah b. Kamî ve Übey b. Halef, Hz. Peygamber'i öldürmek üzere sözleşmişlerdi.³⁵³ Bunlardan Utbe b. Ebû Vakkas attığı bir ok ile Hz. Peygamber'in sağ alt çenede ön dişlerle azıların arasındaki dişini (rebâiye) kırmış ve alt dudaklarını yaralamıştı.³⁵⁴ Abdullah b. Şihâb ez-Zührî de Resûl-i Ekrem'in alnını yaralamıştı.³⁵⁵ İbn Kamî de Hz. Peygamber'i öldürmek için hamle yaptığında Ümmü Umâre Nesîbe el-Mâziniyye kendini siper etmiş ve ağır yaralar almıştı.³⁵⁶ Hz. Peygamber'i canla başla korumaya çalışanlardan biri de Mus'ab b. Umeyr idi. İbn Kamî, Resûllulâh'ı şehid etmek için kılıcını salladığında sağ kolu kesilen Mus'ab b. Umeyr, sancağı sol eline aldı. İbn Kamî, onun sol elini de kesince sancağı kollarıyla göğsüne bastırmaya çalıştı. Daha sonra mızrağıyla hamle yapan İbn Kamî, Hz. Mus'ab'ı yere düşürerek şehid etti.³⁵⁷ Resûllulâh'ın yanına kadar sokulmayı başaran İbn Kamî bir kılıç darbesiyle Hz. Peygamber'i omzundan yaralamış, diğer kılıç darbesiyle de miğferini parçalayarak halkalarının yanağına batmasına sebep olmuştu.³⁵⁸ Ayrıca İbn Kamî Hz. Peygamber'e kılıcı kaldırdığı

³⁵² Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 291; Semhûdî, **Vefâ**, C: I, s. 289; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s.145-146.

³⁵³ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 294; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, C: IV, s. 56; Makrîzî, **İmtâ**, C: I, s. 151; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 134-135.

³⁵⁴ İbn İshak, **Siyer**, s. 382; Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 294; Belâzürî, **Ensâb**, C: I, s. 319; Beyhakî, **Delâil**, C: III, s. 265; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu'l-Eser**, C: II, s. 21; Zehebî, **Târîh**, s. 193; Semhûdî, **Vefâ**, C: I, s. 290; Şâmî, **Sübûlü'l-Hüdâ**, C: IV, s. 294; Nebi Bozkurt, "Dendân-ı Saâdet", **DİA**, C: IX, s. 154-155.

³⁵⁵ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 294; Belâzürî, **Ensâb**, C: I, s. 319; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu'l-Eser**, C: II, s. 21; Zehebî, **Târîh**, s. 193; Semhûdî, **Vefâ**, C: I, s. 290; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 174.

³⁵⁶ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 318-319; İbn Hazm, **Cevâmi**, s. 160-161; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 135.

³⁵⁷ İbn İshak, **Siyer**, s. 383; Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 289-290; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 99; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 135.

³⁵⁸ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 294-295; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 108; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu'l-Eser**, C: II, s. 21; Zehebî, **Târîh**, s. 193; Semhûdî, **Vefâ**, C: I, s. 290.

sırada Utbe b. Ebû Vakkas ona taş atmış ve Ebû Âmir el-Fâsık tarafından kazılan çukurlardan birine düşmüş ve dizleri tahriş olmuştu. Daha sonra Talha b. Ubeydullah ve Hz. Ali, Hz. Peygamber'i içine düştüğü bu çukurdan kurtarmışlardı.³⁵⁹

Resûlullah'ın yanağına batan miğfer halkalarını Ebû Ubeyde b. Cerrah dişlerini kullanarak çıkarmış bunu yaparken de kendi dişleri yerinden çıkmıştı.³⁶⁰ Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim, Hz. Peygamber'in yüzündeki kanı silerken Peygamberimiz: *"Kendilerini Rablerine imana davet ederken peygamberlerinin yüzünü kana bulayan bir kavim nasıl felah bulur?"*³⁶¹ diyerek şikayetlenince, Yüce Allah: *"Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur. Allah, ya tövbelerini kabul edip onları affeder, ya da zalim olduklarından dolayı onlara azap eder."*³⁶² buyurarak Hz. Peygamber'in onlara lanet etmesini istemedi. Olanlar nedeniyle ashâb-ı kirâm Hz. Peygamber'den Kureyş'e beddua etmesini istedi ancak Peygamberimiz *"Ben lânetçi olarak gönderilmedim. Ya Rabbi, kavmime hidayet nasib et, çünkü onlar bilmiyorlar."* diyerek duâ etti.³⁶³

Hz. Peygamber'i öldürmeye teşebbüs edenlerden biri de Übey b. Halef'ti. Peygamberimiz ve beraberindeki bir grup Müslüman Uhud'daki kayalıklara doğru çekildiği sırada, Übey b. Halef atının üzerinde, "Neredesin ey Muhammed, sen kurtulursan ben kurtulmayayım!" diye Hz. Peygamber'e seslendi. Resûlullah kendisini korumak isteyen arkadaşlarına, "Onu bırakınız" diyerek Hâris b. Sımme'den aldığı mızrağı³⁶⁴ Übey'e doğru fırlatıp onu yaralamıştı.³⁶⁵ Aldığı darbe

³⁵⁹ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 294-295; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu'l-Eser**, C: II, s. 21; Zehebî, **Târîh**, s. 193; Semhûdî, **Vefâ**, C: I, s. 293; Diyarbekrî, **Târîhu'l-Hamîs**, C: I, s. 430.

³⁶⁰ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 297; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu'l-Eser**, C: II, s. 21; Semhûdî, **Vefâ**, C: I, s. 293; Halebî, **İnsânü'l-Uyûn**, C: II, s. 516; Zürcânî, **Şerh ale'l-Mevâhib**, C: II, s. 425.

³⁶¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C: IV, s. 357 (12831 no'lu hadis); Buhârî, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, C: VIII, s. 3809 (22. Bâb); Müslim, **Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi**, C: VIII, s. 599 (104-1791 no'lu hadis); Tirmizî, **Sünen-i Tirmizî Tercemesi**, C: V, s. 123-124 (3187-3188 no'lu hadisler).

³⁶² Âli İmrân, 3/128.

³⁶³ Kâdı İyaz, Ebû'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubî, **Şifa-i Şerif: eş-Şifa bi Ta'rifi hukuki'l-Mustafa**, çev. Suat Cebeci, Ankara, Rehber Yayıncılık, 1992, s. 87.

³⁶⁴ Vâkıdî diğer bir rivayette mızrağın Zübeyr İbn Avvam'a ait olduğunu kaydederken (Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 302), Kettânî, Kâtib el-Hârizmî'nin **Mefâtihu'l-ulûm** adlı eserinden naklederek, bu mızrağın Habeş kralı Necâşî tarafından Hz. Peygamber'e hediye edilen ve "aneze" olarak anılan harbe olduğunu belirtmiştir. (Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebîr, **et-**

ile atından düşen Übey, “Eyvah, Muhammed beni öldürdü!” diye feryat etti. Arkadaşları yarasının pek de ciddi olmadığını belirtince, “Muhammed beni öldüreceğini söylememiş miydi?, onun sözü gerçekleşir” dedi.³⁶⁶ Übey b. Halef, Kureyş ordusu Mekke yakınlarına geldiği sırada Râbiğ veya Serif mevkiinde öldü.³⁶⁷ Hz. Peygamber’in hayatı boyunca öldürdüğü tek kişinin Übey b. Halef olduğu belirtilmiştir.³⁶⁸

Hz. Peygamber Uhud boğazına geçtiğinde Hz. Fâtıma, Hz. Ali’nin kalkanına doldurup getirdiği mihras suyu ile babasının yüzündeki kanı yıkadı. Akan kan durmayınca Bir hasır parçası yakılarak külü yaraya bastırıldı ve böylece kan durdu.³⁶⁹

Terâtıbu’l-idâriyye: Hz. Peygamber’in Yönetimi, C: I, çev. Ahmet Özel, İstanbul, İz Yayıncılık, 2003, s. 475, 521).

³⁶⁵ İbn İshak, **Siyer**, s. 385; Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C: I, s. 301; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 112-113; Belâzürî, **Ensâb**, C: I, s. 319; İbn Hazm, **Cevâmi**, s. 161; Beyhakî, **Delâil**, C: III, s. 212, 237-238, 258-259; Süheylî, **er-Ravzü’l-Ünüf**, C: VI, s. 7; Zehebî, **Târîh**, s. 195; Makrîzî, **İmtâ**, C: I, s. 154-155; Semhûdî, **Vefâ**, C: I, s. 287; Şâmî, **Sübülü’l-Hüdâ**, C: IV, s. 307-308; Dımaşkî, **Subul el-hudâ**, C: IV, s. 238; Diyarbekrî, **Târîhu’l-Hamîs**, C: I, s. 435-436; Halebî, **İnsânü’l-Uyûn**, C: II, s. 511; Zürcânî, **Şerh ale’l-Mevâhib**, C: II, s. 436-437; Kettânî, **et-Terâtıbu’l-idâriyye**, C: I, s. 474-475.

³⁶⁶ Übey b. Halef Mekke’de Hz. Peygamber ile karşılaştıkça ona: “Ey Muhammed! ... Bir atım var ki ona her gün bir ferak (onaltı ritil) darı yem veriyorum. O atın üstünde seni katledeceğim. Resûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem) de dedi ki: “*Hayır bilâkis ben inşaallah seni katledeceğim.*” (İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 113).

³⁶⁷ Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C: I, s. 302; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 113; Belâzürî, **Ensâb**, C: I, s. 319; İbn Hazm, **Cevâmi**, s. 161; Beyhakî, **Delâil**, C: III, s. 212, 259; Zehebî, **Târîh**, s. 195; Makrîzî, **İmtâ**, C: I, s. 155; Semhûdî, **Vefâ**, C: I, s. 288; Dımaşkî, **Subul el-hudâ**, C: IV, s. 239; Halebî, **İnsânü’l-Uyûn**, C: II, s. 512; Kettânî, **et-Terâtıbu’l-idâriyye**, C: I, s. 475; Ahmet Önkal, “Übey b. Halef”, **DİA**, C: XLII, s. 272. Vâkıdî, “(Savaştta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.” (Enfâl, 8/17) meâlindeki âyetin bu olay üzerine nazil olduğunu belirtmiştir. Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C: I, s. 301.

³⁶⁸ Kettânî, **et-Terâtıbu’l-idâriyye**, C: I, s. 475; Mahmud Şakir, **İslam Tarihi**, C: I, s. 492; Bâşümeyl, **Gazvetü Uhud**, C: I/II, s. 162. Hz. Peygamber’in başka bir müşriği öldürdüğü yönündeki diğer bir rivayet için bkz., İbn Ebû Şeybe, **Musannef**, C: XV, s. 506 (37936 no’lu hadis); Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 164.

³⁶⁹ Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C: I, s. 299-300; Müslim, **Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi**, C: VIII, s. 596-597 (101-1790 no’lu hadis).

2. 2. 3. Savaşın Üçüncü Safhası: Müslümanların Toparlanması ve Savunmaya Geçilmesi

2. 2. 3. 1. Hz. Peygamber'in Üstün Savaş Yönetimi

Yaşanan bozgun sonrasında Hz. Peygamber'in önünde iki yol vardı: ya kuşatma altına alınmış orduyu bırakıp, kendisi ve yanındaki birkaç arkadaşıyla birlikte güvenilir bir yere sığınmak, ya da ashâbını kendi etrafında toplamak için çağrıda bulunup, onlarla güçlü bir cephe kurmak ve kuşatma altındaki ordusunu Uhud'un eteğine götürmek için kuşatmayı kırıp yol açmak suretiyle kendini tehlikeye atmak.³⁷⁰ Burada büyük bir cesaret ve komuta kabiliyetiyle Hz. Peygamber, sesinin müşrikler tarafından işitilmesi riskine rağmen arkadaşlarına seslenerek onları kendi yanına toplamak istemiştir.³⁷¹ Hz. Peygamber bu hareketiyle, kendisinin öldüğünü düşünen ashâbına yaşadığını gösterecek, onlar da savaşın devam ettiğini anlayacak ve etrafında toplanarak İslâm ordusuyla düşmana karşı yeniden hücumla geçebilecekti.³⁷²

2. 2. 3. 2. Ashâb-ı Kirâm'ın Resûlullah'ın Etrafında Toplanması

Yanındaki bir grup sahâbîyle müşrikler tarafından kuşatılmış bulunan Hz. Peygamber ilk olarak bu kuşatmayı yarararak Uhud dağına doğru tırmanmak istemiş bu sırada kendisini korumak isteyen ensardan yedi (veya dokuz) sahâbî şehid olmuştu.³⁷³ Yanında sadece Talha b. Ubeydullah ve Sa'd b. Ebû Vakkas kalmıştı.³⁷⁴

³⁷⁰ Said Havva, **el-Esas fi's-Sünne (Hadislerle İslâm Tarihi)**, C: II, çev. Abdürrahim Ali Ural v.d., İstanbul, Hikmet Neşriyat, t.y., s. 231.

³⁷¹ Havva, **el-Esas fi's-Sünne**, C: II, s. 231-232; Mahmud Şakir, **İslam Tarihi**, C: I, s. 490; Vatandaş, **Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslâm Daveti: Medine Dönemi**, s. 155.

³⁷² Mahmud Şakir, **İslam Tarihi**, C: I, s. 490.

³⁷³ İbn Ebû Şeybe, **Musannef**, C: XV, s. 504, 507 (37932 ve 37938 no'lu hadisler); Müslim, **Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi**, C: VIII, s. 596 (100-1789 no'lu hadis); Zehebî, **Târîh**, s. 175; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 146-147.

³⁷⁴ Buhârî, **Sahih-i Buhârî ve Tercemesi**, C: VIII, s. 3801 (101 no'lu hadis); Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 148.

Sonra yaklaşık otuz kadar Müslüman Hz. Peygamber'in yanına ulaşmış ve hep birlikte onu korumaya çalışmışlardır. Ancak bundan sonra Hz. Peygamber ordusunun yanına varabilmişti. Ka'b b. Mâlik, Hz. Peygamberi görüp "İşte Resûlullah!" diye bağırınca müşrikler oraya yönelmiş ve var güçleriyle tekrar saldırmışlardı. Bu sesi duyan Müslümanlar derhal Hz. Peygamber'in etrafında toplanmışlardı.³⁷⁵

2. 2. 3. 3. Müşriklerin Son Hücumu ve Püskürtülmeleri

Hz. Peygamber Uhud kayalıklarında iken Ebû Süfyân ve Hâlid b. Velîd komutasındaki bir grup müşrik dağa tırmanmaya başlamıştı. Resûl-i Ekrem, Hz. Ömer ile bazı Müslümanları onlara doğru yönlendirmiş ve Müslümanlar attıkları taş ve oklarla müşrikleri dağdan indirmeyi başaramışlardır.³⁷⁶ Diğer bir rivayette ise Sa'd b. Ebû Vakkas attığı oklarla bu müşrik grubunu dağdan indirmeyi başarmıştı.³⁷⁷

2. 2. 3. 4. Uhud Savaşı'nda Hanım Sahâbîlerin Rolü

Hanım sahâbîler Uhud Savaşı'nda askerlere su taşımak ve yaralı askerleri tedavi etmek gibi geri hizmet faaliyetleri yanında kendilerine ihtiyaç duyulduğunda fiilen savaşa katılarak önemli roller üstlenmiş ve büyük yararlılıklar göstermişlerdir. Vâkidî, Uhud Savaşı'na on dört hanım sahâbînin katıldığını nakleder.³⁷⁸ Ancak savaşa katılan hanım sahâbîlerden sadece meşhur olan birkaç isme yer vermektedir. Onun zikrettiği isimler arasında Hz. Aişe, Hz. Fatıma, Ümmü Süleym bint Milhân, Hamne bint Cahş, Ümmü Eymen³⁷⁹, Ümmü Umâre Nesîbe bint Kâ'b³⁸⁰ yer

³⁷⁵ Munîr Muhammed Gadbân, **Fıkhu's-Sîre en-Nebeviyye**, çev. Mehmet Aydemir, İstanbul, Ravza Yayınları, 2012, s. 425-426.

³⁷⁶ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 115-116; Taberî, **Tarih**, C: IV, s. 402; Süheylî, **er-Ravzü'l-Ünüf**, C: VI, s. 9; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: II, s. 149; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu'l-Eser**, C: II, s. 25; Semhûdî, **Vefâ**, C: I, s. 293; Halebî, **İnsânü'l-Uyûn**, C: II, s. 520; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 185; Bâşümeyl, **Gazvetü Uhud**, C: I/II, s. 168-169; Mübarek Furi, **Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti**, s. 276-277.

³⁷⁷ Halebî, **İnsânü'l-Uyûn**, C: II, s. 520; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 185.

³⁷⁸ Vâkidî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 299

³⁷⁹ Vâkidî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 299-300.

³⁸⁰ Vâkidî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 318-319.

almaktadır. Ayrıca Ümmü Salât³⁸¹, Hind bint Üsâse b. Abbâb³⁸², Rubeyyi bint Muavviz³⁸³ ve Hind bint Amr b. Harâm³⁸⁴ gibi diğer bazı hanım sahâbîlerin de Uhud Savaşı'na katıldıkları görülmektedir.

Rubeyyi bint Muavviz adındaki hanım sahâbî, savaşlarda nasıl hizmet ettiklerini şöyle anlatıyor: “Biz kadınlar Peygamber (s)’in beraberinde gazve ederdik ve mücâhidlere su verir, onlara hizmet ederdik. Yaralıları ve şehîdleri Medine’ye geri götürür idik.”³⁸⁵ Ümmü’l-mü’minîn Hz. Âişe Uhud Savaşı’nda askerlere su taşımak ve yaralıların tedavisine yardımcı olmak gibi çeşitli hizmetlerde bulunmuştur.³⁸⁶ Enes b. Malik Uhud Savaşı’nda Ebû Bekr’in kızı Âişe’nin ve annesi Ümmü Süleym’in eteklerini sıvayıp su kırbalarını taşıdıklarını ve yaralı askerlere su verdiklerini söyler.³⁸⁷ Ayrıca Ümmü Salât’ın, Uhud harbinde kırbaları yüklenerek su taşıdığı ve kılıçların kınlarının söküklerini diktiği nakledilmiştir.³⁸⁸ Uhud savaşında, babasının yarısından akan kan durdurulamayınca, Hz. Fatıma duruma müdahale etmiş, yaktığı bir hasırın külünü yaranın üzerine bastırarak kanamayı durdurmuştu.³⁸⁹ Ayrıca hanım sahâbîler söyledikleri şiirlerle Müslüman askerleri cesaretlendirmişlerdir. Hind bint Utbe’nin Uhud Savaşı’ndan sonra yüksek bir kayaya çıkarak, Müslümanlardan Bedir savaşının öcünü aldıklarını söylediği şiirine Hind bint Üsâse b. Abbâb:

---

³⁸¹ Buhârî, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, C: VIII, s. 3810-3811 (109 no’lu hadis); Rıza Savaş, **Hz. Muhammed Devrinde Kadın**, İstanbul, Ravza Yayınları, 1992, s. 247; Levent Öztürk, **Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri**, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2001, s. 140-141; Mehmet Âkif Aydın, “Kadın”, **DİA**, C: XXIV, s. 92.

³⁸² İbn İshak, **Siyer**, s. 387; Savaş, **Hz. Muhammed Devrinde Kadın**, 245; Öztürk, **Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri**, s. 105.

³⁸³ Savaş, **Hz. Muhammed Devrinde Kadın**, s. 247; Öztürk, **Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri**, s. 109; Hasan Cirit, “Rubeyyi’ bint Muavviz”, **DİA**, C: XXXV, s. 179.

³⁸⁴ Kasım Kırbıyık, “Hind bint Amr”, **DİA**, C: XVIII, s. 64. Hind bint Amr b. Harâm’ın Uhud Savaşı’na katılıp katılmadığı kaynaklardan net olarak anlaşılamamaktadır. (Öztürk, **Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri**, s. 104-105.

³⁸⁵ Buhârî, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, C: VI, s. 2710 (97 no’lu hadis).

³⁸⁶ Öztürk, **Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri**, s. 84; Mustafa Fayda, “Âişe”, **DİA**, C: II, s. 201.

³⁸⁷ Buhârî, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, C: VIII, s. 3803 (104 no’lu hadis).

³⁸⁸ Buhârî, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, C: VIII, s. 3810-3811 (109 no’lu hadis).

³⁸⁹ Vâkîdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C: I, s. 300; Buhârî, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, C: VIII, s. 3816 (113 no’lu hadis).

“Bedir’de belaya uğradın, Bedir’den sonra da zillete düşeceksin.” şiiriyle karşılık vermiş ve Müslümanları cesaretlendirmiştir.³⁹⁰

Uhud Savaşı’nda hanım sahâbiler cenazeleri taşıma hizmetinde de bulunmuşlardır. Konuyla ilgili olarak bir rivayette Cabir, halasının, Uhud’da şehid düşen babası ve dayısını bir deve üzerine bindirerek defnetmek üzere Medine’ye getirdiğini ancak Hz. Peygamber’in şehidlerin Uhud’da şehid düştükleri yerde gömülmesi gerektiği emri üzerine geri götürüldüklerini aktarmaktadır.³⁹¹ Vâkîdî, Savaşta iki oğlu öldürülen Sümeyrâ bint Kays’ın şehidlerini Medine’de gömmek üzere bir deveye bindirdiğini ve yola çıktığını kaydetmektedir.³⁹²

Kadınlar Uhud Savaşı’nda bu gibi geri hizmet faaliyetleri yanında kendilerine ihtiyaç duyulduğunda aktif olarak çarpışmaya da katılmışlardır. Ümmü Umâre Nesîbe bint Kâ’b yaralılara su vermek ve onları tedavi etmek amacıyla katıldığı Uhud Savaşı’nda Müslümanların bozguna uğraması üzerine Hz. Peygamber’i korumak için fiilen çarpışmaya katılmıştır.³⁹³ Hz. Peygamber’i öldürmeye çalışan İbn Kamîe’nin kılıç darbelerine karşı kendini siper etmiş ve pek çok yaralar almıştır. Yaralarından birinin büyüklüğünü soran Ümmü Sa’d bint Sa’d b. Rebî’ye: “İnsanlar Resûlullah’ın etrafından çekildiklerinde İbn Kamîe geldi ve ‘Muhammed’i bana gösterin, eğer o kurtulursa yaşamak bana haram olsun!’ diye bağırdı. Mus’ab b. Umeyr ve yanındaki bazı insanlar ona karşı koydular. Ben de onlarla birlikteydim. İbn Kamîe bana bu darbeyi vurdu; ben de ona çok sayıda darbe vurdum; fakat Allah düşmanının üzerinde iki zırh vardı.”³⁹⁴ diyerek yarayı nasıl aldığını anlatmıştır. Uhud Savaşı’ndan hemen sonra yapılmış olan Hamrâülesed Gazvesi’ne katılmak isteyen Ümmü Umâre, yarasının kanaması durdurulamadığı için sefere katılamamıştır. Hz. Peygamber seferden döndükten sonra Ümmü Umâre’nin durumunu sormuş, iyi

---

³⁹⁰ İbn İshak, **Siyer**, s. 387; Öztürk, **Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri**, s. 105; Zekeriya Akman, “Hz. Peygamber Döneminde Savaşlarda Kadın”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 17:2, 2012, s. 263.

³⁹¹ İbn Kesîr, **el-Bidâye**, C: IV, s. 78.

³⁹² Vâkîdî, **Kitâbü’l-Megâzî**, C: I, s. 341.

³⁹³ Vâkîdî, **Kitâbü’l-Megâzî**, C: I, s. 318-319; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 110.

³⁹⁴ Vâkîdî, **Kitâbü’l-Megâzî**, C: I, s. 318-319

olduğunu öğrenince durumuna sevinmiştir.³⁹⁵ Uhud günü Peygamberimiz: “*Sağıma ve soluma ne kadar baktıysam Ümmü Umâre'nin beni korumak için savaştığını görüyordum*”³⁹⁶ ifadeleriyle Nesîbe Hatunun gayretini dile getirmiş, Uhud'da gösterdikleri fedakârlıktan dolayı onun ve ailesinin cennette kendisine komşu olmaları için dua etmiştir.³⁹⁷

Caetani, Ümmü Umâre Nesîbe hatunun Uhud Savaşı'nda göstermiş olduğu gayretin Kureyş kadınlarının meziyyetlerini örtmek amacıyla İslâm kaynaklarında abartılı olarak sunulduğunu iddia etmektedir.³⁹⁸ Ancak pek çok hanım sahâbînin Uhud Savaşı'ndan sonra başta Hendek ve Hayber Gazveleri olmak üzere birçok savaşa iştirak ettikleri ve bu savaşlarda büyük kahramanlıklar gösterdikleri bilinmektedir.³⁹⁹ Ayrıca Caetani'nin ileri sürdüğü gibi İslâmî Kaynaklar müşrik kadınlarının meziyyetlerini örtmek gibi bir çaba içine girmemişler aksine müşrik ordusunun hareketinden itibaren Kureyşli kadınların ordu içindeki faaliyetlerini aktarmışlardır.⁴⁰⁰

2. 2. 3. 5. Uhud Savaşında İlâhi Yardım

Yüce Allah'ın Bedir ve Uhud savaşlarında melekler göndermek suretiyle Müslümanlara yardım ettiği Kur'ân'da açıkça yer almaktadır. Ancak Uhud Savaşı'nda gönderildiği ifade edilen meleklerin sayısı ve Müslümanlara yardım etme keyfiyeti konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler üç bin meleğin yardıma geldiğini ifade eden âyetten⁴⁰¹ hareketle meleklerin Uhud Savaşı'nda gönderildiğini benimseyerek bu görüşlerini bazı deliller ile desteklemektedirler. Bunlardan ilki Bedir Savaşı'nda İslâm ordusuna bin meikle yardım edildiğini ifade

³⁹⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 319-320.

³⁹⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 321.

³⁹⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 322; Halit Özkan, “Ümmü Umâre”, *DİA*, C: XLII, s. 332.

³⁹⁸ Caetani, *İslâm Tarihi*, C: IV, s. 56 (Not 1).

³⁹⁹ Savaş, *H. Muhammed Devrinde Kadın*, s. 239-241; Akman, “Hz. Peygamber Döneminde Savaşlarda Kadın”, s. 263-265.

⁴⁰⁰ İbn İshak, *Siyer*, s. 378; Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 254-255, 321; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C: III, s. 85-86; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C: II, s. 142-143; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, C: I, s. 419-420.

⁴⁰¹ Âl-i İmrân, 3/124.

eden âyettir.⁴⁰² Bu görüşü savunanlara göre, o halde üç bin meleğin indirilmesi Bedir’de değil Uhud Savaşı’nda olmalıdır.⁴⁰³

Bir diğer delil ise, müşriklerin Bedir Savaşı’nda bin veya bine yakın bir sayıda olmalarına karşılık, Müslümanların üç yüz küsür kişi ile sayıca onlardan az olması sebebiyle Yüce Allah Müslümanlara müşriklerin sayısı kadar, yani bin melek yardım etmiştir. Böylece meleklerin sayısı müşriklerin sayısına eşitlenerek Mekkeliler bozguna uğratılmışlardır. Uhud Savaşı’nda ise müşriklerin sayısı üç bin, Müslümanların bin kadardı. Bu nedenle Yüce Allah üç bin melek göndermek suretiyle Müslümanları desteklemeyi vaatetmiştir.⁴⁰⁴ Ayrıca söz konusu âyette düşmanların ansızın saldırımları durumunda Yüce Allah’ın, beş bin melek yardım edeceği ifade edilmekte ve bu saldırı olayının Bedir Savaşı’nda değil, Uhud Savaşı’nda vuku bulduğu ileri sürülmektedir.⁴⁰⁵

Yüce Allah’ın müminleri meleklerle destekleme vaadinin, Müslümanların üzerlerine düşen görevleri tam olarak yerine getirmemeleri ve bazı okçuların Hz. Peygamber’in emrini dinlemeyerek yerlerinden ayrılmaları yüzünden gerçekleşmediği ifade edilmektedir.⁴⁰⁶ Taberî de meleklerce desteklenen bir ordunun mutlak olarak galip geleceğinden hareketle Uhud Savaşı’nda Müslümanların melekler tarafından desteklenmediğini söylemenin daha doğru olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰⁷ Konuyla ilgili diğer bazı yorumlarda ise “Meleklerin sayılarıyla ilgili verilen rakamsal değerlerin, sadece Müslümanları psikolojik olarak motive etmeye yönelik yardım vaadi olduğu” belirtilmiş ve Müslümanların meleklerle desteklenmesinin manevi boyutlarına dikkat çekilmiştir.⁴⁰⁸

---

⁴⁰² el-Enfâl, 8/9.

⁴⁰³ er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, C: VII, s. 44-45.

⁴⁰⁴ Âl-i İmrân, 3/125.

⁴⁰⁵ er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, C: VII, s. 45; Musa Koçar, “Hz. Peygamber’in Savaşlarında Meleklerin Yardımı Problemi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi IV. Kutlu Doğum Sempozyumu: Tebliğler**, 2002, s. 62.

⁴⁰⁶ er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, C: VII, s. 45; Koçar, “Meleklerin Yardımı Problemi”, s. 62.

⁴⁰⁷ Taberî, **Taberî Tefsîri**, C: II, çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, İstanbul, Hisar Yayınevi, 1996, s. 361.

⁴⁰⁸ İsrâfil Balcı, **H. Peygamber’in Savaşlarında İlahi Yardım**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2014, s. 113.

Yüce Allah'ın Uhud Savaşı'nda Müslümanlara yardımcı ve destek oluşunun bir diğer tecellisi de müşriklerin kalbine korku salmasıdır. Yüce Allah: “*Hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri Allah'a ortak koştuklarından dolayı; inkâr edenlerin kalplerine korku salacağız. Barınakları da cehennemdir. Zalimlerin kalacakları yer ne kötüdür.*”⁴⁰⁹ buyurmuştur. Bu ilâhi yardım sayesinde müşrikler tam bir galibiyet elde edecekken savaş meydanını terk etmişler, bu durumu fark etmelerine rağmen geri dönüp saldırma cesareti gösterememişlerdir.⁴¹⁰

Yüce Allah, Abdullah b. Übey b. Selûl ve ona uyan münafıkların İslâm ordusundan ayrılması üzerine, bu olayın etkisiyle savaştan çekilmek isteyen Hariseoğulları ile Selemeoğulları'nın “*Hani sizden iki takım (paniğe kapılarak) çözülmeye yüz tutmuştu. Halbuki Allah onların yardımcısı idi. Mü'minler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler.*”⁴¹¹ âyetinde belirtildiği gibi kalplerinde yer eden bu duyguları gidermiş ve onları dostluğuyla destekleyerek savaş saflarında yer almalarını sağlamıştır.⁴¹²

Üç bin kişilik müşrik ordusuna karşı yedi yüz kişiyle mücadele eden Müslümanlara Yüce Allah: *Andolsun, siz son derece güçsüz iken Allah size Bedir'de yardım etmişti. O halde Allah'a karşı gelmekten sakının ki şükretmiş olasınız.*⁴¹³ âyetiyle Bedir Savaşı'ndaki zaferi hatırlatıp, zaferin sayısal çoğunluk ve mükemmel araç gereçlerle değil ancak Allah'ın yardımı ile olduğunu belirtmiş⁴¹⁴ ve Müslümanları cesaretlendirmiştir.⁴¹⁵

---

⁴⁰⁹ Âl-i İmrân, 3/151. Bu âyet-i kerimenin Hamrâülesed hadisesine işaret ettiği de nakledilmiştir. (Taberî, **Tefsîr**, C: II, s. 381).

⁴¹⁰ er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, C: VII, s. 109.

⁴¹¹ Âl-i İmrân, 3/122.

⁴¹² Seyyid Kutub, **Fî Zılâl-il Kur'an**, C: II, çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce v.d., İstanbul, Dünya Yayıncılık, 1991, s. 175-176.

⁴¹³ Âl-i İmrân, 3/123.

⁴¹⁴ Âl-i İmrân, 3/126; Taberî, **Tefsîr**, C: II, s. 361-362.

⁴¹⁵ Merve Güngör, Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Vaat ve Yardımlar, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBE Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Çanakkale 2010, s. 103-104.

“Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize içinizden bir kısmını örtüp bürüyen bir güven, bir uyku indirdi...”⁴¹⁶ meâlindeki âyet-i kerime Uhud Savaşı’nda ilâhi yardımın bir başka boyutuna, İslâm ordusunun yaşadığı bozgun ve müşriklerin ani bir hücumu karşısında endişeye kapılan Müslümanlara sekinet ve uyku ile destek verildiğine işaret eder.⁴¹⁷ Böylece Müslümanların gönüllerine güven duygusu yerleştirilmiş oldu. Âyet ve rivayetlerden⁴¹⁸ anlaşıldığı üzere bu uyku hali herkese değil imanında sadık ve dinde sebatlı kimselere verilmiş olup; huzursuzluk, korku ve telaşa kapılan münafıklar bundan mahrum kalmıştır.⁴¹⁹ Bu uyku normal bir uyku olmayıp, ilâhi yardım türündendir ve Müslümanlar bu yardım sayesinde, yeni bir mucize müşahade ettiklerinden imanları kat kat artmış böylece düşmana karşı savaş hususunda istek ve gayretleri ile Allah’ın va’dini gerçekleştireceğine güvenleri artmıştır.⁴²⁰

2. 2. 3. 6. Uhud Müslümanlar için “Hezimet” mi “Zafer” mi? Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme

Uhud Savaşı’nda Müslümanların bozguna uğramalarının en önemli sebebi Hz. Peygamber’in emirlerine uyulmamasıdır. Ayneyn tepesindeki okçular hiçbir emir ve izin olmadan savaşın kazanıldığı ve ganimet almak düşüncesiyle yerlerinden ayrılınca savaşın seyri tamamıyla Müslümanların aleyhine değişmişti. Bu olay Uhud Savaşı’nda Müslümanların uğradığı yenilginin en büyük sebebi olarak

⁴¹⁶ Âl-i İmrân, 3/154.

⁴¹⁷ Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, C: II, s. 446.

⁴¹⁸ Konuyla ilgili rivayetlerde, Ebû Talha: “Bize uyku hali verildi. Ben uyukluyordum. Öyle ki, kılıcım elimden düştü. Ancak o gün uyku hali münafıklara ve kalbinde kuşku bulunanlara verilmemişti. Her münafık içindekini konuşuyordu. Uyku hali, sadece iman ve yakın ehline verilmişti.” (Vâkıdî, **Kitâbü’l-Megâzî**, C: I, s. 345; Buhârî, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, C: VIII, s. 3808; Beyhakî, **Delâil**, C: III, s. 273-274; Tirmizî, **Sünen-i Tirmizî Tercemesi**, C: V, s. 126-127 (3192 ve 3194 no’lu hadisler). Zübeyr b. Avvam: “Uyku hali bizi kapladı. Öyle ki, uykudan dolayı her birimizin çenesi göğsündeydi. Ben rüya görür gibi, Mu’attib b. Kuşeyr’in şöyle dediğini işitiyordum: “Bu işten bize bir şey olsaydı burada öldürülmezdik.” (Vâkıdî, **Kitâbü’l-Megâzî**, C: I, s. 345; Beyhakî, **Delâil**, C: III, s. 273).

⁴¹⁹ Taberî, **Tefsîr**, C: II, s. 387.

⁴²⁰ er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, C: VII, s. 129.

zikredilmiştir.⁴²¹ Bunun yanında, Hz. Peygamber'in öldürüldüğü haberi üzerine Müslümanların silahlarını bırakarak savaşmaktan vazgeçmesi Uhud bozgununun ikinci önemli sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴²² Savaşta Müslümanların aldığı darbenin diğer bir nedeni ise, savaşın ilk aşamasında zafer kazanan Müslümanların düşmanı takip etmek yerine ganimet toplamaya girişmesi olarak gösterilmiştir.⁴²³

Klasik kaynaklar Uhud Savaşı'nda Müslümanların bozguna uğramalarının nedeni olarak okçuların yerlerini terk etmesini gösterirken, bazı yazarlar Buhârî'nin Câbir b. Abdullah'tan naklettiği "Birtakım insanlar Uhud harbi gecesi sabaha kadar hamr (şarap) içmişlerdi. O gün bunların hepsi şehîd olarak öldürüldüler. Bu, şarabın harâm kılınmasından önce idi."⁴²⁴ hadisine dayanarak savaş öncesinde ashâb-ı kirâmın içki içmesini savaşın kaybedilme nedenlerinden biri olarak gündeme getirmişlerdir.⁴²⁵ Nadir Özkuyumcu, sarhoşluğun etkisiyle okçuların Hz. Peygamber'in yerlerinden ayrılmamaları gerektiği uyarısını unuttuklarını ve ganimet toplamak için yerlerinden ayrıldıklarını böylece müşriklerin arkadan baskın yapmalarına ve savaşın kaybedilmesine neden olduklarını belirtmiştir.⁴²⁶ Ancak kaynaklarda okçuların komutanı Abdullah b. Cübeyr'in yerlerini terk etmek isteyen askerlere Hz. Peygamber'in emrini hatırlattığı nakledilmektedir. Bu sebeple okçuların emr-i nebevîyi unutmuş olmalarından değil savaşın Müslümanların lehine sonuçlandığını düşündüklerinden görevli oldukları yerleri terk ettikleri söylenebilir.⁴²⁷

Buhârî'de yer alan hadisle ilgili olarak, içkinin kesin olarak yasaklanması ile ilgili hüküm içeren "*Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar,*

⁴²¹ Semhûdî, **Vefâ**, C: I, s. 291; Ebû Şühbe, Muhammed b. Muhammed, **es-Sîretü'n-nebeviyye fi dav'i'l-Kur'ân ve's-Sünne**, C: II, Dımaşk, Dârü'l-Kalem, t.y., s. 219; Mahmudov, **H. Peygamber'in Savaşları**, s. 120.

⁴²² Diyarbekrî, **Târîhu'l-Hamîs**, C: I, s. 429; Mahmudov, **H. Peygamber'in Savaşları**, s. 121.

⁴²³ Mahmud Şit Hattâb, **Komutan Peygamber**, çev. Ahmed Ağırakça, İstanbul, Bir Yayıncılık, 1988, s. 123; Mahmudov, **H. Peygamber'in Savaşları**, s. 121.

⁴²⁴ Buhârî, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, C: IX, s. 4340 (140 no'lu hadis).

⁴²⁵ Nadir Özkuyumcu, "Asr-ı Saadet'te İçki ve Yasaklanışı", **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm**, C: IV, ed. Vecdi Akyüz, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2007, s. 282; Mehmet Azimli, "Uhud Savaşı Etrafında Bazı Mülâhazalar", **Hikmet Yurdu**, Yıl: 3, sy. 5, 2010, s. 17.

⁴²⁶ Nadir Özkuyumcu, "Asr-ı Saadet'te İçki ve Yasaklanışı", s. 282.

⁴²⁷ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 280-281; İbn Sa'd, **Tabakât**, C: II, s. 41; İbn Hazm, **Cevâmi**, s. 159.

dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.”⁴²⁸ âyeti gelince insanlar “Ey Allah’ın Resûlü, daha önce Allah yolunda cihad ederken öldürülmüş veya yatağında ölmüş Müslümanlar içki içiyor ve kumardan kazandıklarını yiyorlardı, Yüce Allah bunların, şeytanın işinden birer pislik olduklarını beyan etti. Şimdi onların hali ne olacaktır?” diye Uhud Savaşı öncesinde içki içen sahâbîlerin durumunu sordular.⁴²⁹ Bunun üzerine Yüce Allah: “*İman edip salih ameller işleyenlere; ... Allah’a karşı gelmekten sakındıkları ve iyilik ettikleri takdirde, daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur. Allah iyilik edenleri sever.*”⁴³⁰ âyetini indirdi. Hz. Peygamber de: “*Eğer içki onların zamanında haram kılınmış olsaydı sizin terkettiğiniz gibi elbette ki onlar da terk ederlerdi.*”⁴³¹ buyurmuştur. Tefsirlerde yukarıda geçen Mâide sûresinin 93. âyetinin nüzûl sebebi açıklanırken Câbir b. Abdullah’ın “Birtakım insanlar Uhud harbi gecesini sabaha kadar hamr (şarap) içmişlerdi. O gün bunların hepsi şehîd olarak öldürüldüler. Bu, şarabın harâm kılınmasından önce idi.” rivayetine de yer verdikleri görülür.⁴³² Âyet ve rivayetlerden Câbir b. Abdullah kanalıyla gelen hadisin, savaşın kaybedilme nedenini açıklamadığı, içkinin yasak kılınması üzerine daha önce içki içen sahâbîlerin durumu hakkında soru sorulması ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.⁴³³ Ayrıca bazı sahâbîlerin içki içmesinin savaşın kaybedilme nedenlerinden biri olarak gündeme getirilmesinde içkinin askerlerde hareket kabiliyetini zayıflatacağı ihtimali düşünülmüş olabilir. Ancak İslâm ordusunda içki içilmesinden veya sarhoşluktan kaynaklanan herhangi bir zayıflık ortaya çıkmamış, Müslümanlar savaşın ilk aşamasında müşriklere karşı üstünlük sağlamış ve galibiyet elde etmişlerdi. Bu doğrultuda İslâm ordusunun bozguna uğramasında içki içilmesinin bir etkisi olmadığı, hemen bütün kaynakların ittifakla belirttiği üzere okçuların yerlerinden ayrılmalarının sebep olduğu söylenebilir.⁴³⁴

---

⁴²⁸ el-Mâide, 5/90.

⁴²⁹ er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, C: IX, s. 211; Süleyman Ateş, **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, C: III, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989, s. 58.

⁴³⁰ el-Mâide, 5/93.

⁴³¹ Taberî, **Tefsîr**, C: III, s. 385; İbn Kesîr, **Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm**, C: V, s. 2450-2451.

⁴³² İbn Kesîr, **Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm**, C: V, s. 2457; Ateş, **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, C: III, s. 58.

⁴³³ İbn Kesîr, **Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm**, C: V, s. 2456-2457; Ateş, **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, C: III, s. 58.

⁴³⁴ Detaylı bilgi için bkz., bu çalışmanın 2. Bölümü, 2. 2. 1. ve 2. 2. 2. başlıkları.

Uhud Savaşı'nda Müslümanların yenilmesinin müşriklerin İslâmı seçmesine vesile olduğu da iddia edilmiştir.⁴³⁵ Konuyla ilgili olarak Ali Murat Daryal, Bedir mağlubiyetiyle Mekke şehri sakinlerinin büyük bir gerilim içine girdiklerini ve büyük bir bunalıma düştüklerini, onlara bu halleriyle hiçbir hakikatin anlatılamayacağını, hâsıl olan bu gerilimi almanın ve onları rahatlatmanın yolu olarak İslâmın yeni bir savaşı kabul edip mağlup olması gerektiğini ileri sürerek İslâm'ın bu yenilgiyi bilinçli olarak istediğini ifade etmiştir.⁴³⁶

Benzer bir görüşü dile getiren Mustafa Fayda ise: “Eğer Müslümanlar, tıpkı Bedir gibi Uhud'da da Kureyşliler'e büyük bir darbe indirmiş olsalardı, Resûlullah'ın esas hedefine ulaşması, Kureyş'i İslâm'a kazandırması belki çok daha zorlaşacak, Câhiliye anlayışının beslediği kin ve intikam hisleri, daha canlı bir şekilde, bu kabiledede yaşamaya devam edecek, meselâ Hudeybiye'de sağlanmış olan imkân ve feth-i mübîn gerçekleşmemiş olacaktı.”⁴³⁷ ifadeleriyle ikinci defa ağır bir yenilgi alacak müşriklerin İslâm'ı benimsemelerinin çok daha güç olacağını dile getirmiştir.

Klasik kaynaklar Uhud Savaşı'nda Müslümanların hezimete uğradıklarını ifade ederken günümüz müelliflerinin birçoğu Uhud için yenilgi kelimesinin kullanılmasına karşı çıkmakta ve olayı farklı şekilde yorumlamaktadır. Bunun da sebebini, bir savaşın sonucunun meydana gelen maddî kayıplara göre değil belirlenen amaçların ne derece gerçekleştirilmiş olmasına bakılarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade ederek açıklamaktadırlar.⁴³⁸ Bu yorumlara göre, Kureyş'in Uhud Savaşı için belirlediği, Medine'yi ansızın basarak Müslümanları gafil avlamak, Müslümanları bölmek ve Hz. Peygamber (s.a.v)'i ve sahabelerin ileri gelenlerini öldürmek gibi amaçlarını gerçekleştiremediklerinden Müslümanların mağlubiyetinden bahsedilemeyeceği belirtilmiştir.⁴³⁹ Çünkü Müslümanlar savaş meydanından kaçmamış, müşrikler de onları kovalamamışlardır, sadece Müslümanlardan bazılarını öldürmekle yetinmiş, daha fazlasını da

⁴³⁵ Ali Murat Daryal, *İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili*, s. 71-72.

⁴³⁶ Daryal, *İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili*, s. 71-72.

⁴³⁷ Mustafa Fayda, *Halid bin Velid*, İstanbul, Çağ Yayınları, 1992, s. 104.

⁴³⁸ Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 122; Reşid, *İslâm'da Ordu ve Komutan*, s. 171.

⁴³⁹ Reşid, *İslâm'da Ordu ve Komutan*, s. 171-173; Muhammed Bâmedhec, “Gazvetü Uhud: Dirase Da'aviyye”, s. 120-122.

yapamayacaklarını bildiklerinden ve Müslümanların yeniden hücum etmelerinden korktukları için savaşa son vermek istemişlerdir.⁴⁴⁰ Her ne kadar Müslümanlar yara almış ve çok sayıda şehid vermişlerse de düşmana teslim olmamışlar, savaşmaktan yılmamışlar ve toprak kaybetmemişlerdir. Hepsinden önemlisi düşman ordusu Müslümanlardan esir ve ganimet elde edememiştir.⁴⁴¹

Sonuç olarak, savaşın üçüncü safhasında denk bir durum ortaya çıkmış, savaşın sonunda düşmanın kesin sonuca ulaşmak için kendinde son hücumu yapmaya cesaret bulamayışı ve takip edildiği halde yeniden bir karşılaşmayı göze alamayışını dikkate alan yazarlar⁴⁴² Uhud Savaşı'nda Müslümanların durumunu ifade etmek için yenilgi kelimesinin kullanılmasının doğru olmadığını, Kur'ân-ı Kerîm'in⁴⁴³ ifadesiyle bir yara ve darbe olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁴⁴ Bu düşüncüyü biraz daha ileri taşıyan Mahmud Şîr Hattâb, sayı ve teçhizat bakımından Müslümanlardan dört kat üstün olan müşriklerin her yönden çembere aldıkları Müslümanları tartışmasız bir bozguna uğratacak imkâna sahipken, İslâm ordusunu mağlup edememesi ve Müslümanların bu çemberden ordunun onda dokuzunu kurtarma başarısı ile çıkması, Müslümanların savaştan bir gün sonra yeni ve taze kuvvete ihtiyaç duymadan müşrikleri takip etmesine (Hamrâülesed Gazvesi) karşılık müşriklerin aynı cesareti gösteremeyişi nedeniyle savaşın asıl gaye ve sonuca ulaşması açısından Müslümanların genel anlamda geniş çaplı zaferi olarak nitelerken, müşriklerin hezimete uğramış olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴⁵

Ayrıca bazı araştırmacılar yorumlarında gerçek bir zaferin belirtisi olarak savaş meydanına hâkim olunması ve bu doğrultuda en az iki veya üç gün savaş meydanında kalınması gerektiğini dile getirerek Uhud'dan kaçır gibi geri çekilen

---

⁴⁴⁰ Ebu Zehra, **Hz. Muhammed**, C: III, s. 140.

⁴⁴¹ Sarıçam, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, s. 177-178.

⁴⁴² Hattâb, **Komutan Peygamber**, s. 122-123; Hüseyin Algül, **İslâm Tarihi**, C: I, İstanbul, Gonca Yayınevi, 1986, s. 386.

⁴⁴³ Âli İmrân, 3/140-144.

⁴⁴⁴ Ebu Zehra, **Hz. Muhammed**, C: III, s. 140; Hattâb, **Komutan Peygamber**, s. 121-123, 127-128; Reşid, **İslâm'da Ordu ve Komutan**, s. 171-173; Hüseyin Algül, **İslâm Tarihi**, C: I, s. 386; Sarıçam, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, s. 177-178.

⁴⁴⁵ Hattâb, **Komutan Peygamber**, s. 122-123, 127-128.

müşrikleri gerçek anlamda başarılı bulmazken, savaş meydanını terk etmeyen Müslümanların başarılı olduklarını belirtmişlerdir.⁴⁴⁶

Müslüman yazarlarla benzer düşüncüyü paylaşan Watt, Mekkeliler'in Uhud Savaşı'ı için stratejik hedef olarak belirledikleri Müslüman cemaatini yok etmek veya Hz. Peygamber'in Medine'deki nüfuzunu yıkmak gibi asıl gayelerini gerçekleştiremediklerini, sadece Bedir'in öcünü almak için cana karşılık can aldıklarını fakat savaşın son safhasında kazandıkları başarının devamını getiremediklerini bu durumun da Mekkelilerin zayıflığının bir göstergesi olduğunu ileri sürmüştür. Watt'a göre, Ebû Süfyân, Muhammed'in egemenliğinin ortadan kaldırılması gerektiğini bilmesine rağmen yeni bir hücumla girişememiş ve savaş alanını terk etmek durumunda kalmıştır. Bu nedenle Watt, Uhud Savaşı'nda askerî açıdan Müslümanların yenildiği görüşünün doğru olmadığını söyler.⁴⁴⁷ Watt'ın yanında Batılı yazarlardan Bernard Lewis de Uhud'da Müslümanların hezimete uğramadığını belirtmektedir.⁴⁴⁸

Müşrikler açısından Uhud Savaşı'nın önemli bir nedeni de Mekke-Suriye ticaret yolunun güvenliğini sağlamaktı. Fakat Kureys, Uhud Savaşı'nda elde ettiği üstünlüğe rağmen kendileri için hayati önem taşıyan bu ticaret yolunun güvenliğini sağlayamamış, ayrıca Müslümanların Zeyd b. Harise seriyyesi ile elde ettiği ganimeti de geri alamamıştı.⁴⁴⁹ Sonuç olarak, müşrikler Uhud Savaşı'nda tam bir başarı sağlayamamış, bu savaşta birçok Müslümanı öldürüp intikam duygularını tatmin etmişse de, Müslümanları ortadan kaldırma ve Medine'yi işgal etme amaçlarını gerçekleştirilememişlerdi.⁴⁵⁰

---

⁴⁴⁶ Bâşümeyl, **Gazvetü Uhud**, C: I/II, s. 262-264; Muhammed Bâmedhec, "Gazvetü Uhud: Dirase Da'avıyye", s. 123.

⁴⁴⁷ W. Montgomery Watt, **Peygamber ve Devlet Kurucu Hazreti Muhammed**, çev. Hayrullah Örs, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1963, s. 146-148.

⁴⁴⁸ Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979, s. 48.

⁴⁴⁹ Ebu Zehra, **Hz. Muhammed**, C: III, s. 145.

⁴⁵⁰ Reşid, **İslâm'da Ordu ve Komutan**, s. 171-173; Ekrem Ziyâ el-Umerî, **es-Siretü'n-Nebeviyyeti's-Sahîha**, C: II, Medine, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1994, s. 393; a. mlf., **Medîne Toplumu**, çev. Nureddin Yıldız, İstanbul, Risale Yayınları, 1988, s. 169; Muhammed Hamidullah-Casim Avcı, "Uhud Gazvesi", **DİA**, XLII, s. 57.

2. 3. Savaş Sonrası Faaliyetler

2. 3. 1. Müşrik Ordusu'nun Savaş Alanını Terketmesi

Savaşın zaferle sonuçlanmasından umutlarını kesen ve Müslümanların sabırla karşı koymaları ve savaşın uzamasından bıkan Müşrikler⁴⁵¹, Müslümanların tekrar toparlandıklarını görünce durumun tersine dönmemesi için savaşı bitirmek isteyip Mekke'ye dönme kararı aldılar.⁴⁵²

Kureyşliler savaş meydanından ayrılmadan önce, şehidlerin cesetlerine müslle yaparak işkence ettiler. Hatta müşrik kadınları, şehidlerin kesilen kulak ve burunlarından halhal, gerdanlık ve küpeler yaptılar.⁴⁵³ Ayrıca Hind, Hz. Hamza'nın ciğerini koparıp çiğnemeye çalışmış ancak bunu yapamayarak ağzından dışarı atmıştı.⁴⁵⁴ Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Hanzale b. Ebû Âmir⁴⁵⁵ dışındaki bütün şehidlere müslle yapılmıştır.⁴⁵⁶

---

⁴⁵¹ Umerî, **es-Siretü'n-Nebeviyyeti's-Sahîha**, C: II, s. 392; a. mlf., **Medîne Toplumu**, s. 168.

⁴⁵² Ebu Zehra, **Hiz. Muhammed**, C: III, s. 140.

⁴⁵³ Dımaşkî, **Subul el-hudâ**, C: IV, s. 257; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 189.

⁴⁵⁴ İbn İshak, **Siyer**, s. 387; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 122; Halebî, **İnsânü'l-Uyûn**, C: II, s. 529.

⁴⁵⁵ Hanzale'nin babası Ebû Âmir el-Fâsık müşrikler nezdinde hatırı sayılır bir kişi olduğundan oğluna müslle yapılmasını istememiştir.

⁴⁵⁶ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 324; İbn Abdülber, **el-İstiâb**, s. 136; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe**, C: II, s. 68; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 189.

Müşrikler Uhud'dan ayrılacağı sırada Ebû Süfyân ile Hz. Ömer arasında ilginç bir diyalog yaşanmıştır.⁴⁵⁷

Savaş meydanından ayrılan müşriklerin Medine'ye saldırma ihtimalini düşünen Hz. Peygamber, düşman ordusunun ne planladığını öğrenmek üzere Hz. Ali'yi⁴⁵⁸ veya Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı⁴⁵⁹ görevlendirdi. Durumu tetkik eden Hz. Ali (veya Sa'd b. Ebû Vakkâs) müşriklerin Medine üzerine değil de Mekke'ye doğru yol aldıklarını tespit etmiştir.⁴⁶⁰

---

⁴⁵⁷ “Ebû Süfyân ‘Yücel Hübel! demeye başladı. Sonra ‘İbn Ebû Kebşe nerede? İbn Ebû Kuhâfe nerede? İbnü'l-Hattâb nerede? Bedir gününe karşılık bir gündür bu gün. Hey! Bilin ki, günler dönüşümlüdür. Savaş da sürekli. Hanzale'ye karşı da bir Hanzale vardır.’ dedi. Bunun üzerine, Ömer, ‘Ona cevap vereyim mi ey Allah'ın Resûlü?’ dedi. Resûlullah (s.a.v.), ‘Evet ona vevap ver.’ dedi.

Ebû Süfyân tekrar, ‘Yücel Hübel!’ dedi.

Ömer b. el-Hattâb (r.a.) ise, ‘Allah daha yüksek ve daha yücedir!’ dedi.

Ebû Süfyân, ‘O put iyilikseverdir; ona karşı saygılı ol!’ dedi. Sonra ‘İbn Ebû Kebşe nerede? İbn Ebû Kuhâfe nerede? İbnü'l-Hattâb nerede?’ dedi.

Ömer, ‘Bu Resûlullah'tır. Bu da Ebû Bekr'dir. Bu da Ömer'dir.’ dedi.

Ebû Süfyân, ‘Bugün Bedir gününe karşılık olacaktır. Bilin ki, günler dönüşümlüdür; savaş da sürekli.’

Ömer, ‘Durum hiç de eşit değildir; bizim ölülerimiz cenette, ama sizin ölümlerinizi ateştedir (cehennemdedir).’ dedi.

Ebû Süfyân, ‘Bunu siz söylüyorsunuz. Eğer dediğiniz gibiyse biz zarar ettik ve kaybettik demektir.’ dedi. Sonra, ‘Bizim Uzzâ'mız vardır, ama sizin Uzzâ'nız yoktur.’ dedi.

Ömer, ‘Allah bizim mevlamızdır, ancak sizin mevlanız yoktur.’ dedi.

Ebû Süfyân, ‘O put iyilikseverdir; ona saygılı ol ey İbnü'l-Hattâb!’ dedi. Sonra, ‘Kalk bana gel, seninle konuşayım ey İbnü'l-Hattâb’ dedi. Ömer ayağa kalktı. Ebû Süfyân, ‘Dinin hakkı için söyle, biz Muhhamed'i öldürdük mü?’ dedi.

Ömer, ‘Yemin ederim ki, onu öldüremediniz ve şu anda sizi duyuyor.’ dedi.

Ebû Süfyân, ‘Doğrusu sen benim yanımda İbn Kamîe'den daha doğru sözlüsün.’ dedi... Sonra Ebû Süfyân sesini yükselterek, ‘Siz ölümlerinizin cesetlerinde bir bozma ve bir kesme bulacaksınız. Bilin ki, bu bizim büyüklerin görüşü değildir.’... ‘Doğrusu eğer büyüklerimizden gelmiş olsaydı çirkin karşılamazdık.’ dedi. Sonra, ‘Gelecek yılın başında sizinle buluşmamız Bedru's-Safra'da olacaktır.’ diye çağrıda bulundu.

Ömer, bir müddet durdu; Resûlullah'ın (s.a.v.) ne diyeceğini bekledi. Resûlullah (s.a.v.) ‘Tamam, de.’ dedi. Bunun üzerine Ömer, ‘Tamam, öyle olsun.’ dedi.” (Vâkıdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 345-347).

⁴⁵⁸ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 126.

⁴⁵⁹ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 347-348.

⁴⁶⁰ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 347-348; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 126; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu'l-Eser**, C: II, s. 29-30; Semhûdî, **Vefâ**, C: I, s. 294; Diyarbekrî, **Târîhu'l-Hamîs**, C: I, s. 440; Halebî, **İnsânü'l-Uyûn**, C: II, s. 532; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 192-193.

2. 3. 2. Şehidlerin Defni

Müşrikler savaş meydanını terk ettikten sonra Hz. Peygamber şehidlerin defniyle meşgul oldu.

İbn İshâk'ın rivayetine göre Uhud Savaşı'nda şehid olanların sayısı 65 kişidir.⁴⁶¹ İbn Hişâm'a göre ise Müslümanlar bu savaşta 70 şehid vermiştir.⁴⁶² Buhârî'de kayıtlı bir hadiste de 70 kişinin şehid edildiği rivayeti yer almaktadır.⁴⁶³ Vâkîdî ise şehidlerin sayısını 74 olarak kaydetmiş ve bu sayıda ittifak edildiğini belirtmiştir.⁴⁶⁴ Musa b. Ukbe, Uhud Savaşı'nda Müslümanların 49 şehid verdiğini kaydetmiştir.⁴⁶⁵ Ancak genel kanaat Müslümanların bu savaşta 70 şehid verdiği yönündedir.⁴⁶⁶ İslâm ordusunun yaklaşık olarak onda biri şehid düşmüş, geri kalanların önemli bir kısmı yaralanmış, ayrıca ordu ağır bir savaştan çıktığı için askerler yorgun düşmüştü. Bu nedenle her bir şehid için tek bir kabir yerine, 2 veya 3 sahâbînin birarada gömüleceği geniş kabirler kazılmıştır.⁴⁶⁷ Şehidler kabre konulurken Hz. Peygamber'in tavsiyesiyle Kur'ânı daha iyi bilenler öne gelecek şekilde defnedilmişlerdir.⁴⁶⁸ Ayrıca şehidlerden dünyadayken birbirini sevenlerin aynı kabre konulmasına dikkat edilmiştir. Peygamberimiz, Amr b. Cemuh ile Abdullah b. Amr b. Haram hakkında : *“Onlar dünyada bir safta omuz omuza idiler.*

⁴⁶¹ İbn İshak'tan nakleden İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 180.

⁴⁶² İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 180.

⁴⁶³ Buhârî, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, C: VIII, s. 3791 (86 no'lu hadis).

⁴⁶⁴ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 349.

⁴⁶⁵ Mûsâ b. Ukbe, **el-Megâzî**, s. 200; Mûsâ b. Ukbe'nin rivayeti için ayrıca bkz., İbn Kesîr, **el-Bidâye**, C: IV, s. 83.

⁴⁶⁶ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 180; Buhârî, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, C: VIII, s. 3791 (86 no'lu hadis); İbn Hazm, **Cevâmi**, s. 169; İbn Abdülber, **ed-Dürer**, s. 156; İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî**, C: VIII, s. 98; Ahmed Cevdet Paşa, **Kıyas-ı Enbiyâ**, C: I, s. 141.

⁴⁶⁷ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 359; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 131; İbn Sa'd, **Tabakât**, C: III, s. 12; İbn Mâce, **Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi**, C: IV, s. 358 (1514 no'lu hadis); Tirmizî, **Sünen-i Tirmizî Tercemesi**, C: III, s. 239 (1766 no'lu hadis); İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu'l-Eser**, C: II, s. 34; Zehebî, **Târîh**, s. 213.

⁴⁶⁸ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 131; İbn Mâce, **Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi**, C: IV, s. 358 (1514 no'lu hadis); Tirmizî, **Sünen-i Tirmizî Tercemesi**, C: III, s. 239 (1766 no'lu hadis); İbn Seyyidünnâs, **Uyûnu'l-Eser**, C: II, s. 34; Zehebî, **Târîh**, s. 213; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 211.

*Birbirlerini severlerdi. Onların ikisini yan yana bir kabre koyunuz.” diye buyurmuştur.*⁴⁶⁹

Şehidlerini Medine’ye nakletmek isteyenlere karşı Hz. Peygamber onların Uhud’da savaş alanında gömülmelerini emretti. Hatta daha önce davranarak şehidlerin bazısını Medine’ye götürüp burada defnedenlere şehidlerin tekrar savaş meydanına getirilmesini ve burada gömülmesini emretti.⁴⁷⁰ Hz. Peygamber Uhud şehidlerinin üzerindeki zırh ve deriden giysilerin alınarak normal elbiseleriyle gömülmelerini emir buyurdu.⁴⁷¹ Şehid sayısı çok olduğundan elbise yetmeyince açık kalan yerleri “ızhır otu”⁴⁷² veya “üzerlik otu”⁴⁷³ ile kapatılmıştır.

Savaş meydanında şehidlerle ilgili bazı olağanüstü durumlar da müşahede edilmiştir. Bunlar arasında evliliğinin ilk gecesinde İslâm ordusuna katılmayan ancak sabaha doğru yıkanmadan evinden ayrılan Hanzale b. Ebû Âmir, savaş meydanında kendisinden su damlaları aktığı halde bulunmuştur. Hanzale’nin melekler tarafından yıkandığını haber veren Peygamberimiz bu durumun Hanzale’nin eşine sorulmasını istedi. Eşi, Hanzale’nin cihad emrine uymak için cünüp olarak evden ayrıldığını söyledi. Bu nedenle Hanzale “Gasîlü’l-Melâike” (Meleklerin yıkadığı kimse) olarak anılmıştır.⁴⁷⁴ Savaştan kırk altı yıl sonra Muaviye b. Ebû Süfyân döneminde su çıkarmak amacıyla Uhud meydanında bir kazı yapılmış

⁴⁶⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C: III, s. 132; Dımaşkî, *Subul el-hudâ*, C: IV, s. 265; Köksal, *Medine Devri*, C: III, s. 212.

⁴⁷⁰ Vâkidî, *Kitâbü’l-Megâzî*, C: I, s. 360; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C: III, s. 131; İbn Sa’d, *Tabakât*, C: II, s. 43; İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, C: IV, s. 362 (1516 no’lu hadis); Dımaşkî, *Subul el-hudâ*, C: IV, s. 265-266.

⁴⁷¹ İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, C: IV, s. 361 (1515 no’lu hadis); Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, C: XI, s. 536 (3134 no’lu hadis); İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C: IV, s. 77; Köksal, *Medine Devri*, C: III, s. 211.

⁴⁷² Köksal, *Medine Devri*, C: III, s. 210.

⁴⁷³ Vâkidî, *Kitâbü’l-Megâzî*, C: I, s. 317; Köksal, *Medine Devri*, C: III, s. 213.

⁴⁷⁴ İbn İshak, *Siyer*, s. 387; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C: III, s. 100-101; İbn Sa’d, *Tabakât*, C: IV, s. 341; Belâzürî, *Ensâb*, C: I, s. 320; İbn Hazm, *Cevâmi*, s. 160; Beyhakî, *Delâil*, C: III, s. 246; İbn Abdülber, *el-İstiâb*, s. 140; Süheylî, *er-Ravzü’l-Ünüf*, C: V, s. 463-464; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, C: II, s. 86; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnu’l-Eser*, C: II, s. 18-19; Makrîzî, *İmtâ*, C: I, s. 163; Halebî, *İnsânü’l-Uyûn*, C: II, s. 525; Kamil Çakın, “Hanzale b. Ebû Âmir”, *DİA*, C: XVI, s. 51.

bu nedenle Uhud şehidlerinin başka bir yere taşınması gerekmişti. Bunun için kabirleri açılan şehidlerin cesetlerinin hiç bozulmadığı ifade edilmiştir.⁴⁷⁵

Hız. Peygamber, Uhud şehidlerini ve Uhud'da yaşananları hayatı boyunca unutmamış, özellikle Amcası Hız. Hamza'nın şehâdetinden büyük üzüntü duymuştur. Uhud şehidlerini her yıl ziyaret etmiş, onlara mağfîret dilemiş, hayatının son günlerinde de Uhud'a giderek şehidlere duâ etmiştir.⁴⁷⁶

Peygamberimiz Uhud şehidlerinin Allah yolunda can verdiklerine Kıyamet günü şahitlik edeceğini, kanlarının kan renginde, kokularının ise misk kokusundan olarak mahşere geleceklerini müjdelemiştir.⁴⁷⁷ Ayrıca Hız. Peygamber şehidlerin Allah katında büyük mükâfatlara mazhar olduklarını, bu mazhariyet karşısında dünyaya gönderilip tekrar tekrar Allah yolunda savaşarak şehid olmayı istediklerini bildirmiştir.⁴⁷⁸

2. 3. 3. İslâm Ordusunun Medine'ye Dönmesi

Hız. Peygamber şehidleri defnedip Yüce Allah'a uzunca bir duada⁴⁷⁹ bulunduktan sonra Medine'ye doğru yola çıktı. Dönüş yolculuğunda ensarın Hız. Peygamber'e olan bağlılıkları dikkat çekmektedir. İnsanlar kendi şehidlerinden çok Hız. Peygamber'in nasıl olduğunu merak ediyor, iyi olduğunu duyunca da diğer musibetlerin hafif kaldığını söylüyorlardı.⁴⁸⁰

Savaştan sonra Medine'ye dönen Hız. Peygamber Mescid-i Nebevî'ye geldi ve aldığı yaralardan dolayı yardım alarak evine gidebildi. Akşam ve yatsı

---

⁴⁷⁵ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 317-318; Beyhakî, **Delâil**, C: III, s. 293; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, C: IV, s. 78-79; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 227.

⁴⁷⁶ İbn Kesîr, **el-Bidâye**, C: IV, s. 81; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 225; Gazalî, **Fıkhu's-Sîre**, s. 266.

⁴⁷⁷ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 358; İbn Sa'd, **Tabakât**, C: III, s. 10-11; Diyarbekrî, **Târîhu'l-Hamîs**, C: I, s. 442; Zürcânî, **Şerh ale'l-Mevâhib**, C: II, s. 449-450.

⁴⁷⁸ Buhârî, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, C: VI, s. 2644 (13 no'lu hadis); Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 222-224.

⁴⁷⁹ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 363.

⁴⁸⁰ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 363-364.

namazlarını mescidde kıldı. Kureyş müşriklerinden gelebilecek bir baskına karşı Evs ve Hazrec kabilelerinin ileri gelenlerinden Sa'd b. Ubâde, Sa'd b. Mu'âz, Hubab b. Münzir, Evs b. Havlî, Katâde b. Nu'mân ve Ubeyd b. Evs'in de içinde bulunduğu bir grup tarafından korundu.⁴⁸¹

2. 3. 4. Hamrâülesed Gazvesi

Abdullah b. Amr b. Avf el-Müzenî 8 Şevval 3 tarihinde⁴⁸² Ebû Süfyân ve beraberindekilerin tekrar Müslümanlara saldırmak için kendi aralarında tartıştıklarını Hz. Peygamber'e haber verdi.⁴⁸³ Bu gelişme üzerine Hz. Peygamber, Medine'ye saldırı düzenlemeyi planlayan müşriklere gözdağı vermek, etraftaki kabilelere, münafık ve Yahudilere Uhud'daki yenilgiye rağmen Müslümanların hala güçlü olduklarını göstermek amacıyla müşrikler üzerine bir sefer düzenledi.⁴⁸⁴ Hz. Peygamber, Bilâl-i Habeşî'ye müşriklerin takip edileceğini, bu takibe sadece Uhud'da çarpışmış olanların katılabileceğini halka duyurmasını istedi.⁴⁸⁵ Ashâb-ı Kirâm Uhud Savaşı'nda ağır yaralar almasına rağmen Hz. Peygamber'in bu stratejik kararına tereddüt etmeden katılmışlardır. Bunun üzerine Yüce Allah: *“Onlar yaralandıktan sonra Allah'ın ve Peygamberinin davetine uyan kimselerdir. Onlardan güzel davranıp iyilik edenlere ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara büyük bir mükâfat vardır.”*⁴⁸⁶ âyetini indirdi.

Medine'de yerine İbn Ümmü Mektûm'u vekil bırakan Hz. Peygamber sefere çıkmadan önce mescide girerek iki rek'at namaz kıldı. Sancağı Hz. Ali'ye (diğer bir rivayette Hz. Ebû Bekir'e) verdi. Sâbit b. Dahhâk'ı kılavuz tayin ederek Benî Sehm kabilesinden Süfyân b. Hâlid'in oğulları Selî ve Nu'mân ile Eslem kabilesinden kaynaklarda ismi zikredilmeyen bir sahâbîyi de keşif kolu olarak görevlendirdi. Selî

⁴⁸¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 387; Köksal, *Medine Devri*, C: III, s. 234.

⁴⁸² Hamrâülesed Gazvesi hakkında farklı tarihler için bkz., Şulul, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, s. 574-575.

⁴⁸³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 378.

⁴⁸⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C: III, s. 135; Taberî, *Tarih*, C: IV, s. 420; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C: IV, s. 88; Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, C: II, s. 123; Mahmudov, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 249; İbrahim Sarıçam, “Hamrâülesed Gazvesi”, *DİA*, C: XV, s. 498-499.

⁴⁸⁵ Sarıçam, “Hamrâülesed Gazvesi”, *DİA*, C: XV, s. 498.

⁴⁸⁶ Âli İmrân, 3/172.

ve Nu‘mân yola çıkararak Medine’nin 8 mil (yaklaşık 12 km.) uzağında bulunan Medine-Mekke yolu üzerindeki Hamrâülesed’e ulaştılar. Ancak burada konaklayan ve kendilerini fark eden Kureyşliler tarafından şehid edildiler. Hz. Peygamber, ordusu ile hareket edip Hamrâülesed’e kadar geldi ve burada karargâh kurdu. Yaralı oldukları ve binekleri bulunmadığı için geciken bazı sahâbîler de Hamrâülesed’e gelerek orduya katıldılar. Resûl-i Ekrem, Hamrâülesed’de buldukları beş gün boyunca Müslümanların sayısını kalabalık göstermek ve düşmanın kalbine korku salmak için geceleri ateş yaktırdı. Yakılan 500 ateşin alevleri çok uzak mesafelerden görülebiliyordu.⁴⁸⁷

O sırada İslâmiyet’i kabul etmemiş olan Ma‘bed el-Huzâî⁴⁸⁸ Hamrâülesed’e gelip Uhud Gazvesi’nde Müslümanların uğradığı musibetten dolayı Hz. Peygamber’e “Ey Allah’ın Resûlü! Ashâbınla birlikte başına gelenler çok zorumuza gitti. Hiç kuşkusuz, Allah’ın senin şerefini yüceltmesini, musibetin de başkasında olmasını isteriz.”⁴⁸⁹ sözleriyle üzüntülerini bildirdi ve Hamrâülesed’den ayrılıp yoluna devam etti. Ma‘bed, Revhâ mevkiinde Kureyş ordusuna yetişti. Kureyşliler bu sırada Medine’ye geri dönmeyi ve sağ kalan Müslümanları öldürmeyi tartışıyorlardı. Mekkeli müşrikler Medine’ye doğru yürüme kararını oybirliğiyle benimsemiş fakat Ebû Süfyân henüz ordusuyla hareket etmemişti ki Ma‘bed el-Huzâî ile karşılaştılar. Ma‘bed geride olup bitenler hakkında kendisinden bilgi almak isteyen Ebû Süfyân’a Müslümanların Uhud Gazvesi’nde bulunamayanların da katıldığı büyük bir ordu ile kendilerini takip ettiklerini ve geri dönmelerinin kendileri için tehlikeli olacağını söyledi.⁴⁹⁰ Ma‘bed’in bu sözleri üzerine azim ve gayreti kırılan müşrik ordusu Mekke’ye doğru hareket etti. Ma‘bed bu durumu Hz. Peygamber’e bildirdi. Hz. Peygamber de, “*Muhammed’in nefsi yed-i kudretinde olana yemin ederim ki taşlar onlar için işaretlenmişti. Eğer dönselerdi dünkü (Bedir’deki) gibi giderlerdi*” dedi.⁴⁹¹

⁴⁸⁷ Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C: I, s. 390; Sariçam, “Hamrâülesed Gazvesi”, **DİA**, C: XV, s. 498.

⁴⁸⁸ Mübarek Furi Müslüman olduğunu ifade etmektedir bkz.; Mübarek Furi, **Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti**, s. 286.

⁴⁸⁹ Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C: I, s. 391.

⁴⁹⁰ Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C: I, s. 391; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 246-247; Sariçam, “Hamrâülesed Gazvesi”, **DİA**, C: XV, s. 498.

⁴⁹¹ Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C: I, s. 392; Sariçam, “Hamrâülesed Gazvesi”, **DİA**, C: XV, s. 498.

Müşrik ordusu yolda yiyecek almak için Medine'ye gitmekte olan Abdülkaysoğulları'ndan küçük bir kervanla karşılaştı. Ebû Süfyân, bu kervan sahiplerine daha sonra develerine kuru üzüm yüklemek koşuluyla Resûl-i Ekrem'e bir mesaj iletmelerini istedi. Bir tür karşı propaganda ile ordusunun takip edilmesini önlemek isteyen⁴⁹² Ebû Süfyân mesajında: "Muhammed'e ve ashâbına nerede ulaşırsanız, geri dönmeye karar verdiğimizizi ve peşlerinde olduğumuzu onlara söyleyin." diyerek geri döneceklerini ve sağ kalan Müslümanları öldüreceklerini bildirdi. Hz. Peygamber bu haber kendisine ulaşınca, "*Allah bize kâfidir, O ne güzel vekildir*" (*Hasbünallâhü ve ni'me'l-vekil*)" dedi.⁴⁹³ Müslümanlar Hamrâülesed'de beş gün kaldıktan sonra Medine'ye döndüler.⁴⁹⁴

Müslümanlar Hamrâülesed Gazvesi esnasında müşriklerden iki kişiyi (Muâviye b. Muğîre ile şair Ebû Azze) yakalayarak öldürdüler. Ebû Azze el-Cumahî Hamrâülesed mevkiinde istirahat ettikten sonra yürüyüşlerine devam eden müşrik ordusu tarafından uykuya daldığı için unutulmuş, buraya gelen Müslümanlar tarafından yakalanarak esir edildi. Bedir Gazvesi'nde esir edilen, ancak fakir ve çok sayıda çocuk sahibi olduğu için, Müslümanlarla bir daha savaşmayacağına ve Resûl-i Ekrem aleyhinde konuşmayacağına dair kendisinden söz alınarak fidyesiz serbest bırakılan şair Ebû Azze sözünde durmayıp Uhud Gazvesi'ne katılmıştı. Uhud Gazvesi'ne zorla getirildiğini iddia eden Ebû Azze tekrar bağışlanmasını istediysede Resûl-i Ekrem, "*Ben sana, 'Muhammed'i iki defa aldattım' dedirtmem. Mümin bir delikten iki defa ısırılmaz*" diyerek öldürülmesini emretti.⁴⁹⁵ Uhud Gazvesi'nde Hz. Hamza'ya işkence yapanlar arasında bulunan Muâviye b. Muğîre Kureyş ordusundan ayrı düşmüş ve Medine'ye giderek aynı kabileye mensup olan Hz. Osman'ın evine sığınmıştı. Hz. Osman'ın başvurusu üzerine Resûlullah üç gün içinde Medine'yi terketmesi şartıyla Muâviye'ye eman vermiş, aksi takdirde öldürüleceğini bildirmişti. Ancak Muâviye, muhtemelen Hz. Peygamber'in faaliyetleri hakkında Mekke

⁴⁹² Mübarek Furi, **Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti**, s. 287.

⁴⁹³ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 392; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 248; Sariçam, "Hamrâülesed Gazvesi", **DİA**, C: XV, s. 498. Âl-i İmrân sûresinin 172-174. âyetlerinin bu gazve (Hamrâülesed) dolayısıyla nâzil olduğu rivayet edilmektedir (Taberî, **Tefsîr**, C: II, s. 404-406; Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, C: II, s. 465; Sariçam, "Hamrâülesed Gazvesi", **DİA**, C: XV, s. 498).

⁴⁹⁴ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 387; İbn Hişâm, Hz. Peygamber'in Hamrâülesed'de üç gün kaldığını rivayet etmiştir. İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 136.

⁴⁹⁵ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 139; Sariçam, "Hamrâülesed Gazvesi", **DİA**, C: XV, s. 498.

müşriklerine bilgi ulaştırmak amacıyla Medine'yi terketmemişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in görevlendirdiği Ammâr b. Yâsir ile Zeyd b. Hârise tarafından yakalanarak öldürüldü.⁴⁹⁶

Hz. Peygamber'in düşmana karşı uyguladığı bu psikolojik taktik hemen etkisini göstermiş, Hamrâülesed'e gelerek güç gösterisinde bulunan Müslümanların bu durumu müşrikleri korkutmuş, muhtemel bir mağlûbiyetten çekinen müşrikler savaşmaksızın Mekke'ye dönmüşlerdir. Bununla da Müslümanlar kendine olan güvenini düşmanlarına göstermiş, Kureyş ve diğer Arap kabilelerine, ayrıca Medine'de bulunan Yahudi ve münafıklara karşı hâlâ güçlü oldukları mesajını vermişlerdir.⁴⁹⁷

---

⁴⁹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C: III, s. 140; Sarıçam, "Hamrâülesed Gazvesi", *DİA*, C: XV, s. 498.

⁴⁹⁷ Mahmudov, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 249-250.

3. BÖLÜM

UHUD SAVAŞI'NIN SONUÇLARI VE ETKİLERİ

3. 1. Müslümanlar Açısından Sonuçları ve Etkileri

Uhud Savaşı'nda Müslümanlar yetmiş şehid vermiş, askerlerin önemli bir kısmı da yaralanmıştı. Kaynaklarda Müslüman kadınların vefat eden yakınları için ağladıkları, Hz. Peygamber'in Uhud şehidleri için çok üzüldüğü özellikle amcası Hz. Hamza'nın vefatından dolayı müteessir olduğu ve ona ağladığı rivayet edilmektedir.⁴⁹⁸

Uhud Savaşı'nın Müslümanlar üzerindeki olumsuz sonucu Medine içinde sosyal düzenin bozulmasına neden oldu. Yahudiler, Uhud Savaşı'nda Müslümanların ilâhî yardım almadıklarını bu nedenle Hz. Peygamber'in gerçek bir peygamber olmadığını, sadece saltanat peşinde koştuğunu iddia ediyorlardı.⁴⁹⁹ Özellikle Benî Nadir'e mensup Yahudiler Hz. Peygamberle yaptıkları antlaşmaya aykırı davranışlar sergilemeye başladılar. Onlar bu tutumlarını Hz. Peygamber'e suikast düzenleyecek kadar ileriye taşıdılar. Bir arada yaşama şartlarını yerine getirmeyen ve Müslümanlar içinde sürekli fesad çıkaran bu grupla artık birlikte yaşamının imkânsızlığını gören Hz. Peygamber, Nadiroğullarının Medine'den çıkarılmasına karar vermiştir.⁵⁰⁰ Münafıklar da, savaşta Müslümanların başına gelenlerden dolayı sevinmiş ve alaylı sözler sarfederek, ashâb-ı kirâmın morallerini bozmaya ve onları Hz. Peygamber'den uzaklaştırmaya çalışıyorlardı.⁵⁰¹

---

⁴⁹⁸ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 339; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C: III, s. 127-128, 132; Dımaşkî, *Subul el-hudâ*, C: IV, s. 261.

⁴⁹⁹ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 366; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, C: IV, s. 338; Dımaşkî, *Subul el-hudâ*, C: IV, s. 272; Köksal, *Medine Devri*, C: III, s. 237; Gazalî, *Fıkhü's-Sîre*, s. 267; Gadbân, *Fıkhü's-Sîre*, s. 430.

⁵⁰⁰ Ebu Zehra, *Hiz. Muhammed*, C: III, s. 188-193.

⁵⁰¹ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 365-366; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, C: IV, s. 338; Dımaşkî, *Subul el-hudâ*, C: IV, s. 272; Gadbân, *Fıkhü's-Sîre*, s. 430.

Uhud Savaşı'nın sonuçları Müslümanların Arap yarımadasındaki siyasi konumları açısından birçok problemi de beraberinde getirmiştir. Müslümanların Bedir Savaşı sonrasında diğer Arap kabileleri arasında artan prestiji Uhud Savaşı sonrasında tersine dönmeye başladı. Bugüne kadar Müslümanlardan korkan çevredeki Arap kabilelerinin kendilerine güvenleri artarak Hz. Peygamber'e karşı çeşitli komplolar kurmuşlar, Medine'yi işgal etmeyi planlamışlardı. Ancak Hz. Peygamber'in aldığı tedbirler sayesinde bu planlar başarıya ulaşmamıştır.

Uhud Savaşı'nın ehemmiyeti üzerinde duran Müslüman araştırmacıların bu konudaki düşünce ve değerlendirmelerini şöyle sıralayabiliriz:

1- Hz. Peygamber'in Uhud Savaşı öncesinde ashâbı kirâm ile istişarede izlediği yol, şûranın gerekliliği ve sınırlarının belirlenmesi açısından büyük önem taşır. Yapılan istişarede Hz. Peygamber kendi görüşünün aksine bir görüş çıksa da çoğunluğun kararını benimseyerek bu kararı uygulamaya koymuştur. Alınan karardan sonra sahâbiler önceki fikirlerinden vazgeçtiklerini belirtmelerine rağmen, Hz. Peygamber alınan kararı uygulamaya koymada tereddüt etmemiş, bir defa karar alındıktan sonra, işi tekrar incelemeye almanın istişare ölçülerini aştığını, özellikle savaş gibi konularda ciddiyet ve kararlılığın gerekliliğini göstermiştir.⁵⁰²

2- Bu savaşta emirlere itaat etmemenin neticesinde ortaya çıkan sonuç Müslümanların itaatın kıymetini öğrenmesi açısından faydalı bir ders olmuştur.⁵⁰³ Okçuların Hz. Peygamber'in emirlerine uymamaları çok sayıda can kaybına ve savaşın Müslümanların aleyhine sonuçlanmasına sebep olmuştur ki, bu da zaferin sabırla ve kumandanın emirlerine itaatle elde edileceğini göstermektedir.⁵⁰⁴ Ganimet elde etme arzusu, Allah rızasını kazanmanın, Hz. Peygamber'e itaatın önüne geçmemelidir. Bunun aksine uygulamalar yenilgiye yol açmıştır.

---

⁵⁰² Ramazan el-Bûtî, **Fıkhü's-Siyre**, Çev. Atik Aydın, Van, Bilge Adam Yayınları, 2006, s. 227-228.

⁵⁰³ Kastallânî, Ebü'l Abbas Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed, **Mevâhibü Ledünniye: İlâhî Rahmet Hazreti Muhammed (s.a.v.)**, C: I-II, çev. Şair Abdülbaki, sdl. İ. Turgut Ulusoy, yay. haz. Abidin Sönmez, Ömer Dönmez, İstanbul, Hisar Yayınevi, 1984, s. 118; Gazalî, **Fıkhü's-Sîre**, s. 264.

⁵⁰⁴ İbn-i Kayyim, **Zâdu'l-Meâd**, C: III, s. 1187-1188; Gazalî, **Fıkhü's-Sîre**, s. 264.

3- Peygamberlerin davetleri esnasında çeşitli bela ve musibetlerle denenmeleri ilâhî bir kanundur. İnananlar hep galip gelecek olsalar onlarla sadece savaştan elde edecekleri menfaat nedeniyle beraber olanlar ayırt edilemeyecekti. Peygamberler sürekli yenilgiye uğrayacak olsa bu sefer de peygamber göndermedeki ilâhî amaç yerine gelemezdi. Bu nedenle Yüce Allah: “...İşte (iyi veya kötü) günleri insanlar arasında (böyle) döndürür dururuz. (Bazen bir topluma iyi ya da kötü günler gösteririz, bazen öbürüne.) Allah, sizden iman edenleri ayırt etmek, sizden şahitler edinmek için böyle yapar. Allah, zalimleri sevmez.”⁵⁰⁵ âyetiyle zaferi dünyada hem inananlar hem de düşmanları arasında dönüşümlü olarak bölüştürdüğünü, ahirette ise nusretinin müminler üzerinde olduğunu belirtiyor.⁵⁰⁶

4- Uhud’da alınan derslerden biri de Bedir zaferinden sonra Uhud’daki başarısızlığın Müslümanların askerî açıdan sebeplere sarılmalarının önemini ve zafer elde etmenin maddi ve manevi şartlarını ortaya koymaktadır.⁵⁰⁷ Özetle, Zaferin yalnızca Allah’tan geldiğinin bilinciyle ve içtenlikle Allah’a yönelip onun rızasını gözetmek, yalnızca Allah’tan yardım isteyip O’na tevekkülde bulunmak, Allah ve Resûlüne itat, O’nun yolunda cihad etmek, sabır ve sebat göstermek; sayıya, güce veya başka herhangi bir şeye bel bağlamamak zaferin gerekli şartlarındandır. Zaferin bir diğer önemli şartı ise orduda birliği sağlamaktır. Hezimet ise sayı azlığı veya teçhizat eksikliğinden değil itaatsizlik ve isyan, dünya sevgisi ve ona ulaşma arzusundan kaynaklanmaktadır.⁵⁰⁸

5- Yüce Allah: “Onların (müşriklerin) başına (Bedir’de) iki mislini getirdiğiniz bir musibet (Uhud’da) sizin başınıza geldiğinde, “Bu nereden başımıza geldi?” dediniz, öyle mi? De ki: “O (musibet), kendinizdendir.” Şüphesiz Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter.”⁵⁰⁹ meâlindeki âyette Uhud Savaşı’nda Müslümanların uğradığı musibetin kendilerinden kaynaklandığını bildirmektedir. Âyetin tefsirinde bu musibetin nedeni olarak iki izahın ön plana çıktığını görmekteyiz. Birinci görüş

---

⁵⁰⁵ Âl-i İmrân, 3/140.

⁵⁰⁶ İbn-i Kayyım, **Zâdu’l-Meâd**, C: III, s. 1188, 1191.

⁵⁰⁷ Said Havva, **el-Esas fi’s-Sünne**, C: II, s. 315.

⁵⁰⁸ Gadbân, **Fıkhü’s-Sîre**, s. 420-421.

⁵⁰⁹ Âl-i İmrân, 3/165.

Hz. Peygamber'in Medine'de kalarak savunma savaşı yapma isteğine karşı ashâb-ı kirâmın Uhud'a gitmekte ısrar etmesi veya okçuların Hz. Peygamber'in emrine itaat etmeyerek yerlerinden ayrılması Uhud'da alınan yenilginin nedeni olarak gösterilmektedir. Diğer görüş ise, Bedir Savaşı'nda alınan esirlerle ilgilidir. Bedir Savaşı'nda müşriklerden 70 esir alınmıştı. Resûlullah (s.a.v.) bu esirler hakkında sahâbîleri ile istişare etmiş, Allah Teâlâ'nın, kendisine, bunların ya boyunlarının vurulmasını veya ilerde bunların sayısı kadar ölü vermek karşılığında fidye alarak serbest bırakabileceklerini emrettiğini söylemiştir. Sahâbîlerden bazılarının fidye alınarak esirlerin serbest bırakılması isteği üzerine 70 esir serbest bırakılmıştı. İşte Uhud Savaşı'nda şehid edilen 70 kişinin bu esirlerin serbest bırakılmasına karşılık olduğu rivayet edilmiştir. Âyet-i kerimede buna işaretle "Bu başınıza gelen kendinizdendir." buyuruldu.⁵¹⁰

6- Bu savaş, Allah'a yalnız sevinç, nimet ve afiyet zamanlarında değil sevinçte ve tasada, hoşlanılan veya hoşlanılmayan her durumda ibadet ve taat içinde olunması gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Buna göre zafer elde edilsin veya edilmesin Allah'a kulluk ve itaatte sebat edenler gerçek kazananlar olarak ortaya çıkmaktadır.⁵¹¹

7- Uhud Savaşı müminlerle münafıkların birbirinden ayrışmasını sağlamıştır. Savaş öncesinde Abdullah b. Übey b. Selûl'ün bahaneler öne sürerek İslâm ordusundan ayrılması, savaşın kızıştığı esnada bazı münafıkların "Muhammed peygamber olsaydı öldürülmezdi, artık eski dininize dönünüz ve kardeşlerinize başvurunuz" sözleri ve bazı münafıkların savaştan sonra Medine'ye dönen Müslümanlarla alay etmesi, onların gerçek yüzlerini ortaya çıkarmıştı. Yüce Allah: "*İki topluluğun (ordunun) karşılaştığı günde başınıza gelen musibet Allah'ın izniyledir. Bu da mü'minleri ortaya çıkarması ve münafıklık yapanları belli etmesi içindi...*"⁵¹², Ayrıca "*Allah, pisi (münafiğı) temizden (mü'minden) ayıruncaya kadar mü'minleri içinde bulduğunuz şu durumda bırakacak değildir. Allah size gaybı*

⁵¹⁰ Taberî, **Tefsîr**, C: II, s. 399.

⁵¹¹ İbn-i Kayyim, **Zâdu'l-Meâd**, C: III, s. 1189.

⁵¹² Âl-i İmrân, 3/166-167.

*bildirecek de değildir. Fakat Allah, peygamberlerinden dilediğini seçer (gaybı ona bildirir)...”*⁵¹³ âyetleriyle açıkladığı üzere Müslüman safları münafıklardan temizlemiştir.⁵¹⁴ Bu sayede başta Hendek gazvesi olmak üzere birçok kritik olayda münafıklara karşı tedbirler alınmış ve pek çok fayda sağlanmıştır.⁵¹⁵ Bu nedenle bu olay Uhud Savaşı'nın en önemli sonuç ve hikmetlerinden biri olarak görülmüştür.

8- Uhud Savaşı Hz. Peygamber'in vefatı halinde müminlerin nasıl davranacakları hususunda önemli dersler içermektedir. Savaş esnasında “Hz. Peygamber'in öldüğü (öldürüldüğü)” hakkında yalan bir haber yayılmış, bu haber üzerine bazı sahâbîler müşriklerle savaşmanın yararsızlığına, Resûl-i Ekrem'in vefatıyla bu dinin işinin bittiğine ve müşriklere karşı cihadın sona erdiğine inanmaya başlamışlardı.⁵¹⁶ Bunun üzerine Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim gerisin geriye dönerse, Allah'a hiçbir zarar veremez. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır.*⁵¹⁷

Yüce Allah Resûlullah'ın ölmesi ya da öldürülmesiyle üzerlerinden kalkmayacak olan sorumluluklarını doğrudan algılamaları için Müslümanların İslâm ile olan ilişkilerini ve Allah ile olan sözleşmelerini direkt bir duruma getirmeyi ve Allah'ın önünde yaptıkları bu sözleşmenin sorumluluğunu aracısız duymalarını dilemektedir.⁵¹⁸ Bu olayın hikmeti, Resûlullah'ın vefat ettiği gün ortaya çıkmıştı.⁵¹⁹ Kur'an âyetleri Müslümanları uyarılmış ve dikkatlerini gerçeklere çevirmiştir. Bundan

---

⁵¹³ Âl-i İmrân, 3/179.

⁵¹⁴ Taberî, **Tefsîr**, C: II, s. 409-410.

⁵¹⁵ Sezikli, **Nifak Hareketleri**, s. 79-80.

⁵¹⁶ Kutub, **Fî Zılâl-il Kur'an**, C: II, 202.

⁵¹⁷ Âl-i İmrân, 3/144.

⁵¹⁸ Kutub, **Fî Zılâl-il Kur'an**, C: II, 203.

⁵¹⁹ Hz. Peygamber'in vefatı Müslümanlarda büyük bir üzüntü ve şaşkınlık meydana getirmişti. Bundan en çok etkilenenlerden biri de Hz. Ömer'di, O: “...Resûlullah (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) ölmedi. Fakat o Rabbine gitti... elbette geri dönecektir... Resûlullah (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) öldü diye iddia eden adamların elleri kesilecek...” sözleriyle Hz. Peygamber'in vefatını kabellenemediğini gösteriyordu. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir: “Ey İnsanlar! Kim Muhammed'e ibâdet ediyordu ise, şüphesiz Muhammed ölmüştür. Kim Allah'a ibâdet ediyordu ise şüphesiz Allah birdir, ölmez.” dedi, ve “*Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim gerisin geriye dönerse, Allah'a hiçbir zarar veremez. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır.*” âyetini okudu. (İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: IV, s. 411-412).

ötürü Müslümanlar Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında kendilerine bırakılan emanete (Allah'a davet ve O'nun yolunda cihad) dönmüşlerdi. "Müslümanlar, imanlarında daha güçlü, akidelerinde ve Allah'a (c) olan tevekküllerinde daha sağlam bir bağlılıkla bu emaneti yerine getirdiler."⁵²⁰

9- Münafıklar Hz. Peygamber'e, "Bu işten bize bir yarar var mı?" diyerek bu savaşta kendileri için herhangi bir çıkar bulunmadığını vurgulamak istemişler; kendi aralarında da "Bu işten bizim bir çıkarımız olsaydı burada öldürülmezdik" demişlerdi. Yüce Allah onlara: "...De ki: Evlerinizde dahi olsaydınız, üzerlerine öldürülmesi yazılmış bulunanlar mutlaka yatacakları (öldürülecekleri) yerlere çıkıp gideceklerdi. Allah bunu göğüslerinizdekini denemek, kalplerinizdekini arındırmak için yaptı. Allah göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir."⁵²¹ buyruğuyla ecel ve ömrün Allah'ın elinde olduğunu, ister savaşta olsun isterse de evlerde yataklarında olsun herkesin eceliyle öleceğini belirtmiştir.⁵²²

10- İçerisinde pek çok ders ve öğüt barındıran el-Enfâl Sûresi'nin 17.⁵²³ ve 36.⁵²⁴ âyetleri; Âl-i İmrân suresinin 120-200 âyetleri arası⁵²⁵; en-Nahl Sûresi'nin 126. ve 127.⁵²⁶ ve el-Münâfikûn Sûresi'nin 5. âyetlerinin⁵²⁷ Uhud Savaşı hakkında nâzil olduğu bildirilmiştir.

İslâm âlimleri Uhud Savaşı'ndaki hadiselerden hareketle bazı hukukî kaideler ortaya koymuşlardır:

1- Cihada karar verildikten sonra sefere çıkmak farzdır.⁵²⁸ Savaş için gerekli hazırlık yapıldıktan sonra savaşa gitmek üzere yola çıkıldığında, artık askerlerin

---

⁵²⁰ Bûtî, **Fıkhu's-Siyre**, s. 234.

⁵²¹ Âl-i İmrân, 3/154.

⁵²² İbn-i Kayyım, **Zâdu'l-Meâd**, C: III, s. 1204-1205; Zuhaylî, **Tefsirü'l-Münir**, C: II, s. 389.

⁵²³ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 300-301.

⁵²⁴ İbn İshak, **Siyer**, s. 377; Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 252-253; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 83-84.

⁵²⁵ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 367-381.

⁵²⁶ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 339.

⁵²⁷ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 367.

⁵²⁸ İbn-i Kayyım, **Zâdu'l-Meâd**, C: III, s. 1183.

tereddüte düşmeleri caiz değildir. Çünkü tereddüt, askerler arasındaki birliğin ortadan kalkmasına, ihtilafa düşmelerine ve birbirlerini yardımsız bırakmalarına sebebiyet verir. Bu nedendir ki Hz. Peygamber, sahâbîlerin görüşlerini değiştirmiş olduklarını görünce, savaş gibi ciddiyet ve kararlılık isteyen bir durumda tereddüte yer olmayacağını bildirmek üzere şöyle buyurmuştur: “*Bir peygamber zırhını giydikten sonra, Allah onunla düşmanları arasında hüküm vermedikçe onları geri indirmesi kendisine yakışmaz.*”⁵²⁹

2- Düşman ordusu bir Müslüman beldeye saldırmak üzere geldiğinde onlarla şehir dışında bir meydan savaşı yapmak zorunlu değildir. Düşmana karşı galip gelme imkânı varsa kendi yurtlarından ayrılmamaları, savunma savaşı yapmaları gerekir. Nitekim Rasûlüllah (s.a.v.) Uhud günü buna işaret etmişti.⁵³⁰ Müslümanların savaş taktiklerini çok iyi uygulamaları lazımdır. Eğer dışarı çıkmaları gerekiyorsa dışarı çıkarlar, şehir içinde beklemeleri gerekiyorsa şehir içinde beklerler.⁵³¹

3- Hz. Peygamber Uhud meydanına giderken kör bir Yahudinin bahçesinden geçmiş ve bahçe sahibinin itirazına aldırılmamıştı. Bundan hareketle çıkarılan hükümde ordunun geçeceği yollar kapanmışsa ve sadece bir şahsın özel mülkiyetinde olan yoldan veya bahçeden geçme zorunluluğu ortaya çıkmışsa sahibi her ne kadar itiraz etse de ordu o yoldan ve özel mülkten geçebilir.⁵³² Ancak çoğunluğa zarar gelecekse böyle bir uygulamaya gidilmez.⁵³³

4- Ergenlik çağına ulaşmamış çocuklar cihadla mükellef tutulmazlar.⁵³⁴ Ancak bedeni kuvveti olan ya da ok atma ve benzeri alanlarda savaş sanatına vakıf bulunan kimseler on beş yaşına varmamış olsalar bile savaşa katılabilirler.⁵³⁵ Hz. Peygamber Uhud yolu üzerinde Eş-Şeyhayn denilen yere gelince burada ordunun

---

⁵²⁹ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 266; İbn Sa'd, **Tabakât**, C: II, s. 45; Ebu Zehra, **Hz. Muhammed**, C: III, s. 168.

⁵³⁰ İbn-i Kayyım, **Zâdu'l-Meâd**, C: III, s. 1183-1184.

⁵³¹ Ebu Zehra, **Hz. Muhammed**, C: III, s. 171.

⁵³² İbn-i Kayyım, **Zâdu'l-Meâd**, C: III, s. 1184; Ebu Zehra, **Hz. Muhammed**, C: III, s. 168-169.

⁵³³ Ebu Zehra, **Hz. Muhammed**, C: III, s. 168.

⁵³⁴ İbn-i Kayyım, **Zâdu'l-Meâd**, C: III, s. 1184; Vehbe Zuhaylî, **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi**, C: VIII, s. 182.

⁵³⁵ Ebu Zehra, **Hz. Muhammed**, C: III, s. 167-168.

denetimini yapmış, yaşı küçük olanları ordudan ayırarak Medine'ye göndermişti. Fakat bunlardan Râfî b. Hadîc ve Semüre b. Cündeb'e fizikî yapısı gelişmiş ve çeşitli harp becerilerine sahip oldukları için savaşa katılma izni vermiştir.⁵³⁶

5- Hz. Peygamber, hanım sahâbîlere askerlere su taşımak ve yaralı askerleri tedavi etmek amacıyla Uhud Savaşı'na katılmalarına izin vermiştir. Bu nedenle İslam hukukçuları kadınların da tedavi gibi amaçlarla savaşa katılmalarının caiz olduğunu söylemişlerdir.⁵³⁷ Kadınların erkeklerle beraber savaşa katılmaları bazen caiz, mübah veya müstehap olabilirken, Müslüman askerlerin çok sayıda hemşire ve hasta bakıcıya ihtiyaç duymaları halinde vacib olabilmektedir.⁵³⁸

6- Komutan yaralandığı zaman etrafındakilere oturarak namazlarını kıldırması ve onların da oturarak namazlarını kılmaları caizdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) Uhud Savaşı sonrasında böyle yaptı ve O'nun bu sünneti vefatına kadar bu şekilde devam etti.⁵³⁹

7- Kişinin Allah yolunda şehidiliği temenni etmesi caizdir. Uhud Savaşı'nda Abdullah b. Cahş: "Allah'ım sana yemin ederim ki, yarın düşmanla karşılaşmak ve senin uğrunda ölmek istiyorum." sözleriyle Allah yolunda şehidliği temenni etmişti.⁵⁴⁰ Cihad eden bir kimsenin, gevşeklik ve teslimiyet havası içinde değil, fakat onurlu ve üstünlük havası içindeyken, güçlü ve kuvvetliyken Allah yolunda şehid olmak istemesi caizdir. Bu gibi durumlar dışında ölümü istemek caiz değildir.⁵⁴¹

8- İslâm'da dinin temel amaçlarından biri de nefsin korunması ilkesidir. Bu doğrultuda kişinin haksız yere başkasını öldürmesi yasaklandığı gibi⁵⁴² kendi canına kıyması da kesin olarak yasaklanmıştır.⁵⁴³ Uhud Savaşı'nda Kuzman adındaki bir

---

⁵³⁶ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 267-268; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 90-91; Ebu Zehra, **Hz. Muhammed**, C: III, s. 168.

⁵³⁷ Ebu Zehra, **Hz. Muhammed**, C: III, s. 168.

⁵³⁸ Ebu Zehra, **Hz. Muhammed**, C: III, s. 172.

⁵³⁹ İbn-i Kayyım, **Zâdu'l-Meâd**, C: III, s. 1184; Havva, **el-Esas fi's-Sünne**, C: II, s. 307.

⁵⁴⁰ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 340.

⁵⁴¹ Ebu Zehra, **Hz. Muhammed**, C: III, s. 169.

⁵⁴² el-İsrâ, 17/33.

⁵⁴³ Hayati Hökekleli, "İntihar", **DİA**, C: XXII, s. 351.

münafık ağır şekilde yaralanmış, yaralarının ağrısına dayanamayacak hale gelince de intihar etmişti. Kendini öldüren Kuzman hakkında, Hz. Peygamber “*O cehennem ehliindedir*” buyurmuştur.⁵⁴⁴

9- Şehidler üzerlerine kendi kanları dışında bir necaset bulaşmadıkça yıkanmamaları hususunda ittifak vardır. Hz. Peygamber, Uhud şehidler hakkında “*Onları yıkamayın, çünkü onların bütün yaraları veya kanları kıyamet gününde misk kokusu yayacaktır.*”⁵⁴⁵ buyurmuştur. Ancak kan dışında necaset varsa bunlar yıkanır.⁵⁴⁶ Cünüp, hayız ve nifas durumundaki kimselere gelince İmam-ı A‘zam Ebû Hanîfe, Uhud savaşında şehid olan Hanzale b. Ebû Âmir’in melekler tarafından yıkanmasını delil getirerek şehidler yıkanmasının gerektiğine hükmetmiştir.⁵⁴⁷ Hanefilerden İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’e ve yine Malikî ve Şafiîlere göre cünüp, hayız vb. durumda olan kişiler savaş alanında ölmüşse yıkanmazlar.⁵⁴⁸ Hanbelîlere göre şehid düşmeden önce İslâm olma guslü dışında kendisine başka bir gusül vâcib olmuşsa, yıkanması gerekir.⁵⁴⁹

10- Şehidler için cenaze namazı kılınıp kılınmayacağı hususunda farklı rivayetler bulunmasından dolayı mezhep imamaları ihtilaf etmişlerdir. Ebû Mâlik el-Gıfârî’den gelen bir rivayette “Resûlullah (s.a.v.) Uhud şehîdlerine onar onar cenâze namâzı kıldırmıştır. Her on kişinin içinde Hamza (r.a.) da bulunuyordu. Böylece Resûlullah (s.a.v.) Hz. Hamza (r.a.)’ın üzerine yetmiş cenâze namâzı kıldırmıştır.” Yine Câbir b. Abdullah (r.a.): “...Sonra Hz. Hamza (r.a.) getirildi ve cenaze namazı kılındı. Ardından diğer şehîdler getirildiler ve Hz. Hamza (r.a.)’ın yanına konulmaya başladılar. Onların da namazları kılındıkça yerden kaldırıldılar ve Hz. Hamza (r.a.) bütün şehîdlerin cenaze namazları kılınıncaya dek yerde bırakıldı...” rivayetleri ve

⁵⁴⁴ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 118; İbn-i Kayyim, **Zâdu’l-Meâd**, C: III, s. 1184; Ebu Zehra, **H. Muhammed**, C: III, s. 169.

⁵⁴⁵ İsmail Ahmed et-Tahhan, **Karşılaştırmalı Dört Mezhep Fıkhı**, çev. Birol Özden, İstanbul, Karınca&Polen Yayınları, 2013, s. 427.

⁵⁴⁶ Vehbe Zuhaylî, **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi**, C: III, red. Hamdi Arslan, İstanbul, Risale Yayınevi, 1990, s. 105.

⁵⁴⁷ Vehbe Zuhaylî, **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi**, C: III, s. 104-105; a. mlf., **Hanefî Fıkhı**, C: I, çev. Yusuf Çiğir, İstanbul, Saadet Yayınevi, 2014, s. 485.

⁵⁴⁸ Vehbe Zuhaylî, **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi**, C: III, s. 104-105.

⁵⁴⁹ Abdurrahman Cezîrî, **Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı**, C: II, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1993, s. 751.

“*Bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah’ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar.*”⁵⁵⁰ âyetinin ifadesiyle ahiret açısından diri olup dünya açısından mirasının paylaşılması ve iddeti bittikten sonra karısının başka biriyle evlenebileceği gibi dünya hükümlerinde olduğu gibi, Hanefî mezhebince şehidler üzerine cenaze namazı kılınacağına hükmedilmiştir.⁵⁵¹ Şafî mezhebine göre “*Allah yolunda öldürülenlere “ölüler” demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz.*”⁵⁵² ve “*Bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah’ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar.*”⁵⁵³ âyetlerinde şehidler diri olduğu ayrıca İmam Şafî’nin Uhud’da şehid olanların cenaze namazlarının kılınmadığına dair rivayetlerin mütevatir yollarla nakledilmiş olmasını dikkate alarak şehidler üzerine cenaze namazı kılmanın haram olduğu bildirilmiştir.⁵⁵⁴ Malikî ve Hanbelî mezheplerine göre de Şehid üzerine namaz kılmak haram sayılmıştır.⁵⁵⁵

11- Peygamber Efendimizin sünneti uyarınca şehidler vuruldukları yerde defnedilirler. Cabir: “Bir ara ben gözlemciler arasında iken baktım ki, halam, babamla dayımı bir deve üzerinde getiriyor. Onları mezarlığımıza defnetmek için Medine’ye getirdim. O esnada bir adam bana yetişti ve şöyle dedi: ‘Bilesin ki Peygamber (s.a.v.), şehidleri Uhud’a geri getirip, orada vuruldukları yere defnetmenizi emrediyor.’ Ben de onları geri götürdüm. Uhud’da vuruldukları yere defnettim.”⁵⁵⁶ diyor. Hz. Peygamber’in uygulaması gereği şehidler vuruldukları yerde defnedilmeleri sünnet haline gelmiştir.⁵⁵⁷

⁵⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/169-170.

⁵⁵¹ Serahsî, Şemsü’l-’eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, **Mebûsût**, C: II, ed. Mustafa Cevat Akşit, çev. Ahmet Vanlıoğlu, İstanbul, Gümüşev Yayınları, 2008, s. 78-80; Eşref Ali et-Tehanevî, Zafer Ahmed el-Osman et- Tehanevî, **Hadislerle Hanefî Fıkhi**, C: VI, çev. İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Misvak Neşriyat, 2009, s. 324-327; Vehbe Zuhaylî, **Hanefî Fıkhi**, C: I, s. 484.

⁵⁵² el-Bakara, 2/154.

⁵⁵³ Âl-i İmrân, 3/169-170.

⁵⁵⁴ Hatîb eş-Şirbînî, Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed Kahiri Şafii, **Muğni’l-Muhtâc (Minhâcü’t-Tâlibîn Şerhi)**, C: IV, çev. Soner Duman, İstanbul, Mirac Yayınları, 2010, s. 469; Mehmet Keskin, **Şafii Fıkhi**, C: I, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015, s. 440.

⁵⁵⁵ Abdurrahman Cezîrî, **Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhi**, C: II, s. 751-752.

⁵⁵⁶ İbn Kesîr, **el-Bidâye**, C: IV, s. 78;

⁵⁵⁷ Ebu Zehra, **Hz. Muhammed**, C: III, s. 169-170; İsmail Ahmed et-Tahhan, **Karşılaştırmalı Dört Mezhep Fıkhi**, s. 435.

12- İki ya da üç kişinin aynı mezara defnedilmeleri caizdir. Nitekim Hz. Peygamber Uhud Savaşı'nda 2 veya 3 sahâbînin birarada gömüleceği geniş kabirler kazılmasını istemiş⁵⁵⁸ şehidler kabre konulurken Kur'ânı daha iyi bilenler öne gelecek şekilde defnedilmişlerdir.⁵⁵⁹ Ayrıca şehidlerden dünyadayken birbirini sevenlerin aynı kabre konulmasına dikkat edilmiştir.⁵⁶⁰ Peygamberimiz, Amr b. Cemuh ile Abdullah b. Amr b. Haram hakkında : *“Onlar dünyada bir safta omuz omuza idiler. Birbirlerini severlerdi. Onların ikisini yan yana bir kabre koyunuz.”* diye buyurmuştur.⁵⁶¹

13- Mazereti olan müminler cihadla yükümlü değildirler ancak bunlar mücahit olarak cepheye giderek cihad sevabı alabilirler, öldürdükleri takdirde şehidlik mertebesine yükselirler. Mü'minlerden Amr b. Cemûh total olduğu halde Uhud Savaşı'na katılmak istedi, Hz. Peygamber onu cihaddan alıkoymadı. O da savaşa katıldı ve şehid oluncaya kadar savaştı.⁵⁶²

14- Müslümanlar kâfir sanarak kendilerinden birini öldürürse devlet başkanının hazineden ölenin diyetini ödemesi gerekir. İslâm ordusunun Uhud'a çıktığı sırada yaşlı olduğu için Medine'de bırakılan Huzeyfe'nin babası Yeman daha sonra arkadaşı Sâbit b. Vakş ile Medine'de duramayarak Uhud'a geldiler, Fakat orduya geldikleri bilinmeyip tanınamayınca Müslüman askerler tarafından şehid edildi.⁵⁶³ Hz. Peygamber onun diyetini ödemek istemiş ancak Hz. Huzeyfe babasının diyetini Müslümanlara bağışlamıştır.⁵⁶⁴

15- Öldürülen bir şahsın burnunu, kulağını ve diğer uzuvlarını kesmek (müsle) yasaklanmıştır. Uhud Savaşı'nda müşrikler, özellikle de müşrik kadınlar şehid düşen Müslümanların cesetlerine sert şekilde davranarak, burunlarını, kulaklarını kesmiş, karınlarını deşmişler ve kesilmiş bu uzuvlardan kendilerine

---

⁵⁵⁸ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 359; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 131.

⁵⁵⁹ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 131; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 211.

⁵⁶⁰ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 132; Ebu Zehra, **H. Muhammed**, C: III, s. 170.

⁵⁶¹ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 132.

⁵⁶² İbn-i Kayyim, **Zâdu'l-Meâd**, C: III, s. 1187; Ebu Zehra, **H. Muhammed**, C: III, s. 170-171.

⁵⁶³ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 117.

⁵⁶⁴ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 117.

halhal, gerdanlık ve küpe gibi takılar yapmışlardı. Hind bint Utbe bununla da yetinmeyerek Hz. Hamza'nın ciğerini parçalamış, yemek istemiş ancak yapamayınca atmıştı. Hz. Peygamber amcasını bu halde görünce çok üzüldü ve “*And olsun! Eğer Allah, Kureyş'e karşı herhangi bir yerde beni muzaffer kılarca, elbette onlardan otuz adamın ölüsünün başına böyle getireceğim*” buyurunca ashâb-ı kirâm da “*Vallahi eğer Allah bizi herhangi bir zamanda onlara galip kılarca Arab'dan hiçbir kimseye yapılmadığı bir şekilde burun ve kulaklarını keseceğiz.*” demişlerdi. Bunun üzerine Yüce Allah: “*Eğer ceza verecekseniz size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır. Sabret! Senin sabrın ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlardan yana üzülme. Tuzak kurmalarından dolayı da sıkıntıya düşme.*”⁵⁶⁵ âyetlerini indirdi. Hz. Peygamber de sabretmiş ve ölülere müslâ yapılmasını yasaklamıştır.⁵⁶⁶

16- Hz. Peygamber Uhud Savaşı'nda Müslümanların sayısının azlığına rağmen gayrimüslimlerden yardım almak istemedi. Resûl-i Ekrem Uhud savaşı için Medine'den çıkarak Şeyhayn denilen yere gelince burada bir askerî birliğin orduya katılmak üzere beklediklerini gördü, ashâbından, Abdullah b. Übey b. Selûl'ün anlaşmalısı Yahudiler olduğunu öğrenince “*Müşriklere karşı müşriklerden yardım istenilmez*” buyurarak onların İslâm ordusuna katılmasını reddetti.⁵⁶⁷ Âlimlerin büyük bir çoğunluğu buna dayanarak, savaşta kâfirlere yardım istemenin caiz olmadığı görüşünü benimsemişlerdir. Bu hususta bir ayırım yapan İmam Şafî şöyle der: “*Lider, bu kâfirin Müslümanlar hakkında iyi niyetli ve emanet sahibi olduğuna kanaat getirirse ve o andaki ihtiyaç kâfirden yardım istemeyi de gerekli kılıyorsa, yardım istenebilir, aksi halde olmaz.*”⁵⁶⁸

17- Bedir Gazvesinden sonra Hamrâülesed Gazvesinde de esir alınan Ebû Azze el-Cumahî, Uhud Savaşı'na zorla getirildiğini iddia ederek Hz. Peygamber'den tekrar bağışlanmasını istediye de Resûl-i Ekrem: “*Ben sana, 'Muhammed'i iki defa*

⁵⁶⁵ en-Nahl, 16/126-127.

⁵⁶⁶ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 127-129; Mahmûd Halef Cerâd Îsâvî, **Fıkhu'l-Gazavât**, Amman, Dâru Ammâr, 2000, s. 255-256.

⁵⁶⁷ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: I, s. 267.

⁵⁶⁸ İmam Şafî'den aktaran Bûtî, **Fıkhu's-Siyre**, s. 229.

aldattım' dedirtmem. Mümin bir delikten iki defa ısırılmaz.” buyurarak öldürülmesini emretti.⁵⁶⁹ Nitekim bugünkü devletler hukukuna göre de bir esirin kendisini salıveren devlete tekrar savaşmama şartıyla serbest bırakılması halinde, tekrar esir alındığında cezasının idam olduğu belirtilmektedir.⁵⁷⁰

18- Hz. Peygamber Medine'ye döndüğü zaman Ensar evlerinden birinin yanından geçerken şehidlerinin üzerine ağlayıp ağıt yakan kadınları işitince şöyle buyurdu: “*Fakat Hamza için ağlayan kimse yoktur.*” Bunun üzerine Sa'd b. Mu'âz, Abdüleşheloğulları'nın evine vararak, hanımlara gidip Hz. Hamza için ağlamalarını emretti. Onlar da gelip Resûl-i Ekremi ziyaret ederek Hz. Hamza için ağlamış ve ağıt yakmışlardı. Hz. Peygamber memnuniyetini bildirerek bundan sonra ağlamaya izin verilmekle beraber ölünün ardından bağırıp çağırmayı yasakladı.⁵⁷¹

19- Savaş dışında kibirle yürümek haramdır. Hz. Peygamber'in kılıcını verdiği Ebû Dücâne saflar arasında çalimli çalimli dolaşmaya başlayınca Peygamberimiz: “*Bu gibi yerlerde hariç o Allah'ın gazaplandığı bir yürüyüştür.*” buyurmuştur.⁵⁷² Bu, normal şartlarda haram kılınan kibirli davranışların, savaş halinde haramlığının ortadan kalktığını kanıtlıyor. Buradaki kibirli davranış, gerçeğinde düşmanlarına karşı İslâm'ın şerefiyle övünmektir. Bu, Müslümanlarca önemini yitirmemesi gereken psikolojik savaşın türlerinden biridir.⁵⁷³

20- Uhud Savaşı'nın sonucu İslâmî hükümlere göre yapılan ilk miras taksiminin bir anlamda sebebi olmuştur. Ensardan Sa'd b. Rebî' bu savaşta şehid düşünce geride hamile hanımı ve iki kız çocuğu kalmıştı.

⁵⁶⁹ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 139; Sariçam, “Hamrâülesed Gazvesi”, **DİA**, C: XV, s. 498.

⁵⁷⁰ Ahmet Özel, **İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 38-39.

⁵⁷¹ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 132-133; İbn Sa'd, **Tabakât**, C: III, s. 15-17; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: II, s. 154.

⁵⁷² İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 91-92. Bûtî, **Fıkhü's-Siyre**, s. 231.

⁵⁷³ Bûtî, **Fıkhü's-Siyre**, s. 231.

Cahiliye âdeti üzere kardeşi⁵⁷⁴ gelip onun mirasını aldı. Elleriinde hiçbir mal ve mülk kalmayan şehidin ailesi bu durumu Hz. Peygamber'e ilettili. Bunun üzerine miras taksimini belirleyen âyet⁵⁷⁵ nazil olmuş buna göre Hz. Peygamber Sa'd b. Rebî'nin ailesi ve kardeşi arasında miras taksimini yapmıştı. Böylece İlahî hükümlere göre ilk miras taksimi gerçekleşmiş oldu.⁵⁷⁶

21- Benî Nadîr Yahudilerine mensup Muhayrîk, Yahudilerin Uhud Savaşı'nda Müslümanlara yardım etmelerini istemiş, olumlu cevap alamayınca, kendisi Müslümanların safında savaşa katılmıştı. Savaşta öldürülmesi halinde mallarının Hz. Peygamber'e ait olduğunu ve dilediği gibi tasarruf edebileceğini vasiyet etmişti. Muhayrîk, Uhud Savaşı'nda Müslümanlar safında savaşp öldürülünce Resûl-i Ekrem "*Muhayrîk, Yahudilerin hayırlısıdır*" buyurarak onu hayırla anmış ve mülkiyetindeki yedi hurma bahçesini vakfa çevirmiştir.⁵⁷⁷ Her ne kadar Hz. Peygamber'in hicretinden önce safer H.1'de vefat eden Berâ' b. Ma'rûr, malını üçe taksim ederek üçte birini Allah rızası için harcanmasını vasiyet etmişse de Hz. Peygamber onun vasiyet ettiği bu malları varislerine iade ettiği için Muhayrîk'in vasiyet ettiği malların vakfa çevrilmesi İslâm'da ilk vakıf uygulaması olarak değerlendirilmiştir.⁵⁷⁸

⁵⁷⁴ Caetani bu kişinin Abdurrahman b. Avf olduğunu iddia etmektedir. (Caetani, **İslâm Tarihi**, C: IV, s. 85-86). Ancak Âsım Köksal, Caetani'nin bu iddiasının gerçeği yansıtmadığını, mirası Abdurrahman b. Avf'ın değil, kaynaklarda ismi geçmeyen ancak Sa'd b. Rebî'in mensup bulunduğu Belhâris b. Hazrecler arasından olduğuna işaret edilen kan kardeşi tarafından alındığını belirtmiştir. (Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 262-263).

⁵⁷⁵ "*Allah size, çocuklarınız (ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder. (Çocuklar sadece) ikiden fazla kız iseler, (ölenin geriye) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kız bir ise (mirasın) yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, geriye bıraktığı maldan, ana babasından her birinin altında bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da (yalnız) ana babası ona varis oluyorsa, anasına üçte bir düşer. Eğer kardeşleri varsa anasının hissesi altında birdir. (Bu paylaşırma, ölenin) yapacağı vasiyetten ya da borcundan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan, hangisinin size daha faydalı olduğunu bilemezsiniz. Bunlar, Allah tarafından farz kılınmıştır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.*" (en-Nisâ, 4/11).

⁵⁷⁶ Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 258-259; Mahmudov, **H. Peygamber'in Savaşları**, s. 126-127.

⁵⁷⁷ İbn Hazm, **Cevâmi**, s. 162-163; Süheylî, **er-Ravzü'l-Ünüf**, C: VI, s. 47; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, C: IV, s. 66-67; Kettânî, **et-Terâfîbu'l-idâriyye**, C: I, s. 586-587; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 107-108; Ebu Zehra, **H. Muhammed**, C: III, s. 166; Şulul, **H. Peygamber Devri Kronolojisi**, s. 577; İbrahim Hatiboğlu, "Muhayrîk en-Nadrî", **DİA**, C: XXXI, s. 22.

⁵⁷⁸ Süheylî, **er-Ravzü'l-Ünüf**, C: VI, s. 47; Şulul, **H. Peygamber Devri Kronolojisi**, s. 577-578; Celal Yeniçeri, **Peygamber, Devlet Başkanı, Aile Reisi Hz. Muhammed: Yaşadığı ve Yön Verdiği Hayat**, 3. bs., İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015, s. 703.

3. 2. Yahudi ve Münafıkların Tutumu

Medine’de yaşayan Yahudi ve Münafıklar Uhud Savaşı’nın Müslümanlar üzerindeki olumsuz sonucunu fırsat bilerek daha önce açıkça gösteremedikleri düşmanlıklarını izhar etmeye başladılar.⁵⁷⁹ Yahudiler, Müslümanların Kureyş ordusunu yenememiş olmasını ilâhî yardımın gelmemesine bağlamış, bu nedenle Hz. Peygamber’in gerçek bir peygamber olmadığını sadece saltanat peşinde koştuğunu iddia etmişlerdi.⁵⁸⁰

Kureyşli müşriklerin Uhud Savaşı hakkındaki propagandalarından etkilenen Yahudiler, özellikle Nadiroğulları Yahudileri Hz. Peygamberle yaptıkları muahedeye aykırı davranışlar sergilemeye başladılar. Onlar bu tutumlarını Hz. Peygamber’e suikast düzenleyecek kadar ileriye taşıdılar. Bir arada yaşama şartlarını yerine getirmeyen ve Müslümanlar içinde sürekli fesad çıkaran bu grupla artık birlikte yaşamanın imkânsızlığını gören Hz. Peygamber, Nadiroğullarının Medine’den çıkarılmasına karar vermiştir.⁵⁸¹

Münafıklar da, savaşta Müslümanların başına gelenlerden dolayı sevinmiş ve alaylı sözler sarfetmişlerdi. “Eğer sizden o öldürülenler bizim yanımızda olsaydılar, elbet öldürülmezlerdi.” diyerek Müslümanların morallerini bozmaya, ashâb-ı kirâmı Hz. Peygamber’den uzaklaştırmaya⁵⁸² ve Müslümanları cihada katılmaktan yıldırmaya çalışıyorlardı.⁵⁸³ Hz. Ömer, fitne çıkarmak için Müslümanların aleyhinde

---

⁵⁷⁹ Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ*, C: IV, s. 338; Köksal, *Medine Devri*, C: III, s. 236; Gazalî, *Fıkhü’s-Sîre*, s. 267.

⁵⁸⁰ Vâkîdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, C: I, s. 366; Beyhakî, *Delâil*, C: III, s. 217; Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ*, C: IV, s. 338; Dımaşkî, *Subul el-hudâ*, C: IV, s. 272; Köksal, *Medine Devri*, C: III, s. 237; Gazalî, *Fıkhü’s-Sîre*, s. 267; Gadbân, *Fıkhü’s-Sîre*, s. 430.

⁵⁸¹ Ebu Zehra, *Hz. Muhammed*, C: III, s. 188-193. Nadiroğulları Yahudileri’nin Medine’den çıkarılmaları hakkında daha fazla bilgi için bkz.; (Vâkîdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, C: II, s. 7-29; Köksal, *Medine Devri*, C: IV, s. 73-101; Eyüp Baş, *İslâm’ın İlk Döneminde Müslüman-Yahudi İlişkileri*, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2004, s. 52-58; Sezikli, *Nifak Hareketleri*, s. 86-93; Mahmudov, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, s. 162-176; Nadir Özkuyumcu, “Nadîr (Benî Nadîr), *DİA*, C: XXXII, s. 275-276.

⁵⁸² Vâkîdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, C: I, s. 365-366; Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ*, C: IV, s. 338; Dımaşkî, *Subul el-hudâ*, C: IV, s. 272; Gadbân, *Fıkhü’s-Sîre*, 430.

⁵⁸³ İzzet Derveze, *Siretu’r-Rasul: Medine Dönemi (Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı)*, C: III, çev. Mehmet Yolcu, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1989, s. 76.

konuşan münafıkların ve Yahudilerin sözlerini duyunca onları öldürmek için Hz. Peygamber'den izin istemişti. Ancak Peygamberimiz zâhiren de olsa iman ettiklerini söyleyen münafıklarla, Müslümanların himayesindeki Yahudilerin öldürülemeyeceğini söyleyerek Hz. Ömer'in talebini reddetmişti.⁵⁸⁴

Münafıkların başı Abdullah b. Übey b. Selûl yanındaki münafıklarla birlikte daha Uhud Savaşı başlamadan önce İslâm ordusundan ayrılmış, ordunun asker sayısının azalmasına ve maneviyatının zayıflamasına neden olmuştu. Kavmi içinde saygın bir yeri olan Abdullah b. Übey Cuma günleri Hz. Peygamber hutbe irad edeceği sırada ayağa kalkarak halka Allah Resûlü'ne saygı göstermeleri ve O'na itaat etmeleri gerektiğini ifade ederdi. Savaştan sonraki Cuma günü âdeti üzere hutbe öncesinde kalkıp sözlerini söyleyecekken O'nun Uhud Savaşı öncesindeki tavrı nedeniyle, ashâb-ı kirâm tepki göstermiş ve buna izin vermemişlerdi.⁵⁸⁵ Artık Medine'de münafıkların gerçek yüzü ortaya çıkmış, onlar hakkında âyet inmiş, hıyanetle damgalanmış, küfre yakın olmakla nitelenmişlerdir.⁵⁸⁶

3. 3. Mekke Müşrikleri Açısından Sonuçları ve Etkileri

Uhud Savaşı'nda müşrikler, birçok Müslümanı öldürüp intikam duygularını tatmin etmişlerdi. Ebû Süfyân savaş sonunda Bedir hezimetinin intikamını almış olmanın gururunu yaşıyor⁵⁸⁷, Kureyşliler, Hz. Peygamber'i hezimete uğrattıklarını iddia ediyor ve bu konuda şiirler söylüyorlardı.⁵⁸⁸ Müşriklerin Uhud sevinci Mekke'de büyük memnuniyetle karşılanmış ve halk sokaklara çıkarak bu zaferlerini büyük coşkuyla kutlamışlardı.⁵⁸⁹

---

⁵⁸⁴ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 366; Şâmî, **Sübülü'l-Hüdâ**, C: IV, s. 338; Dimaşkî, **Subul el-hudâ**, C: IV, s. 272-273; Gadbân, **Fıkhü's-Sîre**, s. 430; Muhammed Hamidullah-Casim Avcı, "Uhud Gazvesi", **DİA**, C: XLII, s. 57.

⁵⁸⁵ Şâmî, **Sübülü'l-Hüdâ**, C: IV, s. 338-339; Dimaşkî, **Subul el-hudâ**, C: IV, s. 273; Gadbân, **Fıkhü's-Sîre**, s. 430-431; Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 251-252.

⁵⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/166-167; Gadbân, **Fıkhü's-Sîre**, s. 431.

⁵⁸⁷ Heykel, **Hiz. Muhammed'in Hayatı**, C: II, s. 125.

⁵⁸⁸ Ebu Zehra, **Hiz. Muhammed**, C: III, s. 173.

⁵⁸⁹ Mahmudov, **Hiz. Peygamber'in Savaşları**, s. 122.

Mekkeliler bu zaferi tüm Arap yarımadasına yaymayı böylelikle Bedir’de kaybettikleri otoriteyi yeniden tesis etmeyi hedeflemekteydi.⁵⁹⁰ Bu doğrultuda birçok Arap kabilesini kıskırtmışlar Medine üzerine saldırmaları için onlara cesaret vermişlerdi.

Müşriklerin başarı veya yenilgiyi sağladıklarına inandıkları putlara olan inançları arttı. Ebû Süfyân Uhud Savaşı’na çıkmadan önce Hübel putunun yanına giderek, savaş yapılıp yapılmaması için kura çekmiş sonuç “Evet” çıkınca da bu savaştaki başarısını Hübel’den bilmiş ona teşekkür etmişti.⁵⁹¹ Ebû Süfyân’ın savaşın sonunda “yüksel ey şanlı Hübel” sözleri⁵⁹² ve Mekke’ye ulaşır ulaşmaz evine gitmeden önce Kâbe’ye yönelerek Hübel’e övgülerini sunması putlara olan bağlılığının arttığını göstermektedir.⁵⁹³

Müşrikler bu savaşta bazı rivayetlere göre yirmi iki⁵⁹⁴ veya yirmi üç⁵⁹⁵, bazı rivayetlere göre ise otuz yedi askerini kaybetti.⁵⁹⁶ Mübarek Furi, savaşın değişik safhalarında ölen müşriklerin isimleri de dâhil olmak üzere savaş bütün teferruatıyla incelendikten sonra yapılacak ince bir istatistikle bu sayının otuz yediye ulaşacağını belirtmektedir.⁵⁹⁷ Ayrıca müşriklerden iki kişi de esir düşmüştü.⁵⁹⁸

Kureyşliler her ne kadar Uhud Savaşı sonucunda yetmiş sahâbîyi şehid edip intikam duygularını yatıştırmışlarsa da Müslümanları ortadan kaldırma ve Medine’yi işgal etme amaçlarını gerçekleştirememişlerdir.⁵⁹⁹

---

⁵⁹⁰ Ebu Zehra, **Hz. Muhammed**, C: III, s. 174.

⁵⁹¹ Ahmed Cevdet Paşa, **Kıyas-ı Enbiyâ**, C: I, s. 139.

⁵⁹² İbn İshak, **Siyer**, s. 387; Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C: I, s. 345; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 125; Sezikli, **Hz. Muhammed’i Engelleyenler**, s. 81.

⁵⁹³ Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C: I, s. 348; Makrîzî, **İmtâ**, C: I, s. 172; Dımaşkî, **Subul el-hudâ**, C: IV, s. 259; Heykel, **Hz. Muhammed’in Hayatı**, C: II, s. 125.

⁵⁹⁴ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 182; İbn Hazm, **Cevâmi**, s. 169.

⁵⁹⁵ İbn Sa’d, **Tabakât**, C: II, s. 42.

⁵⁹⁶ İshâvî, **Fıkhu’l-Gazavât**, s. 233.

⁵⁹⁷ Mübarek Furi, **Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti**, s. 285-286.

⁵⁹⁸ İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 139-140.

⁵⁹⁹ Reşid, **İslâm’da Ordu ve Komutan**, s. 171-173; Umerî, **es-Siretü’n-Nebeviyyeti’s-Sahîha**, C: II, s. 393; a. mlf., **Medîne Toplumunu**, s. 169; Muhammed Hamîdullah, Casim Avci, “Uhud Gazvesi”, **DİA**, C: XLII, s. 57.

Uhud Savaşı'nın sonucu Müslümanlarla müşrikler arasında yeni bir savaşın (Bedrül-Mev'id Gazvesi) sebebinin teşkil etmişti.⁶⁰⁰ Uhud Savaşı sonunda Ebû Süfyân savaş meydanından ayrılmadan önce Müslümanlarla bir yıl sonra Bedir'de tekrar karşılaşmak isteğini dile getirmiş, Hz. Peygamber de bunu kabul etmişti. Her iki taraf, anlaşmaları savaş için hazırlıklara başladılar. Uhud zaferinin havasına giren ve yine Müslümanları yenebileceklerini düşünen Mekkeli müşrikler Müslümanların Medine'de çok ciddi hazırlık yaptıklarını duyunca savaştan vazgeçmek istediler. Fakat prestij kaybına uğramamak için casus gönderme, yalan haber üretme türünden psikolojik baskı ve çeşitli yollarla Müslümanları savaşa çıkarmamaya yönelik birtakım girişimlerde bulunmaya başladılar.⁶⁰¹ Ebû Süfyân, bu nedenle Mekke'den Medine'ye gitmek isteyen herkese "Biz büyük bir toplulukla Muhammed'e karşı savaşmak istiyoruz." şeklinde (propagandaya dayalı) bir açıklama yapıyordu.⁶⁰²

Ebû Süfyân, O sıralarda Mekke'ye gelmiş olan Nuaym b. Mes'ûd el-Eşcaî'ye Müslümanları Bedir'e gitmekten vazgeçirmesi halinde yirmi deve vereceğini vaad etti. Bunun üzerine derhal Medine'ye dönen Nuaym Müslümanları bu seferden vazgeçirmek için Kureyşlilerin yoğun savaş hazırlıkları içinde olduklarını mübalağalı bir şekilde anlatmaya başladı. Münafıklar tarafından da desteklenen Nuaym b. Mes'ûd'un propagandası önceleri etkili olsa da Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Bedir'e gidilmesi yönündeki görüşleri ve Hz. Peygamber'in ashâbı toplayarak hiç kimse katılmasa bile tek başına Bedir'e gideceğini söylemesi üzerine sahâbiler derhal savaş hazırlığına başladılar.⁶⁰³

Medine'de Abdullah b. Revâha'yı (veya Abdullah b. Abdullah b. Übey) vekil bırakan Hz. Peygamber sancağı Ali'ye verdi; on süvari ve 1500 piyade ile H. 4. yılın Zilkade ayında (Nisan 626) Bedir'e vardı. Söz verip de gitmemeyi gururlarına yediremeyen Kureyşliler de Ebû Süfyân kumandasında elli süvari ve 2000 piyade ile Mekke'den ayrıldılar. Ancak Ebû Süfyân yolda Nuaym b. Mes'ûd'un başarılı olmadığını ve Müslümanların Bedir'e ulaştıklarını öğrenince yiyeceklerinin azlığını

⁶⁰⁰ Mahmudov, **H. Peygamber'in Savaşları**, s. 251.

⁶⁰¹ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: II, s. 30; Mahmudov, **H. Peygamber'in Savaşları**, s. 252.

⁶⁰² Vâkîdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: II, s. 30.

⁶⁰³ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C: II, s. 30-32; Mustafa Fayda, "Bedrül-Mev'id", **DİA**, C: V, s. 335.

bahane ederek Uşfân'dan geri döndü. Bunun üzerine Mekke'de kalmış olan Kureyşliler onlarla alay ederek yiyecek endişesiyle geri döndükleri için kendilerine “ceyşü's-sevîk” (kavut ordusu) adını taktılar. Kureyş ordusunun Bedir'e gelmemesi üzerine Hz. Peygamber, yanlarında getirdikleri ticaret mallarını satmaları için Müslümanlara izin verdi.⁶⁰⁴ Hz. Peygamber ve Müslümanlar burada iyi bir ticaret yaparak elde ettikleri kazançla, sekiz günlük bir bekleyişten sonra Medine'ye sağ salim dönmüşlerdi.

Bedrû'l-Mev'id Gazvesi'nin en önemli sonucu Müslümanların bütün Arap yarımadasına ve mevcut düşmanlarına güç ve heybet gösterisinde bulunarak Uhud yenilgisinin üzerlerinde bıraktığı tozu silkişmiş olması ve büyük bir saygınlık ve prestij kazanmaları olmuştu. Kureyş ise bu hareketiyle büyük bir itibar kaybına uğramıştı. Durumlarını anlamakta güçlük çekmeyen Mekkeli müşrikler, zedelenen prestijlerini düzeltmek ve Medine'ye yeni bir hamle yapmak amacıyla savaş hazırlıklarına başladılar. Nitekim bu hazırlıkların sonunda Hendek Gazvesi vuku buldu.⁶⁰⁵

3. 4. Savaşın Diğer Arap Kabileleri Üzerindeki Etkisi

Bedir Savaşı'nda uğradıkları yenilgiyle Arap kabileleri arasındaki üstün konumunu ve itibarını kaybetmeye başlayan Kureyşliler, Uhud Savaşı'nda elde ettikleri nisbî başarıyı müşrik Arap kabilelerine duyurarak eski konumlarını elde etmeyi hedeflemekteydiler. Bu nedenle Kureyşliler her fırsatta bedevi Arap kabilelerini Müslümanlara karşı kışkırtıyorlardı. Bu putperest Arap kabileleri de Kureyşliler ile Hz. Peygamber arasındaki mücadeleyi yakından takip ediyorlardı. Uhud Savaşı'nın sonucu müşrik Arap kabilelerine cesaret vermiş ve Müslümanlara karşı çeşitli ihanet komploları kurmuşlardı.

⁶⁰⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: II, s. 32-34; Fayda, “Bedrû'l-Mev'id”, *DİA*, C: V, s. 335.

⁶⁰⁵ Mahmudov, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 252-253.

Bu kabilelerden özellikle Benî Esed ve Benî Lihyân kabileleri Medine'deki her şeyin külfetsiz ganimet olduğunu düşünerek Medine'ye saldırmayı ve şehri yağmalamayı planlamışlardı. Benî Esed kabilesi başkanı Tuleyha b. Huveylid ve kardeşi Seleme'nin etraftaki diğer kabilelerden de yardım alarak Medine üzerine saldıracağını öğrenen Hz. Peygamber, derhal önlem olarak Ebû Seleme b. Abdülesed kumandasında 150 kişilik bir askerî birliği Benî Esed'lilerin üzerine gönderdi (Muharrem 4/Haziran 625). Ebû Seleme kumandasındaki Müslüman birliğin üzerlerine geldiğini öğrenen Benî Esed'li askerler dağılmış, seriyye başarılı bir askerî operasyon gerçekleştirerek düşmanın saldırı planını yerinde savmıştır.⁶⁰⁶

Uhud Savaşı'nda Müslümanların zaafa düştüğünü sanarak bu durumdan faydalanmak isteyen Benî Lihyân kabilesi lideri Süfyân b. Hâlid b. Nübeyh el-Hüzeli (veya Hâlid b. Süfyân b. Nübeyh), Medine'ye saldırmak için hazırlık yapmaya başladı. Bu hazırlığı haber alan Hz. Peygamber sahabeden Abdullah b. Üneys'i, Süfyân b. Hâlid'i öldürmek üzere görevlendirdi (Muharrem 4/Haziran 625). Abdullah b. Üneys'in başarıyla yerine getirdiği bu operasyon Medine'ye yönelik tehdidi ortadan kaldırmıştır.⁶⁰⁷ Böylece Uhud Savaşı'nın yaraları henüz sarılırken Medine için büyük tehlike oluşturacak bu hareket de ortadan kalkmış oldu.

Liderlerinin Müslümanlar tarafından öldürülmesi Lihyân kabilesini intikam almaya ve bu doğrultuda bir plan hazırlamaya sevk etti. Buna göre Benî Lihyân'lılar akrabaları olan Adal ve Kâre kabilelerine gidip onlardan, Resûl-i Ekrem'e bir heyet yollamalarını ve kendilerine İslâm'ı öğretecek kimselerin gönderilmesini isteyeceklerdi. Şayet teklif Hz. Peygamber tarafından kabul edilirse, bunların bir kısmını Hâlid'in intikamını almak için öldürecek, diğerlerini de Bedir ve Uhud'da

---

⁶⁰⁶ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 393-399; Köksal, *Medine Devri*, C: IV, s. 6-8; Mahmudov, *Hız. Peygamber'in Savaşları*, s. 270; Ahmet Önkal, "Katan Seferi", *DİA*, C: XXV, s. 28; Cengiz Kallek, "Esed (Benî Esed)", *DİA*, C: XI, s. 364; Mehmet Salih Arı, "Tuleyha b. Huveylid", *DİA*, C: XLI, s. 362-363.

⁶⁰⁷ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: II, s. 182-184; Köksal, *Medine Devri*, C: IV, s. 9-10; Mahmudov, *Hız. Peygamber'in Savaşları*, s. 371-372; İ. Lütfü Çakan, "Abdullah b. Üneys el-Cühenî", *DİA*, C: I, s. 141; Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hüzeyl (Benî Hüzeyl)", *DİA*, C: XIX, s. 71.

yakınları öldürülen Mekkeli müşriklere satacaklardı.⁶⁰⁸ Teklifi kabul eden Adal ve Kâre'liler altı veya yedi kişilik bir heyeti Hz. Peygambere göndererek aralarında İslâmiyet'in yayıldığını, kendilerine İslâm'ı ve Kur'ân'ı öğretecek kişilere ihtiyaç duyduklarını ifade ettiler. Resûlullah onların isteklerini kabul ederek 4. yılı Safer ayında (Temmuz 625) altı, yedi veya on kişilik bir heyeti kendileriyle birlikte gönderdi.

Heyet, Mekke ile Usfân arasında Hüzeyl kabilesine ait Hedâ bölgesinde Recî' suyu yanında konakladığında Lihyânoğulları'ndan 100 kişilik bir birlik tarafından kuşatıldı. Lihyanlılar amaçlarının öldürmek olmadığını, onları para karşılığında Mekkeli müşriklere satmak istediklerini söylediler. Müslümanlar hiçbir müşriğin himayesine girmeyeceklerini söyleyerek savaşa giriştiler. Çarpışma esnasında üç sahâbî hariç diğerleri şehid düştü. Hubeyb b. Adî, Zeyd b. Desinne ve Abdullah b. Târik esir edildiler. Abdullah b. Târik daha sonra kurtularak ele geçirdiği kılıçla savaşmış fakat şehid düşmüştür. Diğer iki sahâbî, Hubeyb b. Adî ve Zeyd b. Desinne ise Kureyş'e satılmış ve bir müddet sonra şehid edilmişlerdir.⁶⁰⁹ Recî' Vak'ası Medine'de büyük bir üzüntüyle karşılanmıştır. Lihyânoğulları'nın Müslümanlara karşı kurdukları bu haince tuzağı unutmayan Hz. Peygamber, yapılanları bir savaş sebebi saymış ve onları cezalandırmak üzere 6. yılın Rebûlevvel ayında (Temmuz-Ağustos 627) Benî Lihyân üzerine bir gazve düzenlemiştir.⁶¹⁰

Kureyş kabilesinin propagandalarından etkilenilerek Müslümanlara zarar vermek için gerçekleştirilen bir diğer komplo hareketi de "Bi'rîmaûne" olayıdır. Hicretin 4. yılı başlarında Âmir b. Sa'saa kabilesi reisi Ebû Berâ Âmir b. Mâlik Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'i ziyaret etti ve ondan İslâmiyet hakkında bilgi aldı. Kendisi Müslüman olmamakla beraber Hz. Peygamber'den kabilesine İslâm'ı

---

⁶⁰⁸ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 408; Mahmudov, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 416; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Recî' Vak'ası", *DİA*, C: XXXIV, s. 510; Karaarslan, "Hüzeyl (Benî Hüzeyl)", *DİA*, C: XIX, s. 71.

⁶⁰⁹ Mahmudov, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 417-419; Küçükbaşçı, "Recî' Vak'ası", *DİA*, C: XXXIV, s. 510-511.

⁶¹⁰ Mahmudov, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 420. Recî' Vak'ası hakkında daha fazla bilgi için bkz.; Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C: I, s. 408-417; Köksal, *Medine Devri*, C: IV, s. 14-32; Mahmudov, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 415-420; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Recî' Vak'ası", *DİA*, C: XXXIV, s. 510-511.

anlatacak bazı kimseleri göndermesini rica etti. Ancak Hz. Peygamber'in, gönderilecek davetçilerin bir tehlike ile karşılaşmasından endişe duyduğunu ifade etmesi üzerine Ebû Berâ onların emniyetini garanti etti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem bir müddet sonra, çoğu ensara mensup olan, İslâmiyet'i ve Kur'ân-ı Kerîm'i iyi bilen ve ehl-i Suffe'den olan yetmiş kadar kurrâyı adı geçen kabile halkına İslâmiyet'i tanıtmak ve Kur'ân'ı öğretmekle görevlendirdi. Sayıları hakkında çeşitli rakamlar verilen, ancak sahih rivayetlere göre yetmiş kişi oldukları anlaşılan bu heyete ensardan Münzir b. Amr el-Hazrecî'yi başkan tayin etti. Ayrıca kabile ileri gelenlerine hitâben bir de mektup yazdı.⁶¹¹

Medine'den yola çıkan Müslüman davetçiler bir süre sonra Bi'rîmaûne mevkiinde konakladılar ve etrafa geliş niyetlerini anlatmak amacıyla elçiler göndermeyi kararlaştırdılar. Sahabeden Harâm b. Milhân, Hz. Peygamber'in davet mektubunu gönüllü olarak Âmir b. Sa'saa kabilesine götürdü. O gün itibariyle bu kabilede büyük bir nüfuza sahip olan ve Müslümanlara kiniyle tanınan Ebû Berâ'nın yeğeni Âmir b. Tufeyl, amcasının gelen Müslümanları himayesine aldığını ilân etmesine rağmen, mektubu okumamış ve kendisine gelen sahâbîyi öldürmüştür (kendisinin öldürdüğü de rivayet edilir).⁶¹² Daha sonra Bi'rîmaûne'de bulunan İslâm heyetine saldırmak üzere kabile halkını tahrik etti. Ancak Ebû Berâ heyettekilerin hayatını garanti altına aldığını önceden ilân ettiği için halk Âmir b. Tufeyl'in saldırı teklifini reddetti. Bunun üzerine Âmir b. Tufeyl, aralarında dostluk bulunan Benî Süleym kabilesinin Ri'l, Zekvân ve Usayye kollarına başvurdu. Bedir'de Müslümanlara esir düşüp Hz. Peygamber'in emriyle öldürülen Tuayme b. Adî b. Nevfel'in öz dayısı olan ve yeğeninin intikamını almak isteyen Ri'l reisi Enes b. Abbas derhal harekete geçti. Bunun için sadece kendi boyunu değil, hem Benî Âmir'le hem de Mekke'deki Benî Nevfel ile ittifakı bulunan Süleym'in diğer kolları Zekvân ve Usayye'yi de harekete geçirdi.⁶¹³

⁶¹¹ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 399-400; Ahmet Önkâl, "Bi'rîmaûne", **DİA**, C: VI, s. 195-196.

⁶¹² Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 400-401; Köksal, **Medine Devri**, C: IV, s. 38-40; Mahmudov, **Hz. Peygamber'in Savaşları**, s. 412; Önkâl, "Bi'rîmaûne", **DİA**, C: VI, s. 195-196.

⁶¹³ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 400-401; Köksal, **Medine Devri**, C: IV, s. 40; Önkâl, "Bi'rîmaûne", **DİA**, C: VI, s. 195-196; M. J. Kister, "The Expedition of Bi'r Maûna (Bi'rîmaûne Seferi)", çev. Ünal Kılıç-Ali Aksu, **İSTEM**, Yıl: 1, sy. 1, 2003, s. 197-198.

Kısa sürede bu ailelerden toplanan silâhli gruplar, Bi'rimaûne'de beklemekte olan ve gelişmelerden habersiz bulunan Müslümanlara saldırdılar; ağır yaralı olduğu için öldüğü sanılıp bırakılan Kâ'b b. Zeyd en-Neccârî ile olay sırasında kafilenin develerini otlatmakta olan Münzir b. Muhammed ve Amr b. Ümeyye ed-Damrî hariç hepsini şehid ettiler. Bu iki sahâbîden Münzir b. Muhammed arkadaşlarının başına gelenlere tahammül edemeyerek müşriklere saldırdı ve o da şehid edildi. Esir alınan Amr b. Ümeyye ise Mudar kabilesine mensup olduğunu söyledi ve Âmir b. Tufeyl tarafından annesinin bir köle âzat etme adağını yerine getirmek için serbest bırakıldı. Hadiseyi vahiy yoluyla öğrenerek ashâbına haber veren Hz. Peygamber, hiçbir felâket karşısında hissetmediği derecede bir üzüntü duymuş, otuz veya kırk gün süreyle sabah namazlarında Bi'rimaûne faciasına yol açan kabilelere beddua etmiştir.⁶¹⁴

Mekkeli müşriklerin müminleri hezimete uğrattıkları konusunda yürüttükleri propagandadan etkilenen Necd bölgesi sakinlerinden Benî Enmâr, Benî Muhârib ve Gatafan'dan Sa'lebe kabileleri Medine üzerine saldırmak için hazırlık yapmaya başladılar. Necd bölgesinden Medine'ye gelen bir tüccar, Hz. Peygamber'e Gatafanlıların Medine'ye saldırmak için Nahl yakınında Sa'd ve Şukra arasındaki Zâtürrikâ'nın çevresinde toplandığını bildirdi. Bu haber üzerine Resûl-i Ekrem düşmanın bulunduğu yere kadar gidip onlara bir baskın yapmaya karar verdi.⁶¹⁵ Medine'de yerine Ebû Zerri'l-Gıfârî'yi (veya Hz. Osman) vekil bırakarak 400 (700 veya 800) kişiden oluşan bir kuvvetle 10 Muharrem 5 (11 Haziran 626)⁶¹⁶ tarihinde Medine'den ayrılan Hz. Peygamber olay mahalline ulaştığında burada kimseyi bulamadı. İki taraf da birbirinden çekindiği için çarpışma olmadı.⁶¹⁷ Müslümanlar savaş yapmaksızın on beş günlük bir sefer sonunda Medine'ye geri dönmüşlerdi. Bu Gazve sonucunda Hz. Peygamber Medine'ye karşı bir saldırı girişimini daha bertaraf ederek bu baskın planını yerinde önlemiş ve düşmana korku salmıştır. Kureyşliler'in Müslümanlar hakkında yaydıkları yalan propagandanın

⁶¹⁴ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: I, s. 401-403; Önkâl, "Bi'rimaûne", **DİA**, C: VI, s. 195-196.

⁶¹⁵ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: II, s. 40-41; Köksal, **Medine Devri**, C: IV, s. 121; Elşad Mahmudov, "Zâtürrikâ Gazvesi", **DİA**, C: XLIV, s. 152.

⁶¹⁶ Zâtürrikâ Gazvesi'nin tarihi ile ilgili farklı rivayetler için bkz.; Kasım Şulul, **H. Peygamber Devri Kronolojisi**, s. 629-634.

⁶¹⁷ Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: II, s. 41; Mahmudov, "Zâtürrikâ Gazvesi", **DİA**, C: XLIV, s. 152.

etkisi de yok olmuştu. Buna ek olarak Mekkeli müşrikleri her tarafta gözetmekte olduğunu dilediği takdirde kervanlarını kontrol altına alabileceğini hissettirmişti.⁶¹⁸

Medine üzerine bir diğer saldırı girişimi de Hz. Peygamber'in Dûmetülcendel Gazvesi esnasında haber alındı. Dûmetülcendel'in Hıristiyan hâkimi Ükeydir b. Abdümelik'in bölgeden geçen Medine kervanlarına saldırması ayrıca şehirlerarası mal, erzak taşımacılığıyla meşgul olan herkese zulmetmeleri ve Kudâa ve Gassâniler başta olmak üzere bölgedeki bazı kabilelerin Hicaz'a özellikle Medine'ye saldırı hazırlığı içinde oldukları haberi üzerine Hz. Peygamber 5. yılın Rebûlevvel ayında (Ağustos 626) bu bölgeye bir sefer düzenledi.⁶¹⁹ Olay yerine gelince kimseyi bulamayan Müslümanlar birkaç gün burada ikamet ettikten sonra savaşımsızın Medine'ye döndüler.⁶²⁰ Bazı kaynaklarda ise Hz. Peygamber'in Dûmetülcendel'e gitmek üzere Fezâre ve Gatafân kabilelerine ait topraklardan geçerken bunların Mekkeli müşriklerle beraber Medine'ye saldırı düzenleme hazırlığı içinde olduklarını haber aldığı bu nedenle olay yerine varmadan süratle Medine'ye geri döndüğü ifade edilmiştir.⁶²¹ Böylece bazı Arap kabilelerinin Medine'yi işgal amaçlı bu teşebbüsü de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Sonuç olarak Medine muhtemel saldırılardan herhangi bir zarara uğramadan korunmuş, Müslümanlar düşmanlar üzerine âni baskınlar yaparak onları bertaraf etmiş ve buralarda kendi nüfuz ve otoritelerini tesis etmeye çalışmışlardır.⁶²² Bununla birlikte Uhud Savaşı'nın olumsuz etkileri Hendek Gazvesi'ne kadar kendini hissettirmiştir.⁶²³ Hendek Savaşı'nın müttefiklerin başarısızlığı ile sonuçlanmasıyla, Kureys'in İslâm'ı ortadan kaldırmak için son teşebbüsü de boşa çıkmış, bu savaşta müşrikler safında yer alan kabileler üzerine çeşitli seriyeler düzenlenerek Araplar arasında otorite kurulmuş böylelikle Uhud'un olumsuz izleri silinmiş oldu.

---

⁶¹⁸ Ebu Zehra, **Hz. Muhammed**, C: III, s. 207-208.

⁶¹⁹ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: II, s. 47; Şulul, **Hz. Peygamber Devri Kronolojisi**, s. 639-641.

⁶²⁰ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C: II, s. 48.

⁶²¹ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, C: I, s. 529-530; Mahmudov, **Hz. Peygamber'in Savaşları**, s. 273-274; Ahmet Güner, "Dûmetülcendel", **DİA**, C: X, s. 1.

⁶²² Mahmudov, **Hz. Peygamber'in Savaşları**, s. 262-263.

⁶²³ Gadbân, **Fıkhü's-Sîre**, s. 432.

SONUÇ

Biz bu çalışmamızda Uhud Savaşı'nın sebepleri, savaşta yaşananlar ve savaşın sonuçlarını birinci elden kaynaklara dayanarak günümüz araştırma eserlerini de dikkate alarak irdeledik ve savaşın İslâm'ın yayılış tarihindeki yeri ve önemini ortaya koymaya çalıştık.

Mekke-Medine mücadelesinin önemli safhalarından biri olan Uhud Savaşı'nın müşrikler açısından sebebi Bedir Savaşı'nda uğradıkları yenilginin intikamını almak ve Kureyş için hayati öneme sahip Mekke-Suriye ticaret yolunun güvenliğini sağlamak iken, Müslümanlar açısından sebebi ise, Medine'ye saldırmak isteyen müşriklere karşı meşrû' müdafaadır.

Uhud Savaşı'nı, savaş esnasında yaşanan olaylar sebebiyle üç aşamada incelemek gerekir. Savaşın birinci aşamasında Müslümanlar kesin bir zafer elde ederken, ikinci aşamasında okçuların yerlerini terk etmeleri savaşın seyrini değiştirmiş ve Müslümanlar için bir felaket olmuştur. Üçüncü aşamada ise Müslümanlar tekrar toparlanarak bir savunma hattı oluşturmuşlardı.

Kureyş, Uhud Savaşı'nda bir üstünlük elde etmişse de bu üstünlüğü siyasî başarıya dönüştürememiş sadece intikam almakla yetinmiş, Hz. Peygamber ve Müslümanları yok etmek, Medine'yi işgal etmek, Mekke-Suriye ticaret yolunun güvenliğini sağlamak ve Karede Seriyesi ile kaybettiği mallarını geri almak gibi hedeflerini gerçekleştirememiştir.

Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber'in uyguladığı savaş stratejileri ve savaş büyük bir başarı ile yönetmesi O'nun komuta dehâsını açıkça göstermektedir. Savaş öncesinde Hz. Peygamber Ayneyn Tepesi'ne yerleştirdiği elli okçuyla, müşrik süvarilerinin Müslümanları vurması için geçmek zorunda oldukları boğazı kapatmış, böylece müşrikler hiç beklemedikleri bu savaş taktiği karşısında âdeta hareketsiz kalmışlardı. Eğer okçular Hz. Peygamber'in emrine uyarak yerlerinden ayrılmamış

olsalardı, muhtemeldir ki İslâm ordusu sarsıntı geçirmeyecek ve bu savaşta darbe almayacaktı. Ayrıca müşrik süvarilerinin saldırısıyla dağılan ashâbını tekrar toplayarak ordusunun onda dokuzunu sağ salim savaştan çıkarması Hz. Peygamber'in üstün savaş yönetimini göstermektedir.

Uhud Savaşı Hz. Peygamber'in gazveleri arasında en çok şehid verilen ve galibiyet sağlanamayan tek savaş özelliği taşımaktadır.

Daha önce Bedir Savaşı'na katılmayan hanım sahâbilerin ilk defa Uhud Savaşı'na katılarak askerlere su taşımak, yaralı askerleri tedavi etmek ve ihtiyaç duyulduğunda fiilen savaşa katılmak gibi önemli roller üstlendikleri görülmektedir. Kaynaklar bu savaşa on dört hanım sahabînin katıldığını belirtmişlerdir.

Klasik kaynaklar Uhud Savaşı'nda Müslümanların bozguna uğramalarının nedeni olarak okçuların yerlerini terk etmesini gösterirken, bazı yazarlar savaş öncesinde ashâb-ı kirâmın içki içmesini savaşın kaybedilme nedenlerinden biri olarak gündeme getirmişlerdir. Ancak yazarların bu görüşlerini desteklemek üzere sundukları hadisin sebab-i vürûdu incelendiğinde, ilgili hadisin savaşın kaybedilme nedenini açıklamadığı, içkinin kesin olarak yasaklanması ile ilgili hüküm içeren âyetin (el-Mâide, 5/90) nâzil olması üzerine sahâbilerin Uhud Savaşı öncesinde içki içen Müslümanların durumunu sordukları ve ilgili hadisin de bu bağlamda söylendiği görülmektedir. Ayrıca içki içilmesinin savaşın kaybedilme nedenlerinden biri olarak gündeme getirilmesinde içkinin askerlerde hareket kabiliyetini zayıflatacağı ihtimali düşünülmüş olabilir. Ancak İslâm ordusunda içki içilmesinden veya sarhoşluktan kaynaklanan herhangi bir zayıflık ortaya çıkmamış, Müslümanlar savaşın ilk aşamasında müşriklere karşı üstünlük sağlamış ve galibiyet elde etmişlerdi. Bu doğrultuda savaşın kaybedilmesine askerlerin içki içmesinin değil, hemen bütün kaynakların ittifakla belirttiği üzere okçuların yerlerinden ayrılmalarının sebep olduğu söylenebilir.

Uhud Savaşı her dönemde Müslümanlar tarafından büyük ibretle anılmış, Uhud'da yaşananlar günümüz açısından değerlendirilmiş ve gerekli dersler

çıkarılmaya çalışılmıştır. Bunlar arasında, Hz. Peygamber'in istişareye verdiği önemin yanında istişarenin gerekliliği ve sınırlarının belirlenmesi, zaferin sabırla ve komutanın emirlerine itaate elde edileceği, ganimet elde etme arzusunun Allah rızasını kazanmanın ve Hz. Peygamber'e itaatın önüne geçmemesi gerektiği, bunun aksine uygulamaların yenilgiye yol açacağı, Müslümanlara gevşeklik ve ümitsizliğin yakışmayacağı gibi hususlar Uhud Savaşı'ndan çıkarılan en önemli dersler olarak sayılabilir.

Uhud Savaşı öncesinde Abdullah b. Übey'in 300 kişilik taraftarıyla İslâm ordusundan ayrılması münafıkların tanınmasını sağlamış, haklarında âyet inmiş, hıyanetle damgalanmış ve küfre yakın olmakla nitelenmişlerdir. Bu aynı zamanda münafıkların toplu olarak eyleme geçtikleri ilk olay olmuştur. Bu ayrışma sayesinde başta Hendek gazvesi olmak üzere birçok kritik savaşta onlara karşı tedbirler alınmış ve bu sayede pek çok fayda sağlanmıştır. Bu nedenle bu olay Uhud Savaşı'nın en önemli sonucu ve hikmetlerinden biri olarak değerlendirilmiştir.

Uhud Savaşı'nda, Müşrik-Münafık-Yahudi ve Hıristiyan ittifakının ilk örneğinin verildiği görülmektedir. Benî Nadîr Yahudilerinden Ka'b b. Eşref, kırk kişilik bir Yahudi heyetiyle birlikte Mekke'ye giderek müşrikleri Müslümanlara karşı savaşmak için teşvik etti ve bu konuda onlara yardımcı olacaklarına dair söz verdi. Münafıklar da Abdullah b. Übey başkanlığında 300 kişi ile ayrılarak müşriklere en büyük yardımı yapmış oldular. Sayıları az da olsa Hıristiyanlığı benimseyen Ebû Âmir el-Fâsık başkanlığında 50 kişilik bir birlik de Uhud Savaşı için müşriklere yardım ederek Müşrik-Münafık-Yahudi ve Hıristiyan ittifakı kurulmuş oluyordu. Bu ittifak gelecekteki Hendek Savaşı'nın bir denemesi olmuştur.

Uhud Savaşı'nın sonucu Bedrü'l-Mev'id Gazvesi'nin sebebi olmuştur. Bedrü'l-Mev'id Gazvesi ile Uhud Savaşı'nın olumsuz izleri silinmeye başlamış, sözleşilen bu savaşa cesaret edemeyen Mekkeli müşrikler prestij kaybederken Müslümanlar itibar kazanmışlardır. Bunun farkında olan Kureyşliler Medine'ye yeni bir saldırı yapmak amacıyla hazırlıklara başladılar. Hendek Gazvesi bu hazırlıkların bir sonucudur. Uhud Savaşı'nın Hendek Savaşı'na kadar devam eden yankıları

müşriklerin bu savaştan umdukları başarıyı elde edemedi ve ayrılmaları ve siyasî bir neticeye ulaşamamaları üzerine son bulmuştur.

KAYNAKÇA

- Afzalur Rahman: **Sîret Ansiklopedisi**, C: I-VI, çev. Hakan Bayrak v.d., İnkılâb Yayınları, İstanbul, 1988.
- Ağırman,
Mustafa: “Hz. Peygamber’in Savaş Stratejisi”, Atatürk Üniversitesi SBE İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Erzurum 1992.
- Ahmed b.
Hanbel: **Müsned**, C: I-X, thk. Abdullah Muhammed Dervîş, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1991.
- Ahmed Cevdet
Paşa: **Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ**, C: I-II, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1966.
- Akman,
Zekeriya: “Hz. Peygamber Döneminde Savaşlarda Kadın”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 17:2, 2012, s. 255-267.
- Algül, Hüseyin: **İslâm Tarihi**, C: I-IV, İstanbul, Gonca Yayınevi, 1986.
- “Evs”, **DİA**, C: XI, s. 541-542.
- “Gazve”, **DİA**, C: XIII, s. 488-489.
- “Hamza”, **DİA**, C: XV, s. 500-502.
- “Mescid-i Dırar”, **DİA**, C: XXIX, s. 272-273.
- Andrae, Tor: **Mohammed: The Man and His Faith**, translated by Theophil Menzel, 2nd ed., London: George Allen & Unwin Ltd, 1956.
- Apak, Adem: “İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: X, sy. 1, 2001, s. 177-194.
- Apaydın,
Mehmet: **Resûlullah (s.a.v.)’ın Günlüğü (Medine Dönemi Yeni Kronolojisi)**, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995.
- Arı, Mehmet
Salih: “Tuleyha b. Huveylid”, **DİA**, C: XLI, s. 362-363.
- Armağan, Bekir: “Tor Andrae’nin Eserlerinde Hz. Muhammed”, Ankara Üniversitesi SBE İslâm Tarihi ve Sanatları (İslâm Tarihi) Anabilim Dalı, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara 2012.

- Ateş, Ali Osman: “İslâm Öncesi Dini Geleneklerin Meydana Gelmesinde Maddî Çıkarların Rolü”, **Diyanet İlmî Dergisi**, C: XXIX, sy. 1, 1993, s. 23-36.
- Ateş, Süleyman: **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, C: I-XII, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.
- Attar, Adnan: **el-Atlasü’t-târîhî li’l-âlemeyni’l-Arabî ve’l-İslâmî min akdemi’l-usûr ile’l-yevm**, Dımaşk, Dâru Sa‘deddîn, 1999.
- Avcı, Casim: “Kureyş”, **DİA**, C: XXVI, s. 442-444.
- Aydın, Mehmet
Âkif: “Kadın”, **DİA**, C: XXIV, s. 86-94.
- Azimli, Mehmet: “Uhut Savaşı Etrafında Bazı Mülâhazalar”, **Hikmet Yurdu**, Yıl: 3, sy. 5, 2010, s. 11-18.
- Balcı, İsrâfil: **Hz. Peygamber’in Savaşlarında İlahi Yardım**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Bâmedhec,
Muhammed b.
İzah b. Sa‘îd: “Gazvetü Uhud: Dirase Da‘aviyye”, Câmi‘atü’l-İmâm Muhammed b. Su‘ûd, Külliyyetü’d-da‘ve ve’l-i‘lâm, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Riyad 1996.
- Baş, Eyüp: **İslâm’ın İlk Döneminde Müslüman-Yahudi İlişkileri**, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2004.
- Bâşümeyl,
Muhammed
Ahmed: **Mevsû‘atü’l-gazavâti’l-kübrâ: Gazvetü Bedri’l-kübrâ, Gazvetü Uhud**, C: I/II, Kahire, el-Matba‘atü’s-Selefiyye ve Mektebetühe, h. 1406.
- Bayraktutar,
Muammer: “Hz. Peygamber’in Örneklîği Bağlamında Olaylar Karşısındaki Azim ve Kararlılığı”, **EKEV Akdemi Dergisi**, Yıl: 16, sy. 50, 2012, s. 71-87.
- Belâzürî, Ebü’l-
Abbas Ahmed b.
Yahyâ (ö.
279/892-893): **Ensâbü’l-eşrâf**, C: I, thk. Muhammed Hamidullah, Mısır, Dârü’l-Ma‘ârif, 1959.
- Berki, A.
Himmet,
Keskiöglü,
Osman: **Hâtemü’l-Enbiyâ Hazreti Muhammed ve Hayâtı**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.

- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin (ö. 458/1066): **Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi'ş-şerîfa**, C: I-VII, thk. Abdülmü'tî Kal'acî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Bilmen, Ömer Nasuhi: **Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, C: I-VIII, İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1951.
- Bozkurt, Nebi: "Dendân-ı Saâdet", **DİA**, C: IX, s. 154-155.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (ö. 256/870): **el-Câmiu's-Sahîh: Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, C: I-XVII, çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1987.
- Buhl, F. R.: "Uhud", **İA**, C: XIII, s. 13.
- Bûtî, Ramazan: **Fıkhu's-Siyre**, çev. Atik Aydın, Van, Bilge Adam Yayınları, 2006.
- Caetani, Leone: **İslâm Tarihi**, C: I-X, çev. Hüseyin Cahid (Yalçın), İstanbul, Yeni Matbaa, 1925.
- Cezîrî, Abdurrahman: **Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhi**, C: I-VIII, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1993.
- Cirit, Hasan: "Rubeyyi' bint Muavviz", **DİA**, C: XXXV, s. 179.
- Çakan, İ. Lütfü: "Abdullah b. Üneys el-Cühenî", **DİA**, C: I, s. 140-141.
- Çakın, Kamil: "Hanzale b. Ebû Âmir", **DİA**, C: XVI, s. 51.
- Çubukçu, Asri: "Ebû Dücâne", **DİA**, C: X, s. 122.
- Dağ, Ahmet Emin: **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü**, İstanbul, Anka Yayınları, 2004.
- Daryal, Ali Murat: **İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açıdan Tahlili**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1989.
- Derveze, İzzet: **Siretu'r-Rasul: Medine Dönemi (Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı)**, C: I-III, çev. Mehmet Yolcu, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1989.

- Dımaşkî,
Muhammed b.
Sâlih (ö.
972/1565-66): **Subul el-hudâ ver-reşâd fî sîret Hayr il-ibâd ve-zikri fadâilîhi ve ahvâlihî fil-mebde ve'l-meâd: Peygamber Sallallahu Aleyhi Vesellem Külliyyâtı**, C: I-XIII, ed. Yusuf Özbek, İstanbul, Ocak Yayıncılık, 2003.
- Diyarbakrî,
Hüseyn b.
Muhammed b.
Hasan (ö.
990/1582): **Târîhu'l-Hamîs fi Ahvâli Enfesi Nefis**, C: I-II, Beyrut, Müessesetu Şa'ban, t.y.
- Ebu Zehra,
Muhammed: **Son Peygamber Hz. Muhammed**, C: I-IV, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1993.
- Ebû Dâvûd,
Süleyman b.
Eş'as es-Sicistânî
(ö. 275/889): **Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi**, C: I-XVI, haz. Necati Yeniçel, Hüseyn Kayapınar, İstanbul, Şamil Yayınevi, 1991.
- Ebû Şühbe,
Muhammed b.
Muhammed: **es-Sîretü'n-nebeviyye fî dav'i'l-Kur'ân ve's-Sünne**, C: I-II, Dımaşk, Dârü'l-Kalem, t.y.
- Ekim, Tahsin: "Bedir Savaşı'nı Hazırlayıcı Etkenler ve Sonuçları", Selçuk Üniversitesi SBE İslâm Tarihi Bilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Konya 2010.
- Erdoğan,
Mehmet: **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2013.
- Erkal, Mehmet: "Ganimet", **DİA**, C: XIII, s. 351-354.
- Erkoçoğlu, Fatih: "Tarih-Mekân İlişkisi: Uhud Savaşı'nın Mekânı Üzerine Bazı Mülâhazalar", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: XV, sy. 1, 2011, s. 319-350.
- Fahrüddîn er-
Râzî, Ebû
Abdullah
Fahreddin
Muhammed b.
Ömer (ö.
606/1210): **Tefsîr-i Kebîr: Mefâtihu'l-Gayb**, C: I-XXIII, çev. Suat Yıldırım v.d., Ankara, Akçağ Yayınları, 1990.
- Fayda, Mustafa: **Halid bin Velid**, İstanbul, Çağ Yayınları, 1992.
- "Abdullah b. Cübeyr", **DİA**, C: I, s. 93.

- Fayda, Mustafa: “Âişe”, **DİA**, C: II, s. 201-205.
- “Bedir Gazvesi”, **DİA**, C: V, s. 325-327.
- “Bedrü’l-Mev‘id”, **DİA**, C: V, s. 335.
- “Hâlid b. Velîd”, **DİA**, C: XV, s. 289-292.
- “İbn Hişâm”, **DİA**, C: XX, s. 71-73.
- “İbn İshak”, **DİA**, C: XX, s. 93-96.
- “İbn Sa‘d”, **DİA**, C: XX, s. 294-297.
- “Siyer ve Megâzî”, **DİA**, C: XXXVII, s. 319-324.
- “Vâkıdî”, **DİA**, C: XLII, s. 471-475.
- Gadbân, Munîr Muhammed: **Fıkhu’s-Sîre en-Nebeviyye**, çev. Mehmet Aydemir, İstanbul, Ravza Yayınları, 2012.
- Gazalî, Muhammed: **Fıkhu’s-Sîre**, İstanbul, Risale Yayınları, 2000.
- Güner, Ahmet: “Dûmetülcendel”, **DİA**, C: X, s. 1-2.
- Güngör, Merve: “Kur’an-ı Kerîm’de Hz. Peygamber’e Vaat ve Yardımlar”, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBE Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Çanakkale 2010.
- Halebî, Ali b. Burhâneddin (ö. 1044/1635): **es-Sîretü’l-Halebiyye fî Sîreti’l-Emîni’l-Me’mûn: İnsânü’l-Uyûn**, C: I-III, Beyrut, Dârü’l-Ma‘ârif, t.y.
- Halil, İmadüddin: **Muhammed Alehisselam: Siyer Araştırmaları**, çev. İsmail Hakkı Sezer, Konya, Yediveren Kitap, 2003.
- Hamidullah, Muhammed: **Hız. Peygamber’in Savaşları ve Savaş Meydanları**, çev. Salih Tuğ, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1981.
- Hız. Peygamber’in Savaşları**, çev. Nazire Erinç Yurter, İstanbul, Beyan Yayınları, 2012.
- İslâm Peygamberi**, C: I-II, çev. Salih Tuğ, Ankara, Yeni Şafak Yayınları, 2003.

- Hamidullah,
Muhammed-
Avcı, Casim: “Uhud Gazvesi”, **DİA**, C: XLII, s. 54-57.
- Hasan, Münir: “Kur’an’da Savaş Olgusu”, Ankara Üniversitesi SBE Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara 2008.
- Hatiboğlu,
İbrahim: “Muhayrîk en-Nadrî”, **DİA**, C: XXXI, s. 22.
- Hatîb eş-Şirbînî,
Şemseddin Hatîb
Muhammed b.
Ahmed Kahiri
Şafî (ö.
977/1570): **Muğni’l-Muhtâc (Minhâcü’t-Tâlibîn Şerhi)**, C: I-XVII, çev. Soner Duman, İstanbul, Mirac Yayınları, 2009-2017.
- Hattâb, Mahmud
Şîr: **Komutan Peygamber**, çev. Ahmed Ağırakça, İstanbul, Bir Yayıncılık, 1988.
- Havva, Said: **el-Esas fî’s-Sünne (Hadislerle İslâm Tarihi)**, C: I-VII, çev. Abdürrahim Ali Ural v.d., İstanbul, Hikmet Neşriyat, t.y.
- Heykel,
Muhammed
Hüseyin: **Hayât-u Muhammed (Hz. Muhammed’in Hayatı)**, C: I-II, çev. Vahdettin İnce, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 2000.
- Horovitz, Josef: **İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu: İlk Siyer/Megâzî Eserleri ve Müellifleri**, çev. Ramazan Altınay, Ramazan Özmen, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Hökekleli,
Hayati: “İntihar”, **DİA**, C: XXII, s. 351-353.
- Hüseyin Mû’nis: **Atlasu Târîhi’l-İslâm**, Kahire, ez-Zehra li’l-İ’lâmi’l-Arabi, 1987.
- İbn Abdülber,
Ebî Ömer Yusuf
b. Abdullah el-
Kurtubî en-
Nemerî (ö.
463/1071): **ed-Dürer fî ihtisârî’l-megâzî ve’s-siyer**, thk. Şevki Dayf, 2. bs., Kahire, Dârü’l-Ma’ârif, 1983.
- el-İstiâb fî ma’rifeti’l-ashâb**, tsh. Âdil Mürşid, Amman, Dârü’l-A’lâm, 2002.

İbn Ebû Şeybe,
Ebû Bekr
Abdullah b.
Muhammed b.
İbrahim (ö.
235/849):

Musannef, C: I-XVI, thk. Muhammed Avvâme, çev. Zekeriya Yıldız v.d., İstanbul, Ocak Yayıncılık, 2012.

İbn Hacer el-
Askalânî, Ebü'l-
Fazl Şihâbüddîn
Ahmed b. Alî b.
Muhammed (ö.
852/1449):

Muhtasar Fethü'l-Bârî: İthâfü'l-kârî bi-ihtisâri Fethi'l-bârî, C: I-XV, Arapça ihtisarı yapan ve notları ekleyen Ebu Suheyb Safâ ed-Davvî Ahmed el-Adevî, çev. M. Beşir Eryarsoy v.d., İstanbul, Polen Yayınları, 2007.

İbn Hazm, Ebû
Muhammed Ali
b. Ahmed el-
Endelüsî (ö.
456/1064):

Cevâmi'u's-Sîre (Siyerin Özü), çev. M. Salih Arı, İstanbul, Çıra Yayınları, 2004.

İbn Hişâm, Ebû
Muhammed
Abdülmelik (ö.
218/833):

es-Sîretü'n-Nebeviyye, C: I-IV, çev. Hasan Ege, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1985.

İbn İshak,
Muhammed b.
Yesâr (ö.
151/768):

Kitâbü'l-Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Megâzî: Sîretü İbn İshak (Siyer), Yayına Hazırlayan: Muhammed Hamidullah, çev. Sezai Özel, İstanbul, Akabe Yayınları, 1991.

İbn Kesîr,
İmâdüddin
Ebü'l-Fidâ İsmâil
b. Ömer (ö.
774/1373):

el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi), C: I-XV, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1994.

İbn Manzûr,
Ebü'l-Fazl
Muhammed b.
Mükerrem b. Ali
el-Ensârî (ö.
711/1311):

Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm (Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri), C: I-XVI, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1984.

Lisânü'l-Arab, C: I-XV, Beyrut, Dâru Sâdır, t.y.

İbn Sa'd,
Muhammed b.
Sa'd b. Menî' el-
Hâşimi el-Basrî
(ö. 230/845):

Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr (Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) Gazve ve Seriiyeleri), C: I-XI, çev. ed. Adnan Demircan, İstanbul, Siyer Yayınları, 2015.

İbn Mâce, Ebû
Abdullâh
Muhammed b.
Yezîd el-Kazvînî
(ö. 273/887):

Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi, C: I-X, terceme ve şerheden Haydar Hatipoğlu, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1983.

İbn Seyyidünnâs,
Ebû'l-Feth
Muhammed b.
Muhammed (ö.
734/1334):

Uyûnu'l-Eser fî Fünûni'l-Megâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer, C: I-II, thk. Muhammed el-İdü'l-Hatrâvî, Muhyiddin Müstû, Medine, Dârü't-Türas, 1992.

İbn-i Kayyım el-
Cevziyye,
Şemseddin Ebû
Abdullah
Muhammed b.
Ebû Bekir (ö.
751/1350):

Zâdu'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd, C: I-VI, çev. Muzaffer Can, İstanbul, Cantaş Yayınları, 1989-1991.

İbnü'l-Esîr,
İzzeddin Ebû'l-
Hasan Ali b.
Muhammed (ö.
630/1233):

el-Kâmil fî't-Târîh, C: I-XII, çev. M. Beşir Eryarsoy v.d., İstanbul, Bahar Yayınları, 1985-1987.

Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe, C: III, thk. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

İmam Şibli:

Peygamberimizin Hayatı, çev. Ahmet Karataş, İstanbul, Timaş Yayınları, 2002.

Îsâvî, Mahmûd
Halef Cerâd:

Fıkhü'l-Gazavât, Amman, Dâru Ammâr, 2000.

Kâdı İyaz, Ebû'l-
Fazl İyaz b.
Musa b. İyaz el-
Yahsubi (ö.
544/1149):

Şifa-i Şerif: eş-Şifa bi Ta'rifi hukuki'l-Mustafa, çev. Suat Cebeci, Ankara, Rehber Yayıncılık, 1992.

- Kallek, Cengiz: “Esed (Benî Esed), **DİA**, C: XI, s. 363-365.
- Kapar, M. Ali: **Hız. Muhammed (s.a.v.)’in Müşriklerle Münasebeti**, İstanbul, Esra Yayınları, 1993.
- “Ehâbîş”, **DİA**, C: X, s. 496-497.
- Karaarslan,
Nasuhi Ünal: “Hüzeyl (Benî Hüzeyl)”, **DİA**, C: XIX, s. 70-72.
- Karaman,
Hayreddin, v.d.: **Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, C: I-V, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Kastallânî, Ebü’l
Abbas
Şehâbeddin
Ahmed b.
Muhammed (ö.
923/1517): **Mevâhibü Ledünniye: İlahî Rahmet Hazreti Muhammed (s.a.v.)**, C: I-II, çev. Şair Abdülbaki, sđl. İ. Turgut Ulusoy, yay. haz. Abidin Sönmez, Ömer Dönmez, İstanbul, Hisar Yayınevi, 1984.
- Kaya, Osman: “Kur’an Bağlamında İslâm Öncesi Arap Yarımadası’nda Dinî Hayat, Putperestlik/Paganizm Örneği”, **Diyanet İlmî Dergi**, C: XLIX, sy. 4, 2013, s. 7-32.
- Keskin, Mehmet: **Şafii Fıkhi**, C: I-II, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Kettânî,
Muhammed
Abdülhay b.
Abdülkebîr: **et-Terâfibu’l-idâriyye: Hız. Peygamber’in Yönetimi**, C: I-II, çev. Ahmet Özel, İstanbul, İz Yayıncılık, 2003.
- Kırbıyık, Kasım: “Hind bint Amr”, **DİA**, C: XVIII, s. 64.
- Kiraz, Ömer
Faruk: “Hız. Peygamber’in Amcaları”, Sakarya Üniversitesi SBE İslâm Tarihi Bilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya 2007.
- Kister, M. J.: “The Expedition of Bi’r Maûna (Bi’rimaûne Seferi)”, çev. Ünal Kılıç-Ali Aksu, **İSTEM**, Yıl: 1, sy. 1, 2003, s. 183-201.
- Koçar, Musa: “Hız. Peygamber’in Savaşlarında Meleklerin Yardımı Problemi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi IV. Kutlu Doğum Sempozyumu: Tebliğler**, 2002, s. 57-68.
- Koçyiğit, Talât: “Abdullah b. Übey b. Selûl”, **DİA**, C: I, s. 139-140.

- Köksal, M. **İslâm Tarihi: Hazreti Muhammed (A.S.) ve İslâmiyet: Âsım: Medine Devri**, C: I-VIII, İstanbul, Şamil Yayınevi, 1981.
- Caetani'ye Reddiye (İtalyan Müsteşrik Leone Caetani'nin Yazdığı İslâm Tarihin'deki İsnat Ve İftiralara Cevap)**, C: I-II, İstanbul, İz Yayıncılık, 2015.
- Köse, Saffet: "Cihat Kavramı Şiddete Referans Olabilir mi?", **Din ve Dünya Barışı: Uluslararası Sempozyum**, İstanbul 2008, s. 168-202.
- Kutub, Muhammed Ali: **Peygamberimiz (s.a.v.)'in Savaşları: 4 Uhud Gazvesi**, çev. Nedim Yılmaz, İstanbul, Hisar Yayınevi, 1986.
- Kutub, Seyyid: **Fî Zılâl-il Kur'an**, C: I-X, çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce v.d., İstanbul, Dünya Yayıncılık, 1991.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri: "Recî' Vak'ası", **DİA**, C: XXXIV, s. 510-511.
- "Vahşî b. Harb", **DİA**, C: XLII, s. 450-451.
- Lewis, Bernard: **Tarihte Araplar**, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979.
- Lings, Martin: **Hz. Muhammed'in Hayatı**, çev. Nazife Şişman, İstanbul, İnsan Yayınları, 2006.
- Mahmudov, Elşad: **Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları**, İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.
- "Zâtürrikâ Gazvesi", **DİA**, C: XLIV, s. 152.
- Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir b. Muhammed (ö. 845/1442): **İmtâü'l-esmâ' bimâ li'n-nebî mine'l-ahvâl ve'l-emvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'**, C: I-XV, tahkîk ve talîk Muhammed Abdülhamîd en-Nemîsî, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Mûsâ b. Ukbe, Ebû Muhammed (ö. 141/758): **el-Megâzî**, cem. Muhammed Bakşîş Ebû Mâlik, Memleketü'l-Mağribiyye, Câmîatu İbn Zühr, 1994.
- Mutçalı, Serdar: **Arapça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Dağarcık Yayınları, 1995.

- Mübarek Furi, Safiyyürrahman: **Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti**, çev. H. İbrahim Kutlay, İstanbul, Risale Yayınları, 2009.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875): **Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi**, C: I-XII, terceme ve şerh Ahmed Davudoğlu, İstanbul, Sönmez Neşriyat, 1978.
- Nedvî, Ebu'l-Hasen Ali: **Rahmet Peygamberi**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1992.
- Olgaç, Mahmut: “Mûsâ b. Ukbe'nin (v. 141/758) Siyer'e Dair Rivayetlerinin Değerlendirilmesi (Hz. Muhammed'in Nübüvvetine Kadar)”, Marmara Üniversitesi SBE İslâm Tarihi Bilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2015.
- Önkâl, Ahmet: “Ayneyn”, **DİA**, C: IV, s. 270.
“Bi'rîmaûne”, **DİA**, C: VI, s. 195-196.
“Karede Seriyyesi”, **DİA**, C: XXIV, s. 487.
“Katan Seferi”, **DİA**, C: XXV, s. 28.
“Übey b. Halef”, **DİA**, C: XLII, s. 272.
- Öz, Şaban: **İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri**, İstanbul, İSAR Vakfı Yayınları, 2008.
- Özdemir, Serdar: “Seriyye”, **DİA**, C: XXXVI, s. 565-566.
- Özel, Ahmet: **İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
“Cihad”, **DİA**, C: VII, s. 527-531.
- Özkan, Halit: “Ümmü Ümâre”, **DİA**, C: XLII, s. 332.
- Özkuyumcu, Nadir: “Asr-ı Saadet'te İçki ve Yasaklanışı”, **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm**, C: I-IV, ed. Vecdi Akyüz, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2007.
“Nadîr (Benî Nadîr)”, **DİA**, C: XXXII, s. 275-276.
- Öztürk, Levent: **Hız. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri**, İstanbul, Ayıışığı Kitapları, 2001.

- Râğıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal (ö. 502/1108): **Müfredât**, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, İstanbul, Çıra Yayınları, 2006.
- Reşid, Abdullah: **İslâm'da Ordu ve Komutan**, çev. Enver Güneç, Seraceddin Emre, İstanbul, Şûle Yayınları, 1992.
- Sarıçam, İbrahim: **H. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2002.
- “Hamrâülesed Gazvesi”, **DİA**, C: XV, s. 498-499.
- Savaş, Rıza: **H. Muhammed Devrinde Kadın**, İstanbul, Ravza Yayınları, 1992.
- Semhûdî, Nureddîn Ali b. Ahmed (ö. 911/1506): **Vefâü'l-vefâ bi ahhâri dâri'l-Mustafâ**, C: I-IV, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülmecid, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed (ö. 483/1090): **Mebûsât**, C: I-XXXI, ed. Mustafa Cevat Akşit, İstanbul, Gümüşev Yayınları, 2008.
- Seydişehrî, Mahmud Es'ad: **Tarih-i Dîn-i İslâm: İslâm Tarihi**, yay. haz. Ahmed Lütfi Kazancı, Osman Kazancı, İstanbul, Marifet Yayınları, 1983.
- Sezikli, H. Ahmet: **H. Muhammed'i Engelleyenler**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, t.y.
- H. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- “Münafık”, **DİA**, C: XXXI, s. 568-569.
- Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah (ö. 581/1185): **er-Ravzü'l-Ünüf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li-İbn Hişâm**, C: I-VII, thk. Abdurrahman el-Vekîl, Kahire, Dârü'l-Kütübi'l-Hadîse, t.y.

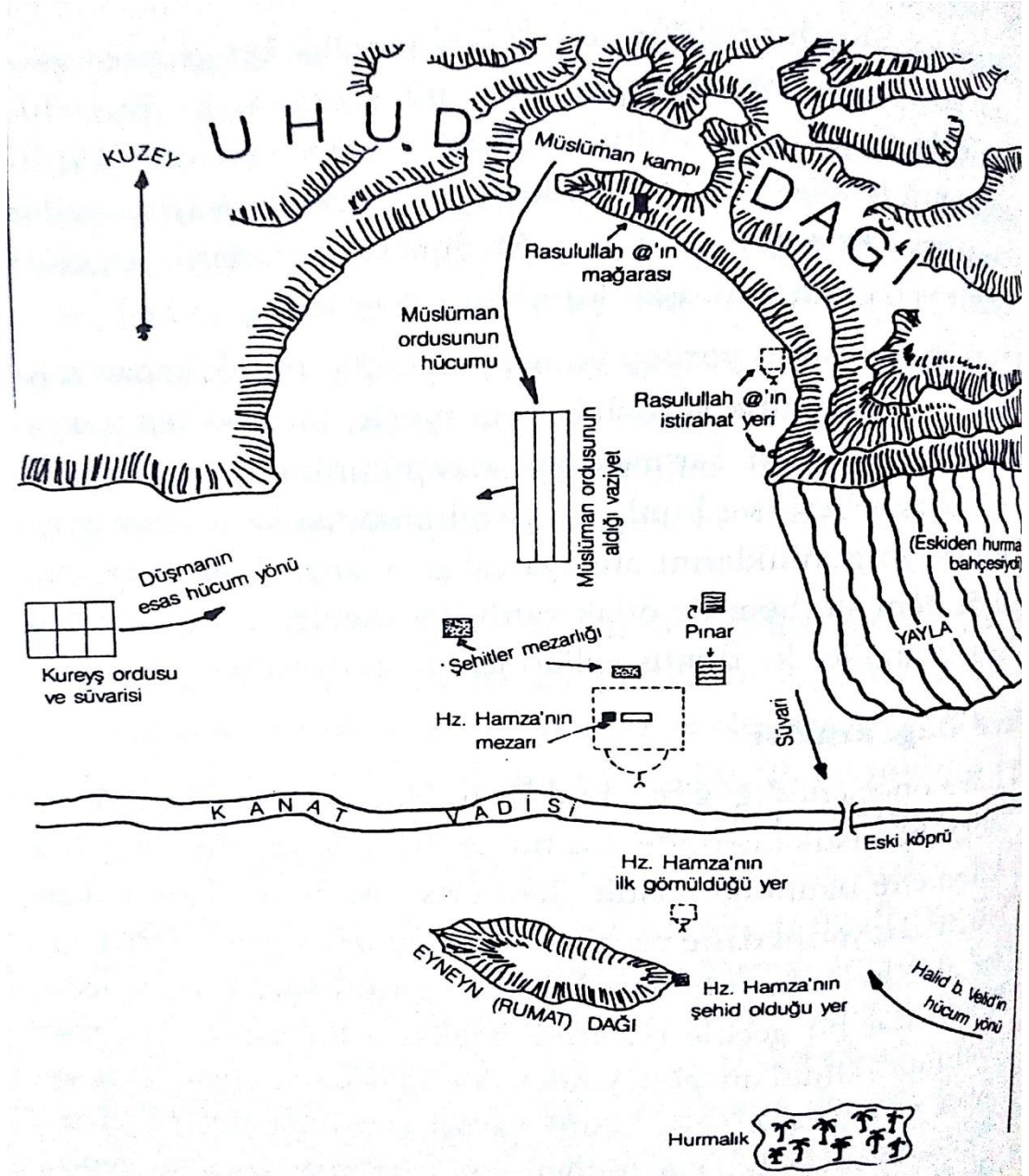

- Şakir, Mahmud: **Hz. Adem'den Bugüne İslam Tarihi**, C: I-VIII, çev. Ferit Aydın, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1993.
- Şâmî, Ebû
Abdullâh
Şemsüddîn
Muhammed b.
Yûsuf b. Alî b.
Yûsuf Sâlihî (ö.
942/1536): **Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sireti Hayri'l-İbâd**, C: IV, thk. İbrâhim Terzi, Abdülkerim Uzbadi, Kahire, Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1990.
- Şerif, Ahmed
İbrahim: **Sosyolojik ve Hukukî Tahlillerle İlk İslâm Devleti**, çev. Niyazi Beki, İstanbul, Alternatif Düşünce Yayınevi, 2006.
- Şeşen, Ramazan: **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul, İSAR Vakfı Yayınları, 1998.
- Şevki Ebû Halil: **Siyer Atlası**, çev. Enver Arpa, Ankara, Fecr Yayınları, 2007.
- Şulul, Kasım: **İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber (a.s.) Devri Kronolojisi**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2011.
- Taberî, Ebû
Ca'fer
Muhammed b.
Cerîr (ö.
310/923): **Taberî Tefsîri**, C: I-IX, çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, İstanbul, Hisar Yayınevi, 1996.
- Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Milletler ve Hükümdarlar Tarihi), C: I-V, çev. Zâkir Kadirî Ugan, Ahmet Temir, İstanbul, MEB Yayınları, 1991-1992.
- Tahhan, İsmail
Ahmed: **Karşılaştırmalı Dört Mezhep Fıkhı**, çev. Birol Özden, İstanbul, Karınca&Polen Yayınları, 2013.
- Tehanevî, Eşref
Ali, Tehanevî,
Zafer Ahmed el-
Osman: **Hadislerle Hanefi Fıkhı**, C: I-XX, çev. İbrahim Tüfekçi v.d., İstanbul, Misvak Neşriyat, 2006-2016.
- Tirmizî, Ebû İsâ
Muhammed b.
İsâ es-Sülemî (ö.
279/892): **Sünen-i Tirmizî Tercemesi**, C: I-VI, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, İstanbul, Yunus Emre Yayınevi, t.y.

- Tokat, Remzi: “Abdullah b. Ubeyy’in Hayatı ve Faaliyetleri”, Hitit Üniversitesi SBE İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Çorum 2016.
- Umerî,
Ekrem Ziyâ: **es-Siretü’n-Nebeviyyeti’s-Sahîha**, C: I-II, Medine, Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1994.
- Medîne Toplumunu**, çev. Nureddin Yıldız, İstanbul, Risale Yayınları, 1988.
- Ünal, İsmail
Hakkı: “Enes b. Nadr”, **DİA**, C: XI, s. 235-236.
- Vâkıdî, Ebû
Abdullah
Muhammed b.
Ömer (ö.
207/823): **Kitâbü’l-Meğâzî (Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Savaşları)**, C: I-III, thk. Marsden Jones, çev. Musa K. Yılmaz, İstanbul, İlk Harf Yayınevi, 2014.
- Vatandaş,
Celaledin: **Hz. Muhammed’in Hayatı ve İslâm Daveti: Medine Dönemi**, İstanbul, Pınar Yayınları, 2007.
- Watt, W.
Montgomery: **Hz. Muhammed Medine’de**, çev. Süleyman Kalkan, İstanbul, Kuramer Yayınları, 2016.
- Peygamber ve Devlet Kurucu Hazreti Muhammed**, çev. Hayrullah Örs, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1963.
- Yâkût el-
Hamevî,: Ebû
Abdullâh
Şihâbüddîn
Yâkût b.
Abdullâh (ö.
626/1229): **Mu‘cemü’l-büldân**, C: I, Beyrut, Dâru Sâdır, 1977.
- Yaman, Ahmet: “Savaş”, **DİA**, C: XXXVI, s. 189-194.
- Yazır, Elmalılı
M. Hamdi: **Hak Dini Kur’an Dili**, C: I-X, sđl. İsmail Karaçam v.d., İstanbul, Zehraveyn, t.y.
- Yeniçeri, Celal: **Peygamber, Devlet Başkanı, Aile Reisi Hz. Muhammed: Yaşadığı ve Yön Verdiği Hayat**, 3. bs., İstanbul, Marmara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.

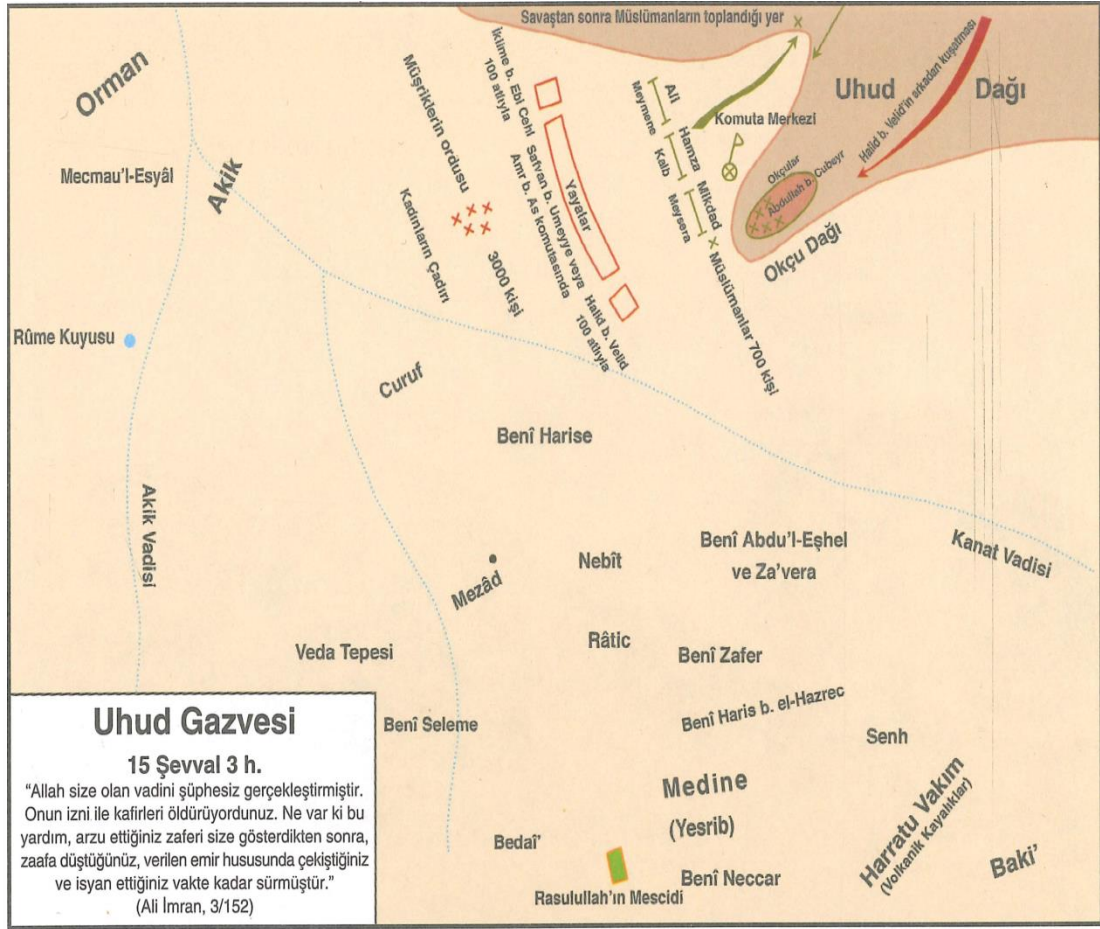
- Yılmaz,
Hüseyin: “İslam Karşıtlığında (İslamofobi) “Cihad” Algısının Rolü”, **İslamofobi Kollektif Bir Korkunun Anatomisi: Sempozyum Tebliğleri**, 2012, s. 175-188.
- Yiğit, İsmail: “Sevîk Gazvesi”, **DİA**, C: XXXVI, s. 585.
- Zehebî,
Şemseddîn
Muhammed b.
Ahmed b. Osman
(ö. 748/1348): **Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm**, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1990.
- Zuhaylî, Vehbe: **Hanefî Fıkhı**, C: I-IV, çev. Yusuf Ciğer, İstanbul, Saadet Yayınevi, 2014.
- İslâm Fıkhı Ansiklopedisi**, C: I-X, red. Hamdi Arslan, İstanbul, Risale Yayınevi, 1990.
- Tefsirü'l-Münir**, C: I-XV, çev. Hamdi Arslan v.d., İstanbul, Bilimevi Yayıncılık, 2003.
- Zürkânî, Ebû
Abdullah
Muhammed b.
Abdülbaki b.
Yusuf (ö.
1122/1710): **Şerh ale'l-Mevâhibi'l-ledüniyye (bi'l-minahi'l-Muhammediyye)**, C: I-XII, zabatahu ve sahhahahu Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Diyanet İşleri
Başkanlığı: <http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf>.
- Türkiye Büyük
Millet Meclisi: <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>.

EKLER

Ek 1: Uhud Savaş Meydanı krokisi,

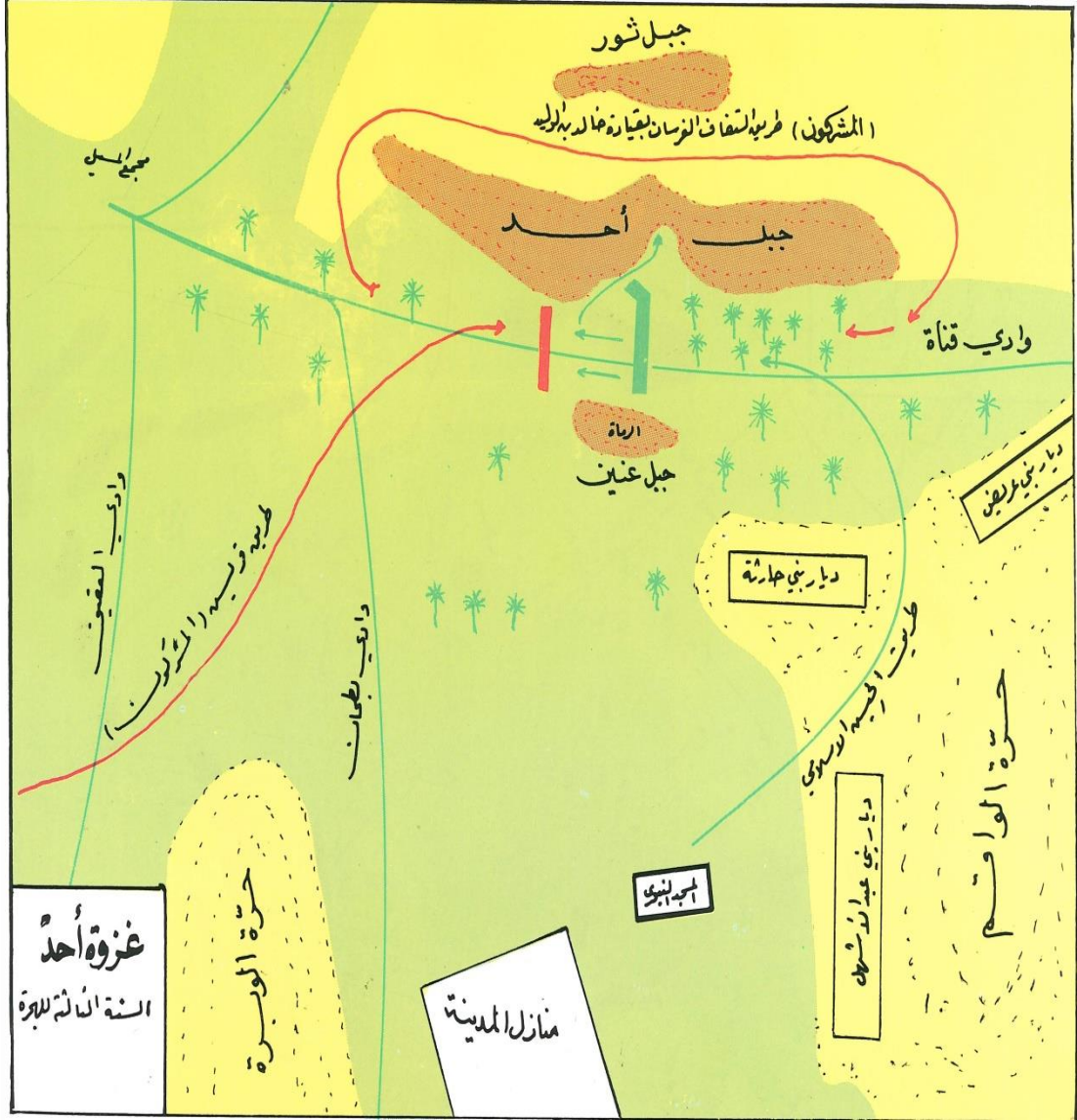
Muhammed Hamidullah, **Hz. Peygamber'in Savaşları**, çev. Nazire Erinç Yurter, s. 62.

Ek 2: Uhud Savaşı Haritası

Şevki Ebû Halil, **Siyer Atlası**, çev. Enver Arpa, Ankara, Fecr Yayınları, 2007, s. 121.

Ek 4: Uhud Savaşı Haritası

Adnan Attar, *el-Atlasü't-târîhî li'l-âlemeyni'l-Arabî ve'l-İslâmî min akdemi'l-usûr ile'l-yevm*, Dımaşk, Dâru Sa' deddîn, 1999, s. 73.

Ek 5: Hamrâülesed Gazvesi

Şevki Ebû Halil, **Siyer Atlası**, çev. Enver Arpa, Ankara, Fecr Yayınları, 2007, s. 123.

Ek 6: Şühedâ-i Uhud (Uhud Şehidleri)

- 1 Hamza b. Abdülmuttalib
- 2 Abdullah b. Cahş
- 3 Mus‘ab b. Umeyr
- 4 Şemmâs b. Osman
- 5 Amr b. Mu‘âz b. Nu‘mân
- 6 Hâris b. Enes b. Râfi
- 7 Umâre b. Ziyâd b. Seken
- 8 Seleme b. Sâbit b. Vakş
- 9 Amr b. Sâbit b. Vakş
- 10 Rifâ‘a b. Vakş
- 11 Sâbit b. Vakş
- 12 Ebû Huzeyfe Huseyl b. Câbir (el-Yemân)
- 13 Sayfî b. Kayzî
- 14 Hubâb b. Kayzî
- 15 Abbâd b. Sehl
- 16 Hâris b. Evs b. Mu‘âz
- 17 İyâs b. Evs b. Atîk
- 18 Ubeyd b. Teyyihân
- 19 Habîb b. Yezîd b. Teym
- 20 Yezîd b. Hâtıb b. Ümeyye b. Râfi
- 21 Ebû Süfyân b. Hâris
- 22 Hanzale b. Ebû Âmir
- 23 Üneys b. Katâde
- 24 Ebû Hayye b. Amr b. Sâbit
- 25 Abdullah b. Cübeyr
- 26 Hayseme Ebû Sa‘d b. Hayseme
- 27 Abdullah b. Seleme
- 28 Sübey‘ b. Hâtıb b. Hâris
- 29 Amr b. Kays

- 30 Kays b. Amr
- 31 Sâbit b. Amr b. Zeyd
- 32 Âmir b. Muhalled (Mahled)
- 33 Ebû Hubeyre b. Hâris b. Alkame
- 34 Amr b. Mutarrif b. Alkame
- 35 Evs b. Sâbit b. Münzir
- 36 Enes b. Nadr b. Damdam
- 37 Kays b. Muhalled
- 38 Keysân
- 39 Süleym b. Hâris
- 40 Nu'mân b. Abd-i Amr
- 41 Hârice b. Zeyd
- 42 Sa'd b. Rebî'
- 43 Evs b. Erkâm
- 44 Mâlik b. Sinân
- 45 Said b. Süveyd
- 46 Utbe b. Rebî' b. Râfi
- 47 Sa'lebe b. Sa'd
- 48 Sakf b. Ferve b. Bediyy
- 49 Abdullah b. Amr b. Vehb b. Sa'lebe
- 50 Damre
- 51 Nevfel b. Abdullah
- 52 Abbâs b. Ubâde
- 53 Nu'mân b. Mâlik b. Sa'lebe
- 54 Mücezzer b. Ziyâd
- 55 Ubâde b. Hashâs
- 56 Rifâ'a b. Amr
- 57 Abdullah b. Amr b. Haram
- 58 Amr b. Cemûh
- 59 Hallâd b. Amr b. Cemûh
- 60 Ebû Eymen (Amr b. Cemûh'un azadlısı)

- 61 Süleym b. Amr b. Hadide
- 62 Antere (Süleym b. Amr'ın azadlısı)
- 63 Sehl b. Kays
- 64 Zekvân b. Abd-i Kays
- 65 Ubeyd b. Mu'allâ b. Levzân
- 66 Mâlik b. Nümeyle
- 67 Hâris b. Adıyy
- 68 Mâlik b. İyâs
- 69 İyâs b. Adıyy
- 70 Amr b. İyâs*

* İbn Hişâm, **es-Sîre**, C: III, s. 175-180.

EK 7: Uhud Savaşı'nda Müşriklerden Öldürülenler

- 1 Talha b. Ebû Talha
- 2 Ebû Sa'îd b. Ebû Talha
- 3 Osman b. Ebû Talha
- 4 Müsâfi b. Talha
- 5 Cûlas b. Talha
- 6 Kilâb b. Talha
- 7 Hâris b. Talha
- 8 Artâ b. Abd-i Şürahbil b. Hâşim
- 9 Ebû Yezid b. Umeyr
- 10 Suab
- 11 Kasîd b. Şüreyh b. Hâşim
- 12 Abdullah b. Humeyd
- 13 Ebû Hakem b. Ahnes b. Şerik
- 14 Sibâ' b. Abdüluzzâ
- 15 Hişâm b. Ebû Ümeyye b. Muğire
- 16 Velid b. As b. Hişâm b. Muğire
- 17 Ebû Ümeyye b. Ebû Huzeyfe b. Muğire
- 18 Hâlid b. A'lem
- 19 Ebû Azze (Amr b. Abdullah b. Umeyr b. Cumah)
- 20 Übey b. Halef
- 21 Ubeyde b. Câbir
- 22 Şeybe b. Mâlik b. Mudarrib**

** İbn Hişâm, *es-Sîre*, C: III, s. 180-182.

EK 8: Uhud Savaşı'na Katılan Sahâbîlerin İsimleri

- 1 Hz. Muhammed Aleyhisselâm
- 2 Abbâd b. Bişr
- 3 Abbâd b. Milhan
- 4 Abbâd b. Kays b. Âmir
- 5 Abbâd b. Hâris
- 6 Abbâd b. Sehl
- 7 Abde (Ubâde) b. Hashas
- 8 Abbas b. Ubâde
- 9 Abd-i Rab b. Hak
- 10 Abd-i Kays
- 11 Abd b. Kavval b. Kays
- 12 Abdurrahman b. Avf
- 13 Abdurrahman b. Adiyî
- 14 Abdurrahman b. Adiyî b. Mâlik
- 15 Abdurrahman b. Âiz b. Muaz
- 16 Abdurrahman b. Rukayş
- 17 Abdurrahman b. Sehl
- 18 Abdurrahman Ebû Ukbetü'l-Fârisî
- 19 Abdurrahman b. Kayzî b. Kays
- 20 Abdurrahman b. Vâil
- 21 Abdurrahman b. Mirbâ' b. Kayzî
- 22 Abdurrahman b. Hübeyb
- 23 Abdullâh b. Ebî Kuhâfe (Hz. Ebû Bekir)
- 24 Abdullâh b. Abdullâh b. Übeyy b. Selûl
- 25 Abdullâh b. Abd-i Menaf
- 26 Abdullâh b. Amr b. Harâm
- 27 Abdullâh b. Amr b. Vehb b. Sâlebe
- 28 Abdullâh b. Cübeyr
- 29 Abdullâh b. Cahş

- 30 Abdullâh b. Cedd
- 31 Abdullâh b. Ebî Mâkıl
- 32 Abdullâh b. Humeyr-i Eşcaî
- 33 Abdullâh b. Râfi‘
- 34 Abdullâh b. Rebi‘
- 35 Abdullâh b. Revâha
- 36 Abdullâh b. Abs
- 37 Abdullâh b. Atik
- 38 Abdullâh b. Kays b. Halde
- 39 Abdullâh b. Kays b. Sahr
- 40 Abdullâh b. Kays b. Sayfî
- 41 Abdullâh b. Kayzî
- 42 Abdullâh b. Ka‘b b. Amr
- 43 Abdullâh b. Sa‘d b. Ebî Süfyan
- 44 Abdullâh b. Sa‘d b. Hayseme
- 45 Abdullâh b. Sürâka
- 46 Abdullâh b. Seleme
- 47 Abdullâh b. Süheyl
- 48 Abdullâh b. Sehl
- 49 Abdullâh b. Maz‘un
- 50 Abdullâh b. Amr b. Sâlebe
- 51 Abdullâh b. Üneys-i Cühenî
- 52 Abdullâh b. Hübeyb
- 53 Abdullâh b. Zeyd b. Sâlebe
- 54 Abdullâh b. Zeyd b. Âsım
- 55 Abdullâh b. Ziyad
- 56 Abdullâh b. Mahreme
- 57 Abdullâh b. Mirba‘ b. Kayzî
- 58 Abdullâh b. Mes‘ud
- 59 Abdullâh b. Vâil b. Âmir
- 60 Abdullâh b. Nadle b. Mâlik

- 61 Abdullâh b. Nûman
- 62 Abdullâh b. Sâ' saa
- 63 Abdullâh b. Târik
- 64 Abdullâh b. Lebîd
- 65 Abdullâh b. Şerik
- 66 Abdullâh b. Urfuta
- 67 Abdullâh b. Evs b. Kayzî
- 68 Abdullâh b. Hâris
- 69 Abdullâh b. Hayseme
- 70 Ali b. Ebî Tâlib
- 71 Âsım b. Sâbit b. Ebî Aklah
- 72 Âsım b. Adıyy
- 73 Âsım b. Ukeyr
- 74 Âmir b. Ebî Vakkas
- 75 Âsım b. Kays b. Amr
- 76 Âsım b. Kays b. Sâbit
- 77 Âmir b. Ümeyye
- 78 Âmir b. Bükeyr
- 79 Âmir b. Rebîa
- 80 Âmir b. Abd-i Amr
- 81 Âmir b. Sâbit
- 82 Âmir b. Sa'd b. Amr
- 83 Âmir b. Seleme
- 84 Âmir b. Führeyre
- 85 Âmir b. Muhalled (Hâlid)
- 86 Âmir b. Yazîd b. Seken
- 87 Âmir Ebû Hişam-ı Ensârî
- 88 Abs b. Âmir b. Adıyy
- 89 Âiz b. Mâis
- 90 Akrebetü'l-Cühenî
- 91 Amr b. Hâris

- 92 Amr b. Evs b. Atik
93 Amr b. İyas b. Zeyd
94 Amr b. İyas (Sâlim b. Avfoğullarından)
95 Ammâr b. Yâsir
96 Adiy b. Ebizzağbâ (Sinan b. Sübey‘)
97 Anteretü’s-Sülemî (Süley m b. Amr’ın âzadlısı)
98 Antere (Ensar âzadlısı)
99 Amr b. Ümeyye
100 Amr b. Sâbit b. Vakş
101 Amr b. Sâlebe
102 Amr b. Cemuh
103 Amr b. Sürâka
104 Amr b. Umeyr
105 Amr b. Teym-i Beyâzî
106 Amr b. Ebî Serh
107 Amr b. Talk
108 Amr b. Kays b. Zeyd
109 Amr b. Kays b. Mâlik (Ebû Hârice)
110 Amr b. Mihsan-Huzeymî
111 Amr b. Mutarrif
112 Amr b. Muaz b. Nûman
113 Atik b. Teyyihan
114 Atik b. Hâris
115 Alkama b. Osman
116 Aneme b. Adiy
117 Ahvas b. Mes‘ud
118 Bahhas b. Sâlebe
119 Büheyz (Nüheyz) b. Heysem
120 Bilâl b. Rebah-ı Habeşî
121 Berâ’ b. Mâlik
122 Besbes b. Amr

- 123 Buceyr b. Ebî Buceyr
124 Bişr b. Berâ'
125 Bişr b. Hâris (Übeyrik b. Amr)
126 Beşîr b. Anbes
127 Beşîr b. Enes
128 Beşîr b. Sa'd b. Sâlebe
129 Beşîr b. Sa'd b. Numan
130 Berâ b. Âzib
131 Berzâ' b. Zeyd b. Nûman
132 Câbir b. Hâlid
133 Câbir b. Abdullah b. Riyab (düşman takibine katıldı)
134 Cebr (Câbir) b. Atik
135 Cebbar b. Sahr
136 Cebr (Cübeyr) b. İyas
137 Cez' b. Mâlik
138 Cual (Cuayl) b. Sürâka
139 Damra b. Gaziyye (Arene)
140 Damra b. İyaz-ı Cühenî
141 Damra b. Amr
142 Dahhâk b. Abd-i Amr
143 Dahhâk b. Halîfe
144 Dıhye b. Halîfe
145 Ebû Amr
146 Ebû Abs b. Cebr
147 Ebû Abdurrahman Yezîd b. Sâlebe
148 Ebû Akîl Abdurrahman
149 Ebül'âver Kâ'b b. Hâris
150 Ebû Ahzem b. Atik
151 Ebül'âver b. Hâris
152 Ebû Eyyûb-i Ensâri
153 Ebû Bürde Hâni' b. Niyar

- 154 Ebû Habbe b. Gaziyye
155 Ebû Habbe (Hanne) Mâlik b. Amr b. Sâlebe
156 Ebû Habîb b. Ez'ar
157 Ebû Hasme Abdullah b. Sâide
158 Ebülhamra' (Afrâ' ailesinin âzadlısı)
159 Ebû Huzeyme b. Evs
160 Ebû Huzeyme Yerbu' b. Amr
161 Ebû Sa'd Hayseme b. Hâris
162 Ebû Davud Umeyr b. Âmir
163 Ebüddahdaha
164 Ebû Rühm-i Gıfârî Külsum b. Husayn
165 Ebüşşeyh Übey b. Sâbit
166 Ebû Zerre Hâris b. Muaz
167 Ebû Huzeyfe b. Utbe
168 Ebû Eymen Üseyr (Amr b. Cemuh'un âzadlısı)
169 Ebû Üseyre (Hübeyre)
170 Ebû Üseyre (Hübeyre) b. Hâris
171 Ebû Üseyd-i Sâidî
172 Ebû Ubeyde b. Cerrah
173 Ebürrum b. Umeyr
174 Ebû Zağbe (Za'ne) Âmir b. Kâ'b
175 Ebû Sebre b. Ebî Rühm
176 Ebû Sinan b. Mıhsan
177 Ebû Süfyân b. Hâris-i Ensârî
178 Ebû Seleme Abdullah b. Abdul'esed (Kureyşî)
179 Ebû Salîl Üseyre b. Amr
180 Ebû Sırma Mâlik b. Kays
181 Ebüddayyah Nûman b. Sâbit
182 Ebû Zeyd-i Ensârî
183 Ebüdderdâ'
184 Ebû Talha Zeyd b. Sehl

- 185 Ebû Katâde (Ensârî)
186 Ebû Kudâme b. Hâris
187 Ebû Kays b. Hâris-i Kureşî
188 Ebû Kebşe (Hz. Peygamber'in âzadlısı)
189 Ebû Lübâbe Rifâa b. Abdülmünzir
190 Ebû Leylâ (Abdurrahman b. Kâ'b'ın babası)
191 Ebû Leylâ Abdurrahman b. Kâ'b
192 Ebû Mersed-i Ganevî
193 Ebû Mâkıl b. Nehîk
194 Ebû Müleyl b. Ez'ar
195 Ebû Nâile Silkan b. Selâme
196 Ebû Nadîr b. Teyyihan
197 Ebünnûman-ı Ezdî
198 Ebû Nemle (Ensârî)
199 Ebû Sâbit b. Abd-i Amr
200 Ebû Hind Abdullâh
201 Ebülheysem Mâlik b. Teyyihan
202 Ebülyeser Kâ'b b. Amr
203 Ebû Râfîî (Hz. Peygamber'in âzadlısı)
204 Erkam b. Ebil'erkam
205 Enes b. Muaz
206 Enes b. Dabu'
207 Enes b. Fedâle
208 Enes b. Nadr
209 Enes b. Erkam-ı Ensârî
210 Enes b. Evs b. Atik
211 Enes b. Zuheyr
212 Evs b. Sâbit
213 Evs b. Havelî
214 Evs b. Harâm
215 Evs b. Mâlik b. Kays

- 216 Evs b. Münzir
217 Evs b. Sâmit
218 Evs b. Erkam
219 Evs b. Kayzî
220 Eslem b. Amîre
221 Es‘ad b. Yezîd
222 Enese (Hz. Peygamber’in âzadlısı)
223 Eslem b. Evs
224 Fâke b. Seken b. Zeyd
225 Ferve b. Amr
226 Ferve b. Nûman
227 Fedâle b. Ubeyd
228 Gaziyye b. Amr
229 Hârice b. Zeyd
230 Hâris b. Evs b. Muaz
231 Hâris b. Evs b. Atik
232 Hâris b. Enes
233 Hâris b. Sâbit b. Süfyân
234 Hâris b. Sâbit b. Abdullâh
235 Hâris b. Cemmaz
236 Hâris b. Selime
237 Hâris b. Süleym
238 Hâris b. Süveyd
239 Hâris b. Râfi‘
240 Hâris b. Atik b. Kays
241 Hâris b. Atik b. Nûman
242 Hâris b. Nûman b. Ümeyye
243 Hâris b. Hâtib
244 Hâris b. Hazeme
245 Hâris b. Nûman b. İsaf
246 Hâris b. Simme

- 247 Hâris b. Abdullâh b. Sâ'd
248 Hâris b. Adiyî b. Hareşe
249 Hâris b. Adiyî b. Mâlik b. Harâm
250 Hâris b. Ukbe (Müzenî)
251 Hâris b. Arfece
252 Hâris b. Atik b. Hâris
253 Hâris b. Kays Ebû Hâlid
254 Hârîse b. Amr
255 Hârîse b. Nûman
256 Hârîse b. Sehl
257 Hâtîb b. Amr b. Abd-i Şems
258 Hâtîb b. Ebî Beltea
259 Hâcîb b. Zeyd
260 Hubab b. Münzir
261 Hubab b. Kayzî
262 Hubab b. Zeyd b. Teym
263 Hubab b. Cez'
264 Habîb b. Esved
265 Habîb b. Zeyd b. Teym (Beyâza oğullarından)
266 Habîb b. Zeyd b. Âsım
267 Habîb b. Kayyım
268 Habîb (Sülemî)
269 Hureys b. Zeyd
270 Huseyl b. Câbir (Yemânî)
271 Huzeyfe b. Yemân
272 Husayn b. Hâris (Kureşî)
273 Hamza b. Abdülmuttalib
274 Hamza b. Ammâr b. Mâlik (Ensârî)
275 Harâm b. Milhan
276 Hanzale b. Ebû Âmir
277 Hanzale b. Nûman b. Âmir

- 278 Huveyy1sa b. Mes‘ud
279 Hamza b. Humeyyir
280 Hârice b. Humeyyir
281 Hâlid b. Kays b. Nûman
282 Hâlid b. Sinan b. Ebî Ubeyd
283 Hâlid b. Kays b. Mâlik
284 Habbab b. Erett (Temimî)
285 Habbân b. Munkız
286 Habbab (Utbe b. Gazvan’ın âzadlısı)
287 Hubeyb b. Adiy (Ensârî)
288 Huneyf b. Riyab b. Hâris
289 Hubeyb b. İsaf (Yesaf)
290 Hıdâş b. Katâde b. Rebîa
291 Hakem (Ensârî)
292 Humam b. Cemuh
293 Humeyyıda b. Rukaym
294 Hıraş b. Simme
295 Huzeyme b. Hazeme
296 Huzeyme b. Sâbit b. Fâke
297 Hallâd b. Süveyd
298 Hâlid b. Bûkeyr
299 Hallâd b. Amr
300 Hallâd b. Râfî‘
301 Huneys b. Huzâfe
302 Havli b. Ebî Havlî
303 Havvât b. Cübeyr
304 Hâlife b. Adiy
305 Hind b. Ebî Hâle
306 Hilâl b. Ümeyye b. Âmir
307 Hâni b. Niyar
308 Hâni b. Yezîd

- 309 İbnüşşiyab
310 İtban b. Mâlik
311 İyas b. Evs b. Atik
312 İsmet b. Husayn
313 İyas b. Bükeyr
314 İbrahim b. Abbâd b. İsaf
315 İyas b. Adıyy
316 Katâde b. Nûman
317 Kudâme b. Maz'un
318 Kurre b. Utbe (Ukbe)
319 Kutbe b. Âmir
320 Kuzman
321 Kays b. Hâris (Muharris)
322 Kays b. Ebî Sa'saa
323 Kays b. Amr b. Kays
324 Kays b. Sâlebe
325 Kays b. Seken
326 Kays b. Amr b. Lebîd
327 Kays b. Ubeyd
328 Kays b. Mıhsan
329 Kays b. Muhalled
330 Kays b. Kuhd
331 Karaza b. Kâ'b
332 Kayzî b. Kays
333 Kâ'b b. Cemmaz
334 Kâ'b b. Amr b. Ubeyd
335 Kâ'b b. Zeyd
336 Kâ'b b. Mâlik
337 Küleyb b. Bişr
338 Küleyb b. İsaf
339 Küleyb b. Temîm

- 340 Keysan (Adiyy veya Mâzin b. Neccaroğullarının âzadlısı)
341 Kebâse b. Evs b. Kayzî
342 Mâlik b. Amr b. Sumeyt
343 Midlec b. Amr b. Sumeyt
344 Mâlik b. Evs b. Atik
345 Mâlik b. İyas
346 Mâlik b. Duḥsum
347 Mâlik b. Halef b. Avf
348 Mâlik b. Rebîa
349 Mâlik b. Mes'ud
350 Mâlik b. Sinan
351 Mâlik b. Kudâme
352 Mâlik b. Nümeyle
353 Muhriz b. Âmir
354 Muhriz b. Nadle
355 Muhammed b. Mesleme
356 Mahmud b. Mesleme
357 Mürre b. Hubab
358 Mersed b. Ebî Mersed
359 Mes'ud b. Evs
360 Mes'ud b. Halde
361 Mes'ud b. Rebi'
362 Mes'ud b. Es'ad
363 Mes'ud b. Sinan
364 Mes'ud b. Abd-i Sa'd
365 Mes'ud b. Ubeyde
366 Mes'ud b. Abde b. Muzahhir
367 Mes'ud b. Zürâre
368 Mıstah b. Üsâse
369 Muaz b. Cebel
370 Muaz b. Zürâre

- 371 Muaz b. Sımme
372 Muaz b. Afrâ'
373 Muaz b. Amr b. Cemuh
374 Muaz b. Amr b. Kays
375 Muaz b. Mâis
376 Muaz b. Yezîd
377 Mâbed b. Ubâde
378 Mâbed b. Kays b. Sahr
379 Mâbed b. Abd-i Sâ'd
380 Mâbed b. Mahreme
381 Muattib b. Ubeyd
382 Muattib b. Kuşeyr (Büşeyr)
383 Muattib b. Avf (Mahzûmî)
384 Mâ'mer b. Hâris
385 Mâ'mer b. Ebî Serh
386 Ma'n b. Adıyy
387 Muavviz b. Amr b. Cemuh
388 Muâviye b. Abdullâh b. Ebî Ahmed
389 Mâkıl b. Münzir
390 Mansur b. Umeyr b. Hâşim
391 Münzir b. Amr
392 Münzir b. Kudâme
393 Münzir b. Kays
394 Münzir b. Muhammed
395 Mübeşşir b. Übeyrik
396 Mübeşşir b. Hâris
397 Mübeşşir b. Abdülmünzir
398 Mücezzer b. Ziyad
399 Muhayyisa b. Mes'ud
400 Mürey b. Sinan
401 Mus'ab b. Umeyr

- 402 Muzahhir b. Râfi‘
403 Mıkdad b. Amr (Esved)
404 Müleyl b. Vebere
405 Müvennis b. Fedâle
406 Muhayrîk (Yahudî mühtedîlerinden)
407 Nûman b. Ebî Hazeme
408 Nûman b. Halef b. Avf
409 Nûman b. Sinan (Selimeoğullarının âzadlısı)
410 Nûman b. Abd-i Amr
411 Nûman b. Isr
412 Nûman b. Amr
413 Nûman b. Sâlebe b. Da‘d
414 Nûman b. Ârec b. Mâlik b. Sâlebe b. Asram
415 Nûman b. Mâlik b. Âmir
416 Nûman b. Süfyân
417 Nûman b. Amr b. Halde
418 Nuayman b. Amr b. Rifâa
419 Nevfel b. Abdullah
420 Nevfel b. Sâlebe
421 Nehîk b. Evs
422 Niyar b. Mes‘ud
423 Niyar b. Zâlim
424 Nubeyt b. Câbir b. Mâlik
425 Nadr b. Hâris b. Abd.
426 Osman b. Affan
427 Osman b. Huneyf
428 Ömer b. Hattâb
429 Ömer b. Umeyr b. Adiy
430 Râfi‘ b. Hâris
431 Râfi‘ b. Hadic
432 Râfi‘ b. Zeyd

- 433 Râfi‘ b. Sehl b. Râfi‘
434 Râfi‘ b. Sehl b. Zeyd
435 Râfi‘ b. Ancede
436 Râfi‘ b. Mâlik b. Aclan
437 Râfi (Gaziyye b. Amr’ın âzadlısı)
438 Rebah (Cahcebâoğullarının âzadlısı)
439 Rebî b. Râfi‘
440 Rebi‘ b. Sehl
441 Rebi‘ b. Nûman b. Yesaf
442 Rebi‘ b. İyas
443 Rebîa b. Eksem
444 Rebîa b. Fadl
445 Ruhayla b. Sâlebe
446 Rüşeydü'l-Fârisî (Ebû Ukbe)
447 Rifâa b. Râfi‘ b. Mâlik
448 Rifâa b. Abdülmünzir
449 Rifâa b. Amr b. Zeyd
450 Rifâa b. Amr (Cühenî)
451 Rifâa b. Mübeşşir
452 Rifâa b. Vakş
453 Rifâa b. Evs
454 Sâbit b. Dahdâha
455 Sâbit b. Vakş
456 Sâide b. Mâlik
457 Sâlebe b. Sâ‘d
458 Sâlebe b. Amr
459 Sâlebe b. Aneme
460 Sâlebe b. Hâtib
461 Sakb (Sakf, Nakb) b. Ferve
462 Sakf b. Amr
463 Sâbit b. Adiy b. Mâlik

- 464 Sâbit b. Sâlebe
465 Sâbit b. Ceza'
466 Sâbit b. Hezzal
467 Sâbit b. Amr b. Zeyd
468 Sâbit b. Hâlid
469 Sâbit b. Akrem
470 Sâbit b. Suheyb
471 Sâbit b. Kays
472 Sâbit b. Süfyân b. Adiy
473 Sâbit b. Nûman
474 Süfyân b. Nesr
475 Süfyân b. Hâtıb
476 Seleme b. Eslem
477 Seleme b. Sâbit b. Vakş
478 Seleme b. Hâtıb
479 Seleme b. Selâme
480 Salît b. Süfyân
481 Salît b. Sâbit
482 Süleym (Amr b. Cemuh'un âzadlısı)
483 Süleym b. Sâbit
484 Süleym b. Amr b. Hadîde
485 Süleym b. Kays b. Kuhd
486 Süleym b. Kays b. Levzan
487 Süleym b. Milhan
488 Süleym-i Ensâri (Selimeoğullarından)
489 Simâk b. Hareşe (Ebû Dücâne)
490 Simâk b. Sa'd b. Sâlebe
491 Simâk b. Sâbit b. Süfyân
492 Sâbit b. Süfyân
493 Semüre b. Cündeb
494 Sinan b. Sâlebe

- 495 Sinan b. Ebî Sinan
496 Sinan b. Amr b. Talk (Sa'd b. Kudâaoğullarından)
497 Sinan b. Sayfî
498 Sehl b. Huneyf
499 Sâlim b. Umeyr
500 Sâib b. Osman b. Maz'un
501 Sâib b. Avvam
502 Sübey' (Süveybık) b. Hâtıb
503 Sübey' b. Kays
504 Sürâka b. Amr
505 Sürâka b. Kâ'b
506 Sa'd b. Ammâr b. Mâlik (Ensârî)
507 Sa'd b. Cemmaz
508 Sa'd b. Hârîce b. Zeyd
509 Sa'd b. Halîfe
510 Sa'd b. Hârîse
511 Sa'd b. Havlî (Hâtıb'ın âzadlısı)
512 Sa'd b. Havle
513 Sa'd b. Rebi'
514 Sa'd b. Zeyd b. Mâlik
515 Sa'd b. Süveyd
516 Sa'd b. Ubeyd
517 Sa'd b. Ubâde
518 Sa'd b. Osman
519 Sa'd b. Amr b. Sakf
520 Sa'd b. Amr b. Ubeyd b. Hâris
521 Sa'd b. Muaz
522 Sa'd b. Ebî Vakkas
523 Sa'd b. Ebî Sa'd
524 Sa'd b. Selâme b. Vakş
525 Saîd b. Süheyl

- 526 Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl
527 Salît b. Amr
528 Salît b. Kays
529 Süleym b. Hâris
530 Sehl b. Hâris b. Amr
531 Sehl b. Hârise b. Sehl
532 Sehl b. Rebi‘
533 Sehl b. Rûmî b. Vakş
534 Sehl b. Adiy b. Mâlik
535 Sehl b. Atik
536 Sehl b. Kays
537 Sehl b. Ebî Hasme
538 Sehl b. Karaza b. Kays
539 Sehl (Zaferoğullarının âzadlısı)
540 Süheyl b. Beyzâ
541 Süheyl b. Râfi‘
542 Sevad b. Gaziyye
543 Sevad b. Rûzn b. Zeyd
544 Süveyd b. Nûman b. Mâlik
545 Süveyd b. Mahşiy
546 Suveybit b. Sa‘d (Kureşî)
547 Safvan b. Amr
548 Safvan b. Beyzâ
549 Safvan b. Yeman
550 Suheyb b. Sinan
551 Suhaym
552 Sümeyr b. Husayn
553 Sayfî b. Kayzî
554 Subayh (Ebû Uhayhâ’nın âzadlısı)
555 Şüca‘ b. Ebî Vehb
556 Şemmas b. Osman b. Osman

- 557 Şerîk b. Enes b. Râfi‘
558 Şerîk b. Abde (Kudâî)
559 Şerîk b. Abd-i Amr
560 Talha b. Ubeydullâh
561 Talha b. Utbe (Ensârî)
562 Tufeyl b. Nûman
563 Tufeyl b. Hâris
564 Tufeyl b. Sa‘d
565 Tufeyl b. Mâlik
566 Tu‘me b. Übeyrik b. Amr
567 Temîm b. Yiar
568 Temîm b. Nesr (Bişr)
569 Temîm b. Ensârî (Ganmoğullarının âzadlısı)
570 Temîm (Hıraş b. Sımme’nin âzadlısı)
571 Temîm b. Mâbed b. Abd-i Sa‘d
572 Ubâde b. Sâmit
573 Ubâde b. Kays
574 Ubeyd b. Ebî Ubeyd
575 Ubeyd b. Muallâ
576 Ubeyd (Siham) b. Süleym
577 Ubeyd b. Teyyihan
578 Ubeydullah b. Teyyihan
579 Ubeyd b. Zeyd b. Âmir
580 Utbe b. Abdullah
581 Utbe b. Rebi‘ b. Râfi‘ (Hudrî)
582 Utbe b. Amr b. Cerve
583 Utbe (Ubeyde) b. Rebîa
584 Utbe b. Gazvan
585 Utbe b. Mes‘ud
586 Usayme (Eşcaî)
587 Ukbe b. Âmir b. Nâbî

- 588 Ukbe b. Osman b. Halde
589 Ukbe b. Küdeym
590 Ukbe b. Kayzî
591 Ukbe b. Vehb
592 Ükkâşe b. Mihsan
593 Umâre b. Hazm
594 Umeyr b. Evs
595 Umeyr b. Hâris b. Sâlebe
596 Umeyr b. Hâris b. Harâm
597 Umeyr b. Adiy
598 Umeyr b. Avf
599 Umeyr b. Mâbed
600 Uveym b. Sâide
601 Übey b. Kâ'b
602 Übeyy b. Muaz
603 Üseyd b. Hudayr
604 Üseyd b. Yebu'
605 Üseyd Sâide
606 Üneys b. Katâde
607 Ümmü Eymen Bereke (Hz. Peygamber'in Dadısı)
608 Ümmü Umâre Nesîbe bint Kâ'b
609 Ümmü Salît
610 Vâkîd b. Hâris
611 Vâkîd b. Abdullâh
612 Vehb b. Sa'd
613 Vehb b. Kabûs (Müzenî)
614 Vedâa b. Ebî Zeyd
615 Vedka (Vezefe, Veraka) b. İyas
616 Vedîa b. Amr
617 Yezîd b. Üseyd
618 Yezîd b. Berza'

- 619 Yezîd b. Sâbit
620 Yezîd b. Hâtıb
621 Yezîd b. Haysere
622 Yezîd (Ziyad) b. Seken
623 Yezîd b. Rukayş
624 Yezîd b. Kays
625 Yezîd b. Âmir
626 Yezîd b. Münzir
627 Yezîd b. Nüveyre
628 Yesar (Ebülheysem Teyyihan'ın âzadlısı)
629 Zekvan b. Abd-i Kays
630 Zübeyr b. Avvam
631 Ziyad b. Kâ'b
632 Ziyad b. Lebîd
633 Zeyd b. Eslem
634 Zeyd b. Hârise
635 Zeyd b. Hattab
636 Zuheyr b. Râfi'
637 Zeyd b. Desne
638 Zeyd b. Âsım
639 Zeyd (Yezîd) b. Müzeyyen
640 Zeyd b. Vedfa***

*** Köksal, **Medine Devri**, C: III, s. 89-104.